

*З. Файзуллоева, Ҷ. Эшонқулов,
М. Кабиров*

Адабиёт

*Китоби дарсӣ барои донишомӯзони
синфи 7-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ*

Нашири чорум

*Вазорати таълими халқи Республикаи
Ўзбекистон тасдиқ намудааст*

Тошканд
«O'zbekiston»
2017

УЎК 821 512.133-222.8

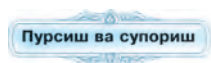
КБК: 83.13

Т. 75

Тақриздиҳандагон:

Омўзгори мактаби рақами 17 шаҳри
Ангрени вилояти Тошканд **Ф. Маринова**;
омўзгори мактаби рақами 9 ноҳияи Бўкаи
вилояти Тошканд **С. Содиқов**.

АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

Саволу супоришҳо барои иҷро дар дарс ва дар хона.

Маълумот дар бораи назарияи адабиёт.

Намунаҳо аз осори адибон.

**Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки китоби
республика (БМКР) чоп гардидааст.**

ISBN 978-9943-01-400-8

© З. Файзуллаева ва диг., соли 2005—2017.

© ХЭТН «O‘ZBEKISTON», бо тағйироту
иловаҳо соли 2005—2017.

МУҚАДДИМА

Донишомӯзони азиз! Шумо дар синфҳои V ва VI бо фанни адабиёт аз наздик шиносӣ пайдо кардед. Акнун дар синфи VII донишҳои худро таҳким бахшида, ҳамчунин аз олами бойи илми адабиёт бештар баҳра мебардоред. Адабиёти бадеӣ дар асл хазинаи бебаҳои олами инсонӣ аст. Хазинае, ки афкори умум, рафтори умумро бо вожаву суханҳои дилнишину дилчасп дар асоси бандубасти хоси мантиқӣ, бо фикру хулосаҳои мӯъҷаз дар худ ҷамъ овардааст, тавассути «Адабиёт» ба шумо пешкаш карда мешавад. Одамон адабиёти бадеиро дар шаклҳои гуногуни он офарида, ба воситаи он ҳаёти худ, муҳити ҷомеаи инсонро ба тасвир мекашанд. Маҳз адабиёт бурду бохт, дарду алам ва шодиву сурури ҳаётро дар худ таҷассум менамояд. Адабиёт, инчунин, воситаи пайвандгари рӯҳи давру замони гуногун аст. Чунки инсон аз чунин офаридаҳои худ ҳамдигарро дар нуқтаҳои гуногуни рӯи Замин огоҳ намуда, бо ҳам дардошною ба шодӣ шарик мегардад.

Адабиёт дар тарбияи инсон нақши басо муҳим дорад. Қудрату тавоноии адабиёт дар ҷодаи тарбияи насли инсонӣ тавассути санҷишҳои ҳаётии муқаррар гардидааст. Ба хоҳири ҳар чӣ бештар афзудани таъсири тарбиявии адабиёт ҳамеша дар такмили сайқали худ мебошад, яъне ҳунарварони олами адабиёти бадеӣ ҳамеша кӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, то инъикоси воқеаву ҳодисаҳои ҷомеаро ҳам пурра, ҳам рангоранг ва ҳам хотирнишин ба тасвир оваранд. Дар ин замина метавон гуфт, ки адабиёт бо мурури замон таҳаввулоти ногузирро аз сар мегузаронад. Чунин таҳаввулоти даврии шаҳодат медиҳад, ки адабиёт бо тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти инсон робитаи ногусастанӣ дорад. Адабиёт на танҳо ифодагари рӯҳи замон, балки инчунин ҳамқадами

замон низ мебошад. Бинобар ин, тарбияи инсонро бидуни адабиёт тасаввур намудан аз имкон берун аст. Адабиёти бадеии хаттӣ асосан дар ду шакл — назм ва наср офарида ва омӯхта мешавад.

Назм — як шакли адабиёти бадеӣ буда, баробари истифодаи вазн, қофия, радиф ва дигар санъатҳои хоси худ иншо мегардад. Адиберо, ки дар соҳаи назм хома меронад, шоир меноманд. Шоир ифодаи воқеиятро тавассути шеър, ки маҳсули ҷустуҷӯ ва истеъдоду эҳсосоти фитрии ӯст, ба адабиёт пешкаш менамояд.

Наср — шакли дигари адабиёти бадеӣ аст, ки дар он каломи суфтаву раво ва афкори фарогирандаи умум ҷойгоҳи асосӣ дорад. Эҷодкореро, ки дар қолаби наср асари пурмаънӣ меофарад, нависанда меноманд. Масъулияти нависанда пеш аз ҳама дар он аст, ки ӯ ҳусни суҳанро, фасоҳати гуфторро чун санъаткори мумтоз ташаккул медиҳад.

Умуман шоиру нависандагон тавассути образҳои бадеӣ ба тафаккур ва шуури одамон таъсир расонда, тозагии забони адабӣ, ҳусни баёну каломи он ва дар маҷмӯъ маънавияти халқи томо нигоҳ дошта, аз насл ба насл мерасонанд. Аз ин рӯ, адабиёт минбар ё саҳнаи санъати суҳан мебошад. Ҳар кас, ки ба ин минбар наздики дорад ва ин саҳнаи санъати суҳанро пайваста назора мекунад, барояш дарки ҳастӣ, баҳусус, дарки зебогии олами маънавӣ басо гуворо хоҳад буд. Адабиёт маърифати олам — олами рӯҳӣ буда, омӯхтани дирӯз, имрӯз ва фардои инсоният тавассути образҳои бадеии тахайюлӣ сурат мегирад, ки решаҳои амиқи иҷтимоӣ доранд. Ниҳоят адабиёт воситаи муҳими ташаккули завқи эстетикӣ инсон мебошад.

**ЭҶОДИЁТИ
ШИФОҶИИ ХАЛҚ
ВА АДАБИЁТИ ДАВРОНИ
ҚАДИМ**

Адабиёти бадеӣ ҳамчун хазинаи ганҷи ҳикмат дар офариниш ба ду манбаи асосӣ тақия карда ва инкишоф ёфтааст. Ин ду манбаъ, яъне **адабиёти шифоҳии халқ** (адабиёти даҳонакӣ) ва **адабиёти хаттӣ** мебошанд.

Адабиёти шифоҳии халқ решаҳои хеле чуқур дошта, замони пайдоиши он ба зуҳури нутқ робитаи ногустастанӣ дорад. Омили муҳими ташаккули адабиёти шифоҳӣ зарурати ба низоми муайян даровардани муомилаву муоширати байниҳамдигарии одамон буд. Адабиёти шифоҳӣ ҳанӯз он замоне арзи вучуд намуд, ки байни одамон аз хатту аломатҳои хаттӣ нишонае набуд ва адабиёти шифоҳӣ ба он эҳтиёҷе ҳам надошт. Эҷодиёти шифоҳии мардум аз замони қадимтарин дар жанрҳои афсона, қисса, суруд, тарона, дубайтӣ, рубой, бадеҳа, чистон офарида мешуданд. Ҳар яке аз ин жанрҳо ҳадаф, вазифа ва табиноти ба худ хос доштанд. Дар онҳо орзуву ормони ҳамагон, рафтору қаҳрамониҳои ибратомӯз, ишқу муҳаббат, тараннуми Ватан инъикос меёфтанд. Чунин офаридаҳо тавассути хотираи мардум аз як насл ба насли дигар мегузашт. Бо мурури давраи замон, баробари пайдоиши алифбову хат намунаҳои эҷодиёти шифоҳӣ сабти худро ёфтанд ва ба наслҳои минбаъдаи инсоният дастрас шуданд.

Хусусияти ба худ хоси адабиёти шифоҳӣ аз он иборат аст, ки дар ибтидо ба воситаи эҷоди ин ё он жанри адабиёти шифоҳӣ урфу одат ё расму русуми авлод ё қавму қабила ба худ нигориши бадеӣ мегирифтанд. Мавзӯ ва мундариҷаи онҳо ифодагари рӯзгори мардум буданд. Аз мазмуну моҳияти эҷодиёти шифоҳии халқ дида мешавад,

ки суруд таронаҳо барои хотирнишину дилрабо таҷлил намудани ҷашнвораҳои маъмули мардумӣ, ба монанди идҳо, тӯю сур ва маъракаиҳои ҳамоиш офарида мешуданд. Дар рӯзҳои мушкили зиндагӣ чун мотам, ғаму андӯҳ низ барои ифодаи сӯғворӣ, изҳори дарду алам сурудҳои дардомезу ғамшарик, таронаҳои ифодагари ҳолати маҳзунӣ инсон эҷод гардидаанд. Як қисм аз жанрҳои адабиёти шифоҳии халқ ба тарбияи авлод робитаи мустақим дорад. Чунин ҷиҳати эҷодии шифоҳиро дар сурудҳои таърихӣ, қиссаҳо ва афсонаҳо дидан мумкин аст.

Таснифи жанрҳои адабиёти шифоҳӣ

Тибқи таснифи жанрҳои адабиёти шифоҳӣ маъмултанини онҳо **суруд** аст, ки он асосан барои ифодаи ҳолати рӯҳии мардум: суруру шодмонӣ ва ғаму андӯҳ эҷод мешавад. Сурудҳои марбути адабиёти шифоҳӣ **ба сурудҳои халқӣ** ва **сурудҳои таърихӣ** ҷудо мешаванд.

Сурудҳои халқӣ аз рӯи пайдоиши худ қадимтарин намунаи эҷодии шифоҳианд. Ин навъи сурудҳо мавзӯҳои хеле гуногунро фаро мегиранд. Сурудҳои халқӣ сурудҳои маросими тӯй, ҳар гуна идҳо ва мотамро дар бар мегиранд. Сурудҳои тӯйи халқӣ ҳамеша дилангез буда, бо оҳангу гӯйиши хос ба иҷро мерасанд.

Сурудҳои таърихӣ дар байни жанрҳои адабиёти шифоҳӣ мавқеи муҳим касб мекунанд. Чунки ин навъ сурудҳо, пеш аз ҳама, ҳазинаи хотираи зиндаи таърихии халқ буда, дар пойдориву мустақкам доштани маънавияти халқ шароити хубро муҳайё менамоянд. Сурудҳои халқӣ қаҳрамониву фидокорию тараннум менамоянд, ки барои ҳар як фарзанди халқ чун намунаи ибрат хизмат мекунанд.

Бадеҳа низ як навъи суруд буда, дар адабиёти шифоҳӣ мавқеи муҳим дорад. Тафовути бадеҳа аз сурудҳо дар он аст, ки дар ин жанр ҳатман марду зан бояд ширкат дошта бошанд. Ҳамчунин барои иҷрои бадеҳа на танҳо хондани матни суруд, балки иҷрои ҳар гуна рақсу ҳаракатҳо низ дар ҳавои оҳангу мусиқии шӯҳ шартӣ муҳим аст.

Тарона ҳам дар эҷодии шифоҳии халқ ҷойи хос дошта, дар мавзӯҳои гуногун офарида мешавад. Тарона аз сурудҳо бо чанд хусусиятҳои худ, аз қабилӣ баёни фаҳмову раво, дақиқии мавзӯ ва оҳангнокии худ фарқ мекунад.

Дубайтӣ яке аз шаклҳои хеле қадимаи шеър аст ва он дар эҷодиёти шифоҳии мардум барои инкишофи санъати сухан нақши хеле чашмрас доштааст. Дубайтӣ бо хушӯҳангӣ, суфтагӣ ва дилнишинӣ мақбули умум мебошад.

Чистон шавқовартарин жанри адабиёти шифоҳӣ мебошад. Чистон барои бой гардонидани захираи луғавии одам ва эҳсоси дарки ӯ кӯмаки калон мерасонад. Зеро ҳангоми эҷоди чистон ташбеҳ, маҷоз, муболиға ва киноя истифода бурда шуда, касро ба мушоҳидакориву дақиқназарӣ ҳидоят месозад.

Афсона дар ҳама даври замон дӯстдоштатарин жанри эҷодиёти мардумӣ ба шумор мерафт. Афсонаҳо олами аҷоибу гароиби ҳаёли, орзую омоли халқ, тасаввуроти онҳоро дар бораи ҷаҳон инъикос мекунанд. Бештари афсонаҳо мазмуни тарбиявӣ доранд. Онҳо халқро ба ҳалолкорӣю поксириштии ва олиҳиммативу саховатпешагӣ даъват мекунанд.

Қиссаҳо ҳам аз ҷиҳати мазмуну моҳият ба афсона қаробат доранд ва тафовути онҳо дар он аст, ки қиссаҳо бештар хати сужети муайян доранд.

Рубоӣҳои мардумӣ аз ҷиҳати мавзӯи хеле сердомана буда, қаҳрамониҳои халқ, ситоиши замона, ишқу муҳаббати самимӣ ва меҳнати пурмашаққатро фаро мегиранд. Панду андарз ҳам яке аз мавзӯҳои хоси рубоӣ аст. Рубоӣ порчаи шеъриест, ки аз ҷаҳор мисраъ иборат аст.

Адабиёти шифоҳӣ дорои таърихи қадима буда, аз замони қадим то ба ин ҳақиқат дар жанрҳои гуногун тасниф гардидааст. Рубоӣ манбаи фолклори дошта, аллакай дар асри VIII—IX ба адабиёти китобати дохил шуда буд. Гарчанде рубоӣ калимаи арабӣ бошад ҳам, яке аз шаклҳои қадимаи адабиёти шифоҳӣ ва классикии халқӣ тоҷик ба шумор меравад. Аз рӯзҳои аввалини пайдоиши шеъри тоҷикӣ шакли рубоӣ хеле маъмул ба ҳисоб мерафт.

Муаллифи китоби «Алмуъҷам-фи маоир-ил-ашъор-ил-Аҷам» Қайси Розӣ дар бораи алоқаи фолклор бо эҷодиёти Рӯдакӣ нақли ҷолибе дорад. Аз рӯи ривояти ӯ гуё Рӯдакӣ дар шаҳри Ғазнин сайру гашт мекардааст, ки гурӯҳи бачагон бозӣ мекардаанд. Аз байни бачагон яке бо сачъу қофия суханҳои мавзун месохтааст. Дар дасти бачаҳо саққо

будааст, ки онро ба кӯз меандохтаанд. Ҳамон бачаи хуштабъ саққоро партофтааст, ки рафта-рафта боз гашта омадааст. Бача ба ин муносибат гуфтааст: «Ғалтон-ғалтон ҳамеравад то сари кӯз».

Вазн ва оҳанги байт ба Рӯдакӣ писанд омадааст ва ба қонуни вазни арӯз муроҷиат карда, рукнҳои заруриро ёфтааст. Чун то ба ин рӯз дар шеърӣ араб дар ин рукн шеър нагуфта будаанд, манбаи ин шакли шеърӣ ба адабиёти тоҷик нисбат медиҳанд.

Маълум мешавад, ки рубоӣ асоси фолклорӣ-ҳалқӣ дошта, онро устод Рӯдакӣ кашф карда бошад ҳам, инкишоф ёфтани он ба адабиёти тоҷик мансуб аст. Ин гуна рубоӣҳо аз ҷиҳати мазмун бештар ошиқона, фалсафӣ ва панду ҳикматомез буданд.

Пурсиш ва супориш

1. Хусусиятҳои хоси адабиёти шифоҳиро номбар кунед.
2. Жанрҳои асосии адабиёти шифоҳӣ аз ҷиҳи иборатанд?
3. Кадом намудҳои сурудҳоро медонед?
4. Дубайти аз рубоӣ чӣ фарқ дорад?
5. Маҳалле, ки Шумо дар он истиқомат мекунед, сурудҳои хоси мардумии худро дорад ё не? Он ба кадом воқеа, маҳал ё ҷашн бахшида шудааст?
6. Намунаи адабиёти шифоҳии маҳалли худро ба дафтари адабиёт навишта гиред ва дар бораи он маълумот диҳед.
7. Рубоӣ дар эҷодиёти шифоҳӣ чӣ гуна мавқеъ дорад?

Китобҳои халқӣ ва насри ривоятӣ

Адабиёти шифоҳии халқ ҳамчунин китобҳои дорад, ки аз ҷониби мардум таълиф ёфтаанд. Дар ин гуна китобҳо қиссаҳо, афсонаҳо, дostonҳои мардум, ки аввал ба тарзи шифоҳӣ эҷод гардида буд, аз ҷониби ин ё он шахс мураттаб гашта, ба шакли китоб дароварда шудааст.

Яке аз чунин китобҳо «*Ҳазору як шаб*» буда, то ба имрӯз чун бузургтарин осори адабии мардуми Машриқзамин машҳур аст. Ин асар дар байни халқҳои гуногун дар саросари олам шӯҳрат ёфта, маҳбубият пайдо кардааст. Ҳикоятҳои ҷолибу дилангез, ибратбахш ва пур аз фалсафӣ

ҳаётии халқҳои Ҳинду Аҷаму Араб мазмуни асосии ин асарро дар бар мегиранд. «Ҳазор афсона»-и паҳлавӣ, ки дар аҳди Сосониён таълиф ёфта, дар асри IX ба арабӣ тарҷума шудааст, манбаъ ва сарчашмаи ғизобахши «Ҳазору як шаб» мебошад. Минбаъд ба асар қиссаҳои арабӣ, ҳиндӣ ва яҳудӣ ворид карда шуда, бо номи «Ҳазору як шаб» маъруф гардидааст.

Мувофиқи маълумоти олимони «Ҳазору як шаб» дар шакли китоб аввал ба забони арабӣ таълиф ёфта, соли 1843 бо қалами Мирзо Абдуллатифи Тасуҷии Табрэзи ба форсӣ тарҷума шудааст. Нависандаи маъруф Ҷалол Иқромӣ яқоя бо шоир Нодир Шанбезода соли 1959 «Ҳазору як шаб»-ро дар асоси чопи Эрон бо ҳуруфи кириллӣ таҳия намудаанд.

Китоби мазкур аз афсонаҳои дилангез ва хотирнишин иборат буда, сар то сари онро ҳикоятҳои хеле пурзарофат оро медиҳад. Дар асоси ҳикоятҳои ин китоб чандин намоишномаҳо низ таҳия гардидаанд.

Дигар китоби насри бадеии ривояти «*Чор дарвеш*» мебошад, ки онро яке аз шоҳасарҳои насри халқӣ номидан мумкин аст. Қиссаҳое, ки дар «Чор дарвеш» ҷой ёфтаанд, афсонаҳои халқии мардуми Ҳиндустонро дар бар мегиранд. Муаллифи чунин қиссаҳо дар ҷараёни нақли ҳодисаву воқеаҳо аз назми волои Ҳофизи Шерозӣ, Ҷомӣ ва дигар шоирони шинохтаи форсу тоҷик ба таври фаровон истифода намудааст.

Китоби «Чор дарвеш» аз ҳикояти дарвешӣ аввал оғоз меёбад. Вай ба рафиқонаш дар бораи саргузашти худ нақл карда, воқеаҳои аҷоибу ғароибро ба забон меорад, ки худ дида ва ё шоҳиди онҳо будааст. Аз рӯи ҳикоят дарвеш хоҳаре доштааст хеле меҳрубон ва мӯнису ғамхор. Пас аз ба доми шахсони зишту бадният гирифтӣ шудани дарвеш ва нобуд сохтани молу мулки падар хоҳар ӯро аз ҷанголи ночорӣ ва гирифтӣ раҳо карда, ҳатто молу пул медиҳад ва ӯро ба роҳи дуруст ҳидоят менамояд.

Ҳангоми сафар ин дарвеш ворида шаҳре мегардад ва ногаҳон ба сандуқе дучор меояд, ки аз болои қалъа ба поён нишеб мешавад. Даруни сандуқ духтари моҳҷабинеро пайдо мекунад ва идомаи саргузашти дарвеш бо ин ноза-

нин вобаста аст. Ин нозанин ӯро аз захми ханҷар муолиҷа мекунад. Дар поёни қисса дарвеш аз асрори партофта шудани сандуқ аз қалъа воқиф мегардад. Вале ҳоло саргузашти ӯ идома дорад ва хотимаи саргузашти дарवेशи аввал ба саргузаштҳои дарवेशҳои дигар вобастааст.

Дар «Чор дарвеш» баёни воқеаҳо пурпечутоб буда, яке дигареро пурра менамоянд ва гоҳе ба ҳам вобастаанд. Дар шахсияти қаҳрамонҳои асар баробари хислатҳои хуби инсонӣ, аз қабилӣ саховатпешагӣ, меҳрубонӣ ва олиҳимматӣ, хислатҳои баду разилӣ низ тасвир ёфтаанд.

Дар асар воқеаву ҳодисаҳои рангоранг ва аҷоиб аз ҷониби чор нафар дарвеш хеле моҳирона бо санъати хоси ҳикоя андар ҳикоя баён карда шудаанд. Ҳодисаҳо дар ин асар чунон устокорона ба тасвир кашида мешаванд, ки хонанда афсона будани онро пай намебарад ва ҳатто гумон мекунад, ки ҳамаи он дар амал ба вуқӯъ пайваستاанд.

Дар ҷараёни воқеаҳо қаҳрамонони фидокори ҷонсупор ба подшоҳони золим, вазирони бадкирдор ва умуман одамони бадсиришт ҷавобҳои сазовор медиҳанд, яъне ҳақ ба ҳақдор мерасад. Қаҳрамонҳои асар воқеаҳои пурфоҷиаро паси сар намуда, ниҳоят ба муроду мақсади худ мерасанд.

Олимон тахмин мекунанд, ки шакли ҳозираи «Чор дарвеш» чун китоб дар охири асри XVIII ё аввалҳои асри XIX ба вуҷуд омадааст.

Намунаи дигари насри ривоятии халқӣ «*Самаки айёр*» ном дорад. Дар пайравӣ ба ин китоб дар адабиёти форсу тоҷик адибони зиёд асарҳои панду ахлоқӣ эҷод намудаанд. Футувват, яъне ҷавонмардӣ, мазмуни асосии китоби «Самаки айёр»-ро ташкил медиҳад. Чуноне худи Самак мегӯяд: «Коре гар мекунам, он барои ном мекунам, на барои нон» ё «ин коре, ки мекунам, аз барои он мекунам, ки маро номе бошад». Дар китоб покии ният, рӯшаниӣ ақл тараннум гардида, хирад ва шарафи мардумӣ мезони ҳамешагии назорат аз болои рафтор, гуфтор ва кирдори неки инсон қарор мегирад.

Ривоятҳои, ки ба номи Ҳотами Той мансуб аст, дар китобҳои асрҳои XII—XIV, аз ҷумлаи «Саёҳати Ҳотам», «Ҳотамия», «Саргузашти Ҳотами Той» ва ғайра дучор менамоянд. Аксарияти ривоятҳои, ки дар бораи Ҳотам эҷод шу-

даанд, мазмунан ифодаи хислатҳои писандидаи инсон, аз қабилӣ саховат ва шафқатро фаро мегиранд. Ин фазилатҳои нотакрор бештар ба номи шахси таърихӣ Ҳотами Той нисбат дода мешаванд. Ҳотам дар ҳама даври замон дар байни ҳама халқҳо бо саховатпешагӣ, раъиятпарварӣ, шафқат ва меҳрубонии худ намунаи ибрат ва шоёнӣ таҳсин буд.

Пурсиш ва супориш

1. Чи гуна китобхоро халқӣ меноманд? Чаро?
2. Афсонаҳои «Ҳазору як шаб»-ро мустақилона хонед ва мазмунӣ яке аз онҳоро нақл кунед.
3. Қаҳрамонҳои асосии «Чор дарвеш» кӣ ҳоянд?
4. «Самаки айёр» кадом хислати инсониро бештар таҷассум намудааст?
5. Нақлу ривоятҳои дар бораи Ҳотами Той шундаатонро бигӯед.

БАЁНИ САРГУЗАШТИ ДАРВЕШИ АВВАЛ

(Порча аз асар)

Дарвешон, ин камина, ки ҳоло бо либоси ҷанда дар хизмати шумо забондарозӣ мекунад, аз шаҳри Яман мебошам. Падаре доштам, ки ўро Ҳоҷа Аҳмад мегуфтанд. Вай савдогари калон буд, моли зиёд дошт, савдогарони бисёре бо пули ў сафар мекарданд. Вай ду фарзанд дошт. Яке бандаи шумо ва дигаре духтаре, ки падарам ўро дар ҳаёти худ ба шавҳар дода буд...

Вақте ки синни ман ба чаҳордаҳсолагӣ расид, падарам бемор шуду баъд аз як ҳафтаи дар бистари беморӣ хоб кардан аз дунё чашм пӯшид. Хешон, ҳамсоягон ва ҳамкорон гирд омаданд ва корсозии падарамро ба тариқи шояду бояд ба ҷо оварданд. Ман то ҳафта ба азодорӣ машғул будам. Баъд аз он ки ёрон ҳар як ба манзили худ рафтанд, мурдани падарам маълум шуд, дар кунҷи хона танҳо ва гарибона нишастам ва дар ба рӯи ошнову бегона бастам. Се рӯзи дигар ҳам бо сӯз ба сар бурдам.

Дарвешон! Риндони¹ бесарупо ва шайтонони инс (одам)-намо дар ҳар шаҳр ҳастанд ва ҳар шаб аз луқмаи таоми яке шикам сер мекунанд ва ҳар рӯз бо кӯҳнаибоси дигаре фаҳр менамоянд. Инак, чанд нафар аз онҳо чун шунида буданд, ки хоҷа мурда ва хоҷазодаи падармурда ҷоҳил аст, дар рӯзи чорум ба дари хонаи ман омаданд ва рухсати даромадан хостанд, ки маро дида таъзият диҳанд. Ман рухсат додам, ки дароянд. Онҳо баъд аз даромадан ва адои расми таъзият, забон ба насиҳат кушуданд ва гуфтанд:

Ҳар кӣ омад ба ҷаҳон, оқибаташ бояд рафт,
Абадуддаҳр намондаст касе дар олам.

Гиряву нола бефоида аст. Падари ҳар кӣ мемурад, илоҳӣ, ту зинда боши! Акнун арвоҳи гузаштагонро бо дуову фотиҳа ва ҳадяву садақа шод бояд кард...

Дарвешон! Сухан мухтасар, ман онҳоро дӯсти ҷонӣ гумон кардам ва гӯшу ҳушамро ба суханони онҳо додам. То ки бо фусуну афсона фирефтанду маро ба шӯхию бозӣ моил карданд. Баъд аз он то се сол пайваста ба айшу нӯш машғул шудам... ва мол нобуд мекардам. То ин ки тамоми моли падарамро сарфи ёрони дур ва рафиқони хушомадгӯ кардам... қорам ба ҷое расид, ки аз либос ба ғайр аз кӯҳнакулоҳе ва жандақабое дар бар намонд ва қути лоямут² ҳам набуд. Шайх Саъди дар ин бора дуруст гуфтааст:

Аблаҳе, к-ӯ рӯзи равшан шамъи кофури ниҳад,
Зуд бошад, к-аш ба шаб равған набинад дар чароғ...

Чӣ қор карданамро надониста се шабонарӯз гурусна ва ташна, бо лаби хушку дидаи тар дар кунҷи масҷиди харобе нишастам ва рӯйи берун омадан надоштам. Рӯзи чорум сипоҳи гуруснагӣ ба мулки баданам ҳучуми саҳт намуд ва лашкари сабру тоқатро шикаст дод. Аз он масҷид барома-

¹Риндон — шаккок, бепарво нисбат ба аҳкоми шарият.

²Қути лоямут — хуроки андак, ки фақат барои намурда зистан кофӣ аст.

дам ва ба худ меуфтам, ки ба кучо равам ва ба кӣ илтиҷо барам. Ногоҳ хоҳарам ба хотирам расид...

Дарвешон! Аз ман қабеҳтаре бояд набошад. Чаро ки дар айёми собиқ борҳо хоҳарам ба талаби ман кас фиристод, ки ӯро рафта бинам, аммо ман аз канори маъшуқа дур шуда наметавонистам ва нарафта будам. Ҳоло дар чунин вақт равонаи хонаи хоҳар шудам. Хоҳарам саросема берун давида, маро ба он ҳол дид ва гираву зорӣ карда, мӯю рӯйкани намуда, маро дар бар кашид, рӯямро бибӯсид, ба хона дароварда таому шароб хӯронида, либоси тоза пушонид. Ман чанд шабонарӯз дар он ҷо будам. Шабе он оқила гуфт:

Бародар! Мардон ҳамеша дар хона нишаста наметавонанд ва инро ҳам медонам, ки ту баъд аз ин дар ин шаҳр наметавонӣ будан ва албатта сафар карданат даркор аст. Якчанд рӯз ба шаҳрҳои дигар бирав ва гарму сарди рӯзгор бичаш ва сахтиву сустиро бидон, баъди аз сафар омаданат ба ягон шугле машғул шав. Чаро ки эътибори тучҷор¹ дар сафар аст. Чун сафар карда бошӣ, туро марди кор ва сармоядор ва соҳиби эътибор ангоранд (гумон кунанд) ва ҳоло ҳарзагарду зоеърӯзгор шуморанд. Ман сукут ихтиёр кардам. Хоҳарам аз ҷо бархоста, як халтаи панҷ-ҳазортумани оварда ба ман дод ва гуфт:

— Бародар, агар мехостам метавонистам беш аз ин ҳам ба ту дод, аммо андеша мекунам, ки агар ниғаҳ дорӣ ҳамин қадар сармоя бас аст ва агар дар пайи зоеъ кардани мол бошӣ, чиҳил ҳазор туман ҳам ба ҷое намерасад. Бародар! Шунидам, ки дар ин рӯзҳо ҷамъе аз савдогарҳо ба тарафи Шом сафар кардани ҳастанд. Ту ҳам ба ин зар матое харида ба як одами муътабар дода санад бигир, то ки дар Шом ба ту супорад. Худат чанд рӯз дар ин ҷо бимон, то ки ҳамдигарро бинем. Баъд аз он ба умри дароз равона шав ва басуръат бирав!

Ман сухани хоҳарамро қабул карда, рӯзи дигар ба харидани матоъ ва супурдани он кӯшидам. То як ҳафта ба ин кор машғул будам. Баъд аз рафтани корвон, якчанд рӯз дар хонаи хоҳарам мондам. Дар ин байн хоҳарам аспу

¹Тучҷор — тоҷирон, савдогарон.

*Дарвешон, ин камина, ки ҳоло бо либоси ҷанда дар хизмати
шумо забондарозӣ мекунад, аз шаҳри Яман мебошам.*

харҷӣ, тӯшаи роҳ ва либос низ тайёр кард. Баъд якдигарро видоъ намуда ба Шом равона шудам. Дар роҳ чизе надидам, ки муносиби ба дӯстон гуфтан бошад. Баъд аз чанд муддат, дар вақти фурурафти офтоб буд, ки ба як манзил дуртар аз Шом расидам...

Пурсиш ва супориш

1. Порчаро аз китоби «Чор дарвеш» хонед. Кадом фазилатҳои инсониро дар шахсияти дӯстони дарвеш мушоҳида намудан мумкин аст?
2. Аз ҳикоят дар бораи олиҳиммати ва саховат мисолҳо оред.
3. Образи кадом қаҳрамони асар мусбат аст? Чаро?
4. Агар Шумо ба ҷойи дарвеш мебудед, молу мулки падарро чи гуна истифода мекардед?
5. Аҳамияти тарбиявии асар аз чи иборат аст?
6. Калимаҳои душворфаҳмо ба дафтари луғат навишта, дар хотир доред.

НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ

НАСРИ РИВОЯТИ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Насри ривоятӣ жанри бадеие мебошад, ки бештар ба нақлу ҳикоятҳои марбут ба ҳаёти ҷомиа, воқеаҳои гуногуни таърихӣ ва хотираву саргузаштҳои дидаву шунидаи ин ё он ровӣ асос меёбад.

Насри ривоятӣ аз ҷиҳати мазмун хеле доманфарох буда, аз тасвири орзуву омоли халқ то ситоиши фидокориву қаҳрамонии шахсҳои алоҳидаро фаро мегирад. Насри ривоятии халқӣ тоҷик асосан ба тараннуми писандидатарин фазилатҳо, ба монанди поксирештӣ, саховатпешагӣ, олиҳиммати рӯй оварда, бад-ин васила, хислатҳои риёкориву разилиро таҳти тозиёнаи танқид қарор медиҳад.

Яке аз хусусиятҳои хоси насри ривоятӣ ин хушбаёнӣ, суфтагии сухан, равонии фикр аст. Ровиён ҳангоми ба забон овардани ин ё он воқеа кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, то ҳар як вожаи мавриди истифода диққати шунавандаро ба худ кашида тавонад ва ҳамчунин фаҳмо бошад. Хусусияти дигари чунин асарҳо истифодаи фаровон аз ташбеҳ, маҷоз, киноя ва истиора мебошад, ки ҳангоми мутолиа тавачҷӯҳи хонандаро бештар ҷалб менамояд. Панду андарз ҳам дар насри ривоятӣ мавқеи сазовор дорад.

Китобҳои «Доробнома», «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Синдбоднома» ва «Тутинома»-ро ба насли ривоятӣ мисол овардан мумкин аст. Хусусияти ин навъи наср дар он аст, ки мусаннифони он барои ба як тарзи мурағаб ба хонанда пешниҳод намудани маҷмӯи ҳикоятҳо ягон ривоят ё ҳикоятро интихоб карда, ҳикоятҳои дигарро бо ягон восита ба ҳикояти васила мепайванданд. Ҳадафи асосӣ дар ин маврид ҳамон ҳикоятҳои дохили буда, ҳикояти васила воситаи ёрирасон аст. Ҳикоятҳои «Разми Бурондухт бо Искандар», «Хиёнатӣ аъробӣ» ва «Калимоти кохи Афредун», ки аз асарҳои «Доробнома», «Ҳазору як шаб» ва «Синдбоднома» оварда мешаванд, намунаи беҳтарини насри ривоятианд.

ҚИМАТИ ШЕЪР

Меғуянд Алишери Навоӣ дар тарбияи шоирони ҷавон ғамхорӣ зиёде мекард. Вай боре ба шоири ҷавон Осафӣ насиҳат карда, уро дар камкорӣ ва ба корҳои бемаънӣ машғул буданаш сарзаниш менамуд. Осафӣ гуфт:

— Ин вақтҳо назар ба пештара ба шеърғӯӣ бештар машғуӣ мекунам. Чунончи шабе дар он қадар фурсат, ки як шамъи дупули сӯхт, дусад байт гуфтам.

Навоӣ гуфт:

— Дар ин сурат аз он шеърҳо ҳар сад байташ як пул меистад!

Пурсиш ва супориш

1. Насри ривояти чист?
2. Хусусиятҳои хоси насри ривоятиро номбар кунед.
3. Насри ривоятиро аз кадом ҷиҳат пурқимат меноманд?
4. Ривояти «Қимати шеър»-ро оё насри ривояти номидан мумкин аст?

САМАКИ АЙЁР

Фаромурзи Худодод

Самак ҷӯб дар даст гирифт ва остин барпечиду ҷӯб даргардонид ва як ҷӯб бар андоми Тармаша зад, чунонки панҷ-шаш ҷой битарқиду хун равона шуд. Фарёд аз ниҳоди Тармаша баромад. Самаки айёр як ҷӯби дигар бизад саҳтгар аз ҷӯби аввал. Чун ҷӯб ба панҷ расид, гуфт: Зинҳор, то рост бигӯям. Самак бо хештан гуфт: Аз захми ҷӯб меҷаҳад, вагарна ҷӣ медонад! Тармашаро бознишонд. Гуфтанд: Бигӯӣ, то ҷӣ гуна будааст?

Тармаша гуфт: Чун аз саройи шоҳ берун омадам ва дар паси бозор расидам, ду бародари қассобанд, ки дӯш ба дари саройи ман омаданду чаҳорсад динори зар ба ман доданд, гуфтанд: Сиёҳгилу Сомро ба мо деҳ. Арманшоҳ гуфт: Чандройи Сиёҳро чаро куштӣ? Гуфт: Эшон гуфтанд, набояд, ки роз ошкор шавад. Чун уро кушта бошем, гуянд каси дигар кард ва ин гумон набаранд. Пас Чандройи Сиёҳро бикӯштанд ва Сиёҳгилу Сомро бибурданд.

(Самак) гуфт: Ин ноҷавонмарди на марду на зан ду ҷавонро ба дасти хун боздод. Шоҳ сарҳангон(ро) бифирис-тод, то ду бародарони қассобро биёварданд ба боргоҳ. Пеши шоҳ хидмат карданд. Арманшоҳ гуфт: Сиёҳгилу Сомро кучо бурдед? Эшон гуфтанд: Эй шоҳ, Сиёҳгилу Сом чи бошад? Мо хабар надорем. Тармаша аз захми ҷуби Самак менолид, гуфт: Душ ба дари зиндон омаданд ва чаҳорсад динор ба ман доданду Сиёҳгилу Сомро бибурданд ва Чандройи Сиёхро бикуштанд, — ончандон, ки бо шоҳ гуфта буд, дучандон бигуфт.

Эшон савгандҳо хӯрданд ба Яздони додори кирдуго, ки аз ин хабар надорем, на аз Сиёҳгилу на аз Сом ва на аз Чандройи Сиёҳ ва на худ аз ин маъни хабардорем. Ва бо Тармаша на ба неку на ба бад сухан гуфтем. Моро бо зиндони шоҳу бо бандиён чӣ кор? Меҳрони вазир гуфт: Биравед ва саройи эшон биҷӯед. Сарҳангон ба хонаи эшон бирафтанд ва ҳамаи хонаро зеру забар карданду андаруну берунро бичустанд ва ҳеҷ нишоне наёфтанд. Пеши подшоҳ омаданду гуфтанд: надидем. Шоҳ гуфт: Эй Тармаша, Сиёҳгилу Сомро ҷуб доди задан? Гуфт: Бале, шоҳ! Эшон мубталоанд, натавонанд рафтан. Меҳрон гуфт: Эй шоҳ, Тармашаро банд бояд барниҳод. Меҳрон ба мӯтамад гуфт: Он ду бародари қассобро пеши ман бояд овардан, то аз эшон боздонам. Ин бигуфту пароканда шуданд ва он ду бародарони қассобро ба саройи Меҳрони вазир бурданд...

Меҳрон ду бародари қассобро пеши худ хонд. Чун ҳозир омаданд, эшонро биншонданд ва аз ҳар сухане мепурсиданд ва эшон ҳар ҷуб медоданд. Меҳрони вазир сухани эшон нигоҳ медошту нуктаҳо мегуфт ва ҳилатҳо ёд мекарду сухани Самак мегуфт ва ба қатъан он ду бародарони қассоб ҳеҷ сухан намегуфтанд, ки аҳволи Сиёҳгилу Сом маълум шавад. Сухан дароз буд, то он соат, ки рӯз шуд.

Меҳрони вазир бо ду бародарони қассоб ба боргоҳ омад ва хидмат карду гуфт: Эй бузургвор шоҳ, ба ҳеҷ гуна иқрор намеоваранд, ки мо аз ин хабар надорем. Шоҳ бифармуд, то эшон(ро) сиёсат кунанд. Сарҳангон бо ҳочиби шоҳ ва шаҳнаи вилоят биёмаданду ресмон дар гардани он ду ҷавон карданд ва ба бозор оварданд. Сад ҳазор марду зани бо-

зорӣ ва лашкарӣ хурӯш бароварданду зорӣ карданд, ки эшон ду бародари маъруфу ҷавонмард ва саҳт покиза буданд ва мардуми вилоят эшонро дӯст доштандӣ. Дар бозор чун эшонро меоварданд, хурӯш аз мардуми шаҳр баромад.

Аз қазо шаҳна бо эшон некӯ будӣ, ки шаҳнаро хидмат бисёр кардандӣ ҳам ба киса ва ҳам ба дасту пой ва низ ротиби (пайваста) матбахи шаҳна эшон додандӣ. Аз бисёри хурӯшу зории мардум шаҳнаро дил бар эшон бисӯхт. Пас пеши он ду ҷавон омаду гуфт: Эй озодмардон, подшоҳ сиёсат фармудааст ва медонед, ки ҳеҷ ба дасти ман несту кор ба ҷон расидааст. Ин кор (ҷон)бозист, чун ҷон барбод шуд, чи суд дорад? Ҳеҷ беҳтар аз ин намебинам, ки ин аҳвол рост бигӯед, то чи гуна будааст, то пеши подшоҳ шафоате кунам, бошад ки шуморо растагорӣ бошад.

Эшон гуфтанд: Эй амиру подшоҳ, дар ҷумлаи Мочин моро шиносанду ту низ моро нек донӣ, ки то будаем, ба номи некӯ зиндагонӣ кардаем... Ба Яздони додори кирдугор, ки мо аз ин кор огоҳӣ надорем. Ва агар чунон будӣ, ки донистаме, ҳам нагуфтаме ва раҳо кардеме, то ҷони мо барбод шудӣ, чунонки беҳурмати барбод меояд. Ҳам гамз накардеме ва касро наспурдеме, ки олам ҳама ному нанг асту ҳеҷ беҳтар аз ҷавонмардӣ нест, то моро ҷовидон номи ҷавонмардӣ будӣ.

Шаҳна чун ин сухан бишнид, ўро хуш омад ва меҳреву шафқате дар дили ў кор кард, сарҳангону хидматкорони шоҳро гуфт: Як замон таваққуф кунед, то ман бари Арманшоҳ раваму бозоям. Ин бигуфт ва сад ҳазор зану мард бар вай офарин карданд ва шаҳна рӯй ба роҳ ниҳод.

Иттифоқи яздӣ чунон афтод, ки шаҳна дар боргоҳ шуд пеши Арманшоҳ ва хидмат карду дуо гуфт. Пас гуфт: Эй шоҳ, ин ду ҷавони қассоб саҳт покизаанду халқи шаҳр аз баҳри эшон гираву зорӣ мекунанд аз баҳри ин ду ҷавони қассоб. Аз баҳри он ки агар на бегуноҳ будандӣ, халқи шаҳр(ро) бар эшон сӯзиш чунин набудӣ ва агар ин кор карда будандӣ, чун ба сиёсатҷой расидандӣ, иқрор овардандӣ. Мумкин бошад, ки Тармаша

ин сухан аз баҳри он гуфтааст, то бар хира ҳалок шаванд (ва) дар мамлакати шоҳ зиён дорад. Ва чунин ду ҷавони бегуноҳ ҳалок кардан маслиҳат нест. Шоҳ донад, ки банда офияти мулки шоҳ меҳоҳад, пас дигар шоҳ донад.

Меҳрони вазир гуфт: Бифармой, то Тармаша(ро) ҳозир кунанд, то аз вай сухане чанд боз донам, бошад ки пинҳони ин кор боздонам. Шоҳ бифармуд, то Тармаша(ро) ба боргоҳ оварданд ва пеши тахти шоҳ хидмат кард. Меҳрони вазир гуфт: Эй Тармаша, аҳволи ин кор пайдо намешавад. Шоҳ фармуд, то он ду ҷавони қассоби бегуноҳро сиёсат кунанд ва мо донему ту низ медонӣ, бегуноҳанд. Акнун хуни эшон дар гардан магиру андеша бикун, ки бисёр гуноҳ дорӣ, на ҳарчанд беш кунӣ беҳтар бувад, макун. Бар худ бубахшой, ки туро низ ҳам наҳоҳад касе. Бошад ки ба сабаби рост гуфтан туро Худои таъоло аз ин ҳам ҳалос диҳад ва ин ҳама аз баҳри он меғӯям, ки медонам, ки ту аз ин хабар надорӣ, ки ин кор Самаки айёр кардааст.

Тармаша чун ин сухан бишнид, гуфт: Ба Яздони дор, ки ин ду ҷавон бегуноҳанду аз ин кор ҳеҷ хабар надоранд. Шоҳ чун бишнид гуфт: Эй фурумоя, на бас бувад он, ки ду паҳлавон дар банд буданд, аз даст бидодиву зиндон нигоҳ надошти, то мард(е) биёмаду зиндони маро бишкаст ва номуси мо бибурд ва ба оқибат дурӯге бар ду ҷавон чунин гуфтӣ, то бим буд, ки ман он ду ҷавони бегуноҳ ҳалок карда будаму хуни ҳар ду дар гардани мо будӣ.

Тармаша гуфт: Эй шоҳ, тоқати ҷуб ҳурдан надоштам, бад-ин ҳилат худро тавонистам раҳонид. Шоҳ бифармуд, то он ду ҷавони қассобро ба боргоҳ дароварданд. Овози «Роҳат! Роҳат!» баромад ва мардуми шаҳр (фарёди) нишоту хурраи бароварданд. Шаҳна биёмад ва эшонро аз зери дор ба боргоҳи шоҳ овард. Шоҳ эшонро бинавохту гиромӣ кард ва хилъат доду гусел кард. Чун эшон аз саройи шоҳ берун омаданд, халқи шаҳр шодӣ карданд. Пас Тармаша гуфт: Эй шоҳ, маълум аст, ки ин кор Самаки айёр кардааст. Даҳ маъруф дар пойандон (пазируфтори, кафил) дорам, ки аз ин шаҳр бадар нарафта бошад. Шоҳ гуфт: Чунин кун!

Пас Тармаша аз пеши Арманшоҳ берун омад ва сарҳангон бо вай биёмаданд. Даҳ кадхудойи маъруфро пеши шоҳ бурд, то ўро бо худ гирифтанд. Тармаша берун омад ва рӯй ба зиндон ниҳод. Чандройи Сиёҳ ҳамчунон бар ҷой афтода буд, ўро дафн кард ва Тармаша дар ҳамаи зиндон бармегашт, ҳеҷ рахнаву сӯрохе намедид, то бар сари чоҳ омад. Дар он чоҳ нигоҳ кард. Гуфт: Ресмон биёваред. Тармаша дар миён баст ва дар он чоҳ фуру рафт. Ба буни чоҳ расид. Обе дид, ки равона буд ва он роҳ дид, бад-он об пореа мерафт, то бад-он чоҳи гармоба расид. Рӯй ба боло ниҳоду аз он чоҳ берун омад. Он гармова вайрон буду аз роҳи гармова берун омад. Гуфт: Эй дарего, ки дар чандин гоҳ ман зиндони шоҳ дорам, ин гумон набурдаму дар дили ман наёмад, ки аз ин чоҳ роҳе битавонам бурдан. Азим мардест ин Самак, қавӣ толеъе дорад, ки ин роҳ бад-ин сифат ба даст овард. Магар аз қадим доништа буд ё аз пирони ин шаҳр касе роҳ медонисту бо ӯ гуфта буд, то ӯ ин кор кардааст, вагарна ба як шаб чӣ гуна ба даст оварад?

Аз он роҳ Тармаша ба наздики шоҳ шуд ва аҳвол бигуфт, ки роҳе чунин ёфтам. Эй шоҳ, бифармой, то сари роҳҳо бигиранд, то ман дар шаҳр талабкори эшон бошам, ки ҳанӯз дар шаҳранд. Шоҳ бифармуд, то шаҳна мардон бар сари роҳҳо фириштад ва нигоҳдорӣ мекунаду дарвозаҳо эҳтиёт мекунад ва Тармаша дар шаҳр талаби Самаку писарони Конун ва Дилороми шаробдор кардан гирифт.

Самак аз он ҷониб дар саройи Сурхвард пеши Сиёҳгилу Сом ва Оташаку Сурхвард берун омад ва пеши (саройи) подшоҳ рафт (ва бозгашт) ва аҳволи мард гумоштан бар сари роҳҳо чунонки маълум карда буд, ҳама пеши ӯ бозгуфт. Самак гуфт: Эй бародар, ту биншину дил фориғ дор, ки агар Яздон хоҳад, кори ҳама бисозам ва ҷаҳд кунам, ки имшаб Меҳрони вазири ҳаромзодаро даст баста пеши ту оварам, ки ҳама бадфеъли аз вай аст.

Қадимтарин намунаҳои осори адабии аҷдоди мардуми имрӯзаи Осиёи Марказӣ ба забонҳои сугдӣ, паҳлавӣ, ҷанӣ ва ғайра эҷод шудаанд. Ба сифати китобҳои қадим «Авасто», «Бундаҳишн», «Худойнома», «Калила ва Димна», «Дарахти Асурик»-ро ном бурдан мумкин аст.

Бузуртгарин асари адабӣ, ки то замони мо расидааст, «Авасто» мебошад, ки ҳангоми эҷодаш он дар рӯи дувоздаҳ ҳазор пӯсти гов бо хатти зар навишта шудааст. Замони эҷоди китобро аз рӯи тахминҳо асри VI то милод мешуморанд. Лекин, пас аз истилои Искандари Мақдунӣ китоби мазкур сӯзонида шуда буд. Дертар онро барқарор карда, ба он нусха «Занд Авасто» ном доданд. Китоби аз нав таҳрир ва барқароршуда пас аз истилои арабҳо дубора нобуд карда шуд.

«Авасто» чун китобҳои муқаддаси дигар динҳои ҷаҳон «Таврот», «Инҷил» ё «Қуръон» китоби динии зардуштиён буда, бунёдгузори он Зардушт мебошад. Тарафдорони дини зардуштиро зардуштиён ном мебарданд. Дар китоб таълимот, қоида ва қонунҳои дини зардуштӣ, ҷаҳонбинии онҳо акс ёфтааст. Китоб кӯҳнатарин асари хаттии дорои аҳамияти таърихӣ, фарҳангӣ ва адабӣ аст.

Мувофиқи навиштаҷоти китоб Аҳура Маздо (Ҳурмуз) ҳудои яккаву ягона ва олий мебошад: *«Ҳудои бузург Урмузд ин дунёро офаридааст ва Заминро офаридааст ва одамонро офаридааст... Ӯ деҳқонӣ, боғдорӣ ва чорводориро тараққӣ дода, Ҳудои олий ва ҳомии тамоми қувваҳои неки дар олам мебошад. Аз навиштаҷоти китоб маълум мешавад, ки зардуштиён халқро ба зиндагонии муқимӣ даъват менамоянд. Меҳнат кардан, ҳосил рӯёнидан кори хайр шуморида шуда, ба девҳо ва қорҳои онҳо зид гузошта мешавад.*

Дар китоб қувваҳои бадӣ Аҳриман номида шудааст. Қувваҳои бадӣ ҳамеша зидди чорво, ҳосил ва мардуми камбағал баромада, ба онҳо зарар мерасониданд. Аслиҳаи асосии қувваҳои бадиро ҷангу ҷидол, фитнаву дурӯғ ва сеҳру ҷоду ташкил меод. Онҳо аз ҷавҳари палид созон ёфта, офарандаи тамоми бадихоии олам мебошанд.

Асоси таълимоти зардуштиро умедҳои неки инсон, муборизаи неки бар муқобили бадӣ, голибияти равшанӣ

аз болои торикӣ ташкил медиҳад. Ҳамаи ин фикру ақида ва орзую омоли пайравони дини зардуштӣ, ки дар китоб акс ёфтааст, дар симои қаҳрамонҳои он дар шакли ҳу-доҳои некӣ ва бадӣ инъикос карда мешавад.

Маълум мешавад, ки хислатҳои беҳтарини инсонӣ, аз қабилӣ некӣ, меҳнат, саховатпешагӣ, адолат ва ростгӯӣ он давраҳо низ шоёни ибрат будааст. Аз кирдору рафтори қаҳрамонҳои мусбати асар маълум мешавад, ки онҳо кир-дори нек, рафтори нек ва пиндори некро авло дониста, ба муқобили қувваҳои бадӣ баромад кардаанд.

Фирдавсии бузургвор дар ин бора чунин овардааст:

Набошад ҳаме неку бад пойдор,
Ҳамон беҳ, ки неки бувад ёдгор.

Китоби «Авасто» на танҳо китоби динӣ аст, балки он намунаи осори қадимаи хаттии халқҳои қадими Осиёи Марказӣ ба шумор рафта, дар он суруд, афсонаҳо, таъ-рих, илм, фарҳанг, дostonҳои гуногун, асотир дарҷ ёфта-анд. Бинобар ин, китоби мазкур дорои аҳамияти беандоза буда, дар омӯзиши таърих ва фарҳанги одамони қадим сарчашмаи қиматбахост.

Ин китоби муқаддас, ки арзиши бебаҳо дошта, дар омӯ-зиши таърихи ниёгон аҳамияти бузург касб кардааст, чун сарчашмаи муҳими таърихӣ ва фарҳангӣ дар Ёзбекистон қадр карда шудааст. Таҷлили 2700-солагии ҷашни «Авас-то» бо қарори Девони Вазирон ва ташкилоти байналхалқии ЮНЕСКО тасдиқ карда шуд. Бахшида ба ин муносибат гузаронидани тадбирҳои гуногун, аз ҷумла чоп кардани асарҳои беҳтарин пешниҳод гардида буд. Ин иқдоми нек-ро авастошиносони тоҷик низ дастгирӣ намуда, китобро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардаанд.

Пурсиш ва супориш

1. Кадом намудҳои адабиёти бадеиро медонед?
2. Чаро адабиёти қадим то замони мо кам боқӣ мондааст?
3. Чаро «Авасто»-ро асари қадимаи хаттӣ меноманд?
4. Китоб аз тарафи кӣ ва чӣ гуна навишта шудааст?
5. Аҳамияти тарбиявии китоби «Авасто» аз чӣ иборат аст?
6. Дар бораи таҷлили 2700-солагии «Авасто» чӣ медонед?

Асотир дар бораи урфу одат, ақидаҳои динӣ ва тасаввуроти одамони давраҳои қадим оид ба пайдоиши дунё ва ҳаёт, воқеаю ҳодисаҳои табиат ва қаҳрамонҳои афсонавӣ нақл мекунад. Ҳамаи ривоятҳо, афсонаҳо, дostonҳо асотирро ташкил медиҳанд.

Яке аз асотирҳои машҳури дунёи қадим дар бораи «Каюмарс» мебошад. Номи «Каюмарс» шакли тағйирёфтаи «Гайя маритан» аз китоби «Авасто» буда, дар шакли «Гев Марс», «Гаю марс» ва «Говмард» низ талаффуз шудааст.

Дар бораи Каюмарс ду хел миф вучуд дорад. Мувофиқи яке Аҳура Маздо (худои некӣ) Каюмарсро ба сифати инсонии аввалин меофарад. Давоми сӣ сол ӯ дар кӯҳсор зиндагонӣ мекунад. Баъди он, ки Каюмарс вафот кард, аз аррапушти вай нутфае баромада, дар зери нуҳҳои Офтоб соф мегардад ва ба қабати хок медарояд. Пас аз чил сол дар рӯзҳои ҷашни Меҳргон нутфа аз зери хок дар шакли гиёҳи душоха баромада, аз шакли рустанӣ ба шакли инсонӣ табдил меёбад. Яке аз он нарина буда, Машия ва дигаре модина буда, Машиёна ном мегиранд. Онҳо ба ҳамдигар хеле монанд буданд. Дар синни панҷоҳсолагии онҳо зану шавҳар мешаванд. Пас аз нӯҳ моҳ аз онҳо ҷуфти нар ва мода тавлид меёбад. Аз ин ҷуфт ҳафт писару ҳафт духтар таваллуд мешаванд. Дар оянда аз ин ҷуфтҳо боз чанд ҷуфти дигар фарзанд таваллуд мешавад. Ҳамин тавр, аз рӯйи мифологияи мазкур гӯё ҳамаи одамони ҳафт кишвари ҷаҳон аз ҳамин ҷуфтҳо пайдо шудаанд.

Мувофиқи мифи дигар гӯё Каюмарс аввалин мавҷудоти зиндае будааст, ки Аҳура Маздо аз танай гов ва мард, яъне одам офаридааст. Гов ва мард бо ҳамдигар гӯё тифоқ будаанд. Дар оянда говмардро гӯё Аҳриман (худои бадӣ) куштааст. Пас аз марги говмард аз нимаи говшакли ҷасади ӯ чандин намуд дон, сабзавот, гов ва ҳайвонот ба вучуд омада, аз қисми одамии он гӯё ҷинси зану мард пайдо шудааст. Мувофиқи ин миф гӯё говмард асоси ҳам инсон ва ҳам олами ҳайвоноту наботот будааст.

Мифи дигар аз китоби «Авасто» дар бораи Ҷамшед мебошад. Мувофиқи он Ҷамшед ҳукмдори одил буда, дар давраи ҳукмронии ӯ гӯё хунукиҳои зимистон, гуруснагии ва бемориҳои гуногун вучуд надоштааст. Ҷамшед бо ёри

фариштаи об Аноҳита се маротиба дунёро васеъ карда, хелҳои одамон, чорво ва мурғонро зиёд кардааст. Лекин ногаҳон аз Аҳура Маздо хабар меояд, ки давоми се сол зимистони қаҳратун омада, ба тамоми наботот ва ҳайвонот зарар мерасонад. Барфҳову яхҳо низ об шуда, оламро об зер мекунад. Бо маслиҳати Аҳура Маздо Ҷамшед боге бунёд мекунад ва чорвою паррандагон, галладонаву инсонро он ҷо мекӯчонад. Гирди боғро бо деворҳои баланд ихота мекунад. Одамон дар он ҷо хонаву ҷой ва наҳрҳо месозанд. Ҷамин тавр, зиндагӣ боз давом меёбад.

Аз мазмуни ҳарду асотир ё мифология бармеояд, ки ҷи Каюмарс ва ҷи Ҷамшед наҷотдиҳандаи халқ, қаҳрамон ва ҳокими одил буда, халқро аз офатҳои табиӣ ва зулми худоҳои бад халос кардаанд. Дар ин ҷо офатҳои табиат агар «зулми табиӣ» бошад, худоҳои бадҳою бадкирдор «зулми иҷтимоӣ» мебошанд. Одамон бо ин гуна асотири эҷодкардаи худ ба ҳаёти оянда бо назари ихлос менигаристанд. Худ ва оммаи халқро ба он бовар кунонидани мешуданд, ки бо қаҳрамони ва кирдору рафтори нек аз болои ҳар гуна ҳодисаҳои табиат, зулму истибдод ғалаба ба даст овардан мумкин аст. Мубориза барои бахту саодат ва эътиқод ба қувваю ирода мазмун ва мақсади асосии асотирҳо аст.

Дартар мазмуни асотири гуногуни дар замони қадим эҷодшударо Фирдавсии бузург дар «Шоҳнома»-и худ истифода кардааст.

Пурсиш ва супориш

1. Асотир чист?
2. Дар бораи мифи Каюмарс нақл кунед.
3. Мифи Ҷамшед ба кадом масъала бахшида шудааст?
4. Монанди ва фарқияти мифҳо оид ба Каюмарс ва Ҷамшед аз ҷи иборат аст?
5. Мақсади асосӣ аз гуфтани ин асотирҳо ҷи аст?
6. «Зулми табиӣ ва иҷтимоӣ» гуфта чиро мефаҳмед?
7. Оё дар замони мо низ чунин намудҳои зулм мавҷуд аст?
8. Мазмуни асотири Каюмарс ва Ҷамшедро ба дафтари адабиёт навишта гиред.
9. Китоби «Шоҳнома»-и Фирдавсиро аз назар гузаронед. Муайян кунед, ки мазмуни мифи Каюмарс ва Ҷамшед дар кадом дostonҳои китоб истифода шудаанд.

Ҳанӯз дар асотири қадимаи халқҳои эронӣ, ёдгориҳои бостони адабиёти паҳлавӣю монавӣ ситоиши қудрату тавоноии инсон ҷой доштанд. Дар «Авасто», ёдгори бостонии ниёгонамон бузургии инсонӣ нерӯманду тавоно, диловару зебо ва ситоиши некиву некӯкориӣ он, муборизаи ӯ бар зидди зиштиву торикӣ инъикос ёфтааст. «Авасто» қадимтарин китобест, ки дар бораи мавҷуд будани сурудҳои халқӣ маълумот медиҳад, аз боби 28 то боби 53-юми онро «готҳо» — яъне сурудҳо ташкил додананд. Лекин аз тамоми мундариҷаи ин китоб танҳо қисме боқӣ мондаасту ҳалос. Фасли «Ясно»-и китоб аз готҳо, яъне сурудҳо иборат буда, онҳо асосан сурудҳои мадҳиявӣ мебошанд. Ҳар як пайраи дини зардуштӣ бояд ин сурудҳоро аз ёд медонист. Зардуштиён бо чунин сурудҳои худ аз худоӣ адолат илтимос мекарданд, ки ба бандагонӣ худ мадад расонад. Масалан:

Аз кучо ёбам паноҳ, ту паноҳ дорӣ маро,
Аз шарикон дур карданд, ту бигир дасти маро,
Не мадад аз ҳамкасону не тасалло аз насаб,
Не ҳимоят аз бузургон, ту худат донӣ маро,
Аз ту мепурсам мадад, эй Ҳурмузи бахту сафо.

Фасли дигари китоб бо номи «Яшт» низ готҳо дорад. Ин готҳо ба ситоиши худо ва мӯбадони он бахшида шудааст. Сурудҳои он бештар ба худоӣ неъмат ва фаровонӣ Хварна тааллуқ доранд. Пайравони дини зардуштӣ ба қасрҳо ё ибодатхонаҳо сурати ҳайвонот ва парандагонро кашада, ба онҳо сачда мекарданд. Гузаштагонӣ мо дар симоӣ худоӣ Хварна атоқунандаӣ бахту саодатро медиданд. Маъноӣ ин гуна готҳо дертар аз тарафи шоирон истифода гардидааст.

Дар китоби «Авасто» ҳамчунин образӣ Митра инъикос ёфтааст. Митра аз забони форсии қадим гирифта шуда, шакли имрӯзаӣ «Меҳр», яъне офтоб мебошад. Офтобро аз қадим бобоёни мо парастӣш мекарданд. Онҳо гумон мекарданд, ки Офтоб шахси паҳлавони тавоноест, ки нур, гармӣ ва ҳаёт мебахшад. Дар кайҳон парвоз карда, ба дили душманон ваҳшат меандозад. Ӯро гӯё баҳодурони дигари

пурқудрат низ ҳамроҳӣ мекунанд, ки мисли худаш мағлубнашаванда, дар оташ насӯзанда, тирногузар ва дар об гарқнашавандаанд. Сурудҳои ба Митра бахшидашуда низ тавоноӣ ва қудрату шуҷоати онро тараннум мекунанд.

Қаҳрамони дигар Аноҳита буда, қувваи поку беолоиширо ифода мекунад. Ба ӯ ҳатто «бағдухт Аноҳита», яъне духтари худо Аноҳита ном ниҳодаанд. Дар симои ӯ рӯди софу осуда ва фариштаи об тасвир ёфтааст. Дар «Авасто» дар ин бора чунин навишта шудааст: *«Ин рӯд он қадар бузург аст, ки тамоми обҳои рӯи Замин, ки аз баландии кӯҳ ба баҳри «Фароҳ карт» мерезад, уқёнусро ба ҷӯшу хурӯш меорад. Он рӯд рӯдест, ки тамоми зимистону тобистон як хел равон аст. Аз вай ҳазор рӯд ва дарёҳо шохоб мегиранд... Як баҳри он қодир аст, ки саросари ҳафт кишварро сероб кунад. Дар атрофи ин баҳр ва рӯдҳо барои Аноҳита қасрҳои ҳазорсутун, ҳазордарича ва дарахтон мавҷуд аст».*

Худи Аноҳита ҳамчун зани хушандом ва зебо тасвир шуда, гӯё ба аробаи худ нишаста чор аспӣ якрангро меронад. Уро ҷавоҳирот ва тоҷи заррин зеб медиҳад. Дар симои Аноҳита маъбудаи об, Замин ва ҳосил тасвир шудааст.

Хулоса, чи Митра ва чи Аноҳита шакли одамии дошта, дар симои онҳо одамон эзиди ҳосил, замин, об ва ҳаётро дидаанд. Орзуҳои неки худро ба онҳо вобаста доништа, дар васфи онҳо сурудҳои гуногун эҷод намудаанд.

Пурсиш ва супориш

1. Готҳо чист ва онҳо дар кадом фаслҳои китоби «Авасто» омадаанд?
2. Образи Митраро тавсиф кунед.
3. Дар симои худои Аноҳита кадом хислатҳо таҷассум ёфтаанд?
4. Ҷаро одамон дар симои қаҳрамонҳои одамшакли офаридаи худ қувваҳои табииро ифода мекарданд?
5. Бо кадом мақсад чунин сурудҳо офарида мешуданд?

Осори қадимӣ

Ғайр аз «Авасто» ҳамчунин осори қадимии сугдӣ ва парфӣёни низ то замони мо омада расидаанд, ки яке аз онҳо «Аяткори Зарерон» ё худ

«Ёдгори Зарирон» мебошад. Асари номбурдари соли 1890 эроншиноси фарангии Э. Беневист ба нашр омода кардааст. Мувофиқи хулосаҳои илмӣ ӯ асари мазкур аввалин достони давраи сулолаи аршакиҳо (ашкониён) будааст. Дар он сухан дар бораи ҷи тавр дини зардуштиро қабул кардани подшоҳи Балх Виштосп меравад. Мувофиқи нақли достон гуё подшоҳи бодиянишинони туронӣ Арҷосп, ки душмани Виштосп будааст, ба назди ӯ сафири худро фиристода, талаб кардааст ки: «агар Виштосп таклифҳои Арҷоспро қабул накунад, лашкари бузургро мефиристонад, ки ҳамаи кабудихоро мехӯронанд, ҳамаи хушкихоро месӯзонанд, ҳамаи чорвоҳоро мебаранд, онҳоро ба гуломӣ мегиранд ва маҷбур мекунанд, ки корҳои вазнинро ба ҷо оранд». Виштосп ин таҳдидҳоро шунида дудила мешавад, вале Зарири паҳлавон руҳсат мепурсад, ки ба мактуби таҳдидомез чунин ҷавоб дода шавад:

Дар назди бешаи Сафед
Ба Марви зардушти,
Ки на кӯҳ ҳасту на дарё,
Дар ҳамон тахтзамини Хамун,
Ки дар он ҷо аспҳо метавонанд гурезанд,
Шумо ба он ҷо аз он тараф меоед,
Вале мо аз ин тараф меоем.
Шумо моро мебинед,
Мо шуморо мебинем.
Ва он гаҳ мо ба шумо нишон медиҳем, ки
Девро ҷи тавр мекушанд.

Сафир ин ҷавоби хаттиро гирифта меравад. Виштосп фармон медиҳад, ки дар кӯҳҳо оташи огоҳӣ (сигнал) афрӯхта, эълон кунанд, ки ҳамаи мардони аз ҳашт то ҳаштодсола ҷамъ шаванд. Лашкари бузургро бо фили аспу ароба ҷамъ мешавад. Ҳатто паррандаҳо ба худ ҷой намеёфтанд. Подшоҳ фармон медиҳад, ки урдугоҳ зада, Ҷомоспи хирадмандро даъват кунанд ва ба ӯ мегӯяд:

Ту медони,
Кай борон меборад.
Чанд қатра ба замин мечакад,
Ва чанд чакра ба болои чакра.
Кай алафҳо мешукуфанд,

Кадам гул рузона,
Кадомаш шабона.
Ту абрҳоро ҳам медони,
Чи гуна обро мебарад.
Гуй, ки фардо чи мешавад:
Аз писарон ва бародарон
Ки зинда мемонад, ки мемирад?

Ҷомосп ҷавоб медиҳад: «Ман беҳтар, ки аз модар таваллуд намешудам, акнун, ки таваллуд шудаам, беҳтар, ки дар ягон ҷойи дур мемурам, то ки подшоҳ ба ман ин гуна саволро наредод, зеро ман дар ин бора ба ту чизе гуфтан намехоҳам». Лекин подшоҳ бо илтиҷо розӣ мекунад, ки ба ин саволҳо ҷавоб диҳад. Хирадманд розӣ мешавад, вале илтимос мекунад, ки подшоҳ аскарони худро аз назди чодар ба андозаи якуним тири камон дур баранд. Он гоҳ Ҷомосп мегӯяд: «*Рузе аскарон задухӯрд мекунамд, бисёр модарон аз фарзандонашон маҳрум мешаванд, бисёр писарон бе падар мекунанд, бисёр бародарон бародаронашонро гум мекунамд, бисёр занон шавҳаронашонро аз даст медиҳанд... Ҷодугари Видрафш омада ба ҷанг мебарояд ва бо макр Зарири сипаҳбади далерро мекушад ва аспӣ ӯро мебарад*». Виштасп ин суҳанонро шунида аз ҷой бармехезад ва ба Ҷомосп ҳуҷум карда мегӯяд:

Лаънат ба ту,
Фуломи мурдори ҷодугарон!
Модари ту ҳам ҷодугар буд,
Падарат ҳам бутпараст буд.

Агар қасам ёд намекардам, ҳозир туро аз сар ҷудо месохтам. Аммо ҳақим оромона мегӯяд, ки ӯ ба тахташ нишинад, чунки он чизе, ки бояд рӯй диҳад, рӯй медиҳад. Виштосп якравӣ мекунад. Аскарони ӯ омада мегӯянд, ки онҳо тайёр ҳастанд бо душманон муҳориба оғоз кунанд. Виштосп фармон медиҳад, ки қасри биринҷӣ созанд, то ки дар вақти зарурат дар он ҷо пинҳон шаванд.

Ҷанг оғоз мешавад ва муҳорибаҳо хеле давом мекунамд. Лекин воқеаҳои ҷанг то ба охир нарасида матни он тамом мешавад, чунки давоми он то ба мо нарасидааст.

«Дарахти Асурик» (Осурий) чун яке аз намунаҳои адабии парфиягӣ маълум мебошад. Ин китоб дар бораи

ҳаёт, маҳсулот, истеҳсолот ва рӯзгори давраҳои қадим маълумот медиҳад. Мувофиқи мазмуни он дарахте, ки дар Сурия месабзад, ба бузи гуё мегӯяд: «Одамони одил ба дарахти баланд монанданд. Ман дар бисёр масъала аз ту афзалият дорам. Дар кишвари Хварнис¹ дарахте баробари ман нест, зеро вақте ки ман дубора ҳосил медиҳам, меваҳои маро шоҳ меҳӯрад. Ман фарши заврақам. Ман бофтаи (асоси) заврақ. Аз ман ҷорӯбча месозанд, ки бо он хона ва ҳавлиро мерӯбанд. Аз ман ӯгурча карда, ҷав ва биринҷ мекубанд. Аз ман боддарои пуфкунандаи оташ месозанд. Ман ҷуроби (пайпоқи) деҳқонам. Ман як ҷуфт кафш (ҷубин) барои пойлучо мебошам. Аз ман арғамчин мебофанд, ки бо он пойи туро мебанданд. Аз ман таёқ (асо) месозанд, ки гардани туро «мебусад». Аз ман меҳи ҷубин месозанд, ки ба он туро меовезанд. Вақте ки туро дар сих бирён мекунанд, ман шоҳҳои хушкам. Ман дар болои сари ҳокимон сояи тобистонам, ман қанди деҳқон, асали ҳоким, аз ман аслиҳа месозанд, ман қуттии доруи донишмандам, ки аз шаҳр ба шаҳр ва аз табиб ба табиб мебаранд. Ман лонаи паррандагонам. Ман ба коркунони мондашуда соя меандозам, зеро дар замини тоза сабзидаам, одамони қадри маро дониста, ба муқобили ман кори бад (гуноҳ) намекунанд. Ман орзу мекунам, ки ҷараёни заррин биёяд, то ки мардумоне, ки май ва нони хӯрдани надоранд, меваҳои маро хӯранд, ки сарҳояш овезон аст».

Пас аз ин суханҳо буз бо дарахт ба мунозира мебарояд. Хулоса, аз муколамаи буз ва дарахт ифтихори меҳнаткашон аз ҳаёти хуб ба ҳаёти муфтхӯрон ва худписандон зид гузошта шудааст. Достон бо суханҳои ҳаҷвомез дар бораи зиндагии халқ нақл мекунад.

Дар забони паҳлави низ адабиёти бадеи навишта шуда, бештар масъалаҳои панду ахлоқиро дар бар гирифтаанд. Яке аз чунин асарҳо «Андарзи Атурпата Маҳраспандон» мебошад, ки ба писараш Заратушт бахшида шудааст. Ҳамчунин «Авёткори Ҷомоспик» (асри IV) асари пандномави буда, дар он муколамаи Виштосп ва домоди Зардушт Ҷомосп оварда шудааст. Асари дигар тарҷумаи «Панчатант-

¹Хварнис — номи яке аз ҳафт кишвар дар «Авасто».

ра»-и ҳиндӣ («Калилаву Димна») буда, бо ташаббуси табиби сосониён Барзуи Нишопури ба даст омадааст.

«Калила ва Димна» дар байни ҳикоятҳои, ки ба адабиёти форсу тоҷик аз мероси адабии халқҳои дигари Шарқ тарҷума шуда, дохил шудааст, машҳуртарин аст.

Дар сарчашмаҳои таърихии адаби ҳикоят мекунанд, ки ҳукмрони сулолаи Сосониён Хусрави Анӯшервон (531—579) шундааст, ки дар кӯҳҳои Ҳинд гиёҳе мерӯидааст, ки агар онро ба мурда диҳанд, зинда мешудааст. Анӯшервон Барзуя ном ҳакими худро ба Ҳинд мефиристад, то ки он гиёҳро ба даст орад. Барзуя ба Ҳиндустон меравад ва ҳарчанд ҷустуҷӯӣ мекунад, аммо аз ин гиёҳ асаре пайдо намешавад. Аз донишманди кӯҳансоли Ҳинд сирри ин «гиёҳи ҷонбахш»-ро мефаҳмад: гиёҳи ҷонбахш китоби «Калила ва Димна» будааст, ки онро донишмандони Ҳинд таълиф намудаанд. Суханҳои хирадмандона ва пандомӯзи ин китоб нодону бедонишро, ки чун мурдаанд, донову бино мекардааст. Барзуя ин асарро пайдо мекунад ва нусхае аз он бардошта ба Эрон, назди Анӯшервон меорад.

Ҳикояти «Калила ва Димна» таърихи қариб духазорсола дорад ва дар муддати бист аср ба чандин забонҳо тарҷума ва таҳрир шудааст. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум мешавад, ки китоби «Калила ва Димна» дар асри X бо амри вазири донишманди Сомониён Абулфазли Балъамӣ аз арабӣ ба форсӣ тарҷума шуда ва аз рӯи ҳамин тарҷума Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ин асарро ба назм даровардааст.

Ҳамин тариқ, асарҳои зиёде, ки бо забонҳои гуногуни паҳлави ва сосонӣ дар Мовароуннаҳр ва Хуросон эҷод шуда буданд, ба ташаккули забони тоҷикӣ-дарӣ дар шакли забони адабии имрӯза замина гузоштаанд.

Дар замонҳои қадим дар давроне, ки ҳоло шеърӣ мумтози оламшумули форсӣ-тоҷикӣ ба вучуд наёмада буд, шоирони тоҷик ба лаҳҷаҳои маҳаллии худ эҷод мекарданд. Номи баъзеи онҳо ва намунаҳои ашъорашон дар манбаъҳо зикр шуда, то ба имрӯз омада расидаанд. Онҳо аз ҷумлаи аввалин сухансароёни халқҳои эронӣ мебошанд, ки дар асрҳои аввали ҳукмронии ислом ва ҷорӣ гардидани забони арабӣ дар ҳамаи риштаҳои илму адаб ба забони маҳаллии модарии худ сухан офарида, шеърҳо гуфтаанд. Ин иқдоми онҳо, ки

бешубҳа, аз ҳисси ватанпарварӣ ба амал омадааст, ба пайдоиши назм ба забони форсии дарӣ (тоҷикии имрӯза) дар Хуросон ва Мовароуннаҳр замина гузошта буд.

Аз байни чунин суҳангӯёне, ки баробари арабинависӣ ба эҷоди шеърҳо ба забони модарии худ низ даст задаанд, Абулянбағӣ Аббос бинни Тархон ном шоири Самарқанд низ будааст. Самарқандӣ будани ӯ на танҳо аз як шеъри боқӣ мондааш, балки аз номи падараш (Тархон) маълум мешавад. Номи ин шоир дар байни адабиётшиносон хуб маълум аст. Аз рӯи маълумоти манбаъҳои адабӣ Абулянбағӣ асосан шоири арабизабон буда, дар Бағдод — маркази хилофати араб дар дастгоҳи Бармакиён — вазирони машҳури эронинажоди халифаҳои Аббосӣ хидмат мекардааст. Ду байте, ки ӯ ба забони модариаш гуфтааст, дар ин шаҳр эҷод шудааст:

Самарқанди қандманд,
Бад-инат ки афканд?
Аз Чоч та беҳӣ,
Ҷамеша та хаҳӣ.

Равшан аст, ки ин шеър ба забони ҳамон давраи мардуми Самарқанд гуфта шудааст ва шеъри ватанпарваронаест, ки аз тарафи як нафар фарзанди Самарқанд бо ҳиссиёти саршор аз дилсӯзӣ ва меҳру муҳаббат нисбати шаҳри худаш гуфта шудааст.

Хулоса, халқҳои сарзамини мо дорои фарҳанг ва адабиёти бой буда, шеърҳои дар замонҳои қадим эҷодшуда дар шакли суруд ва дostonҳо то ба мо расидаанд. Ҷамчунин шоирон дертар аз мазмуни китобҳои қадимтарин дар асарҳои худ истифода бурда, беҳтарин намунаҳои дostonҳои қаҳрамонӣ ва лириқӣ офаридаанд.

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи асари «Ёдгори Зарирон» чӣ медонед?
2. Мазмуни асарро нақл кунед.
3. «Дарахти Асурик» муколамаи чиҳоро дар бар гирифтааст?
4. Аз адабиёти қадимаи паҳлави боз кадом асарҳо то ба имрӯз расидаанд?
5. Асоси асари «Калила ва Димна»-ро чӣ ташкил медиҳад?

НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ АСАРҲОИ ПАНДУ АХЛОҚИ ВА ТАМСИЛИ

Андешаву афкори ахлоқиву башардӯсти дар адабиёти бадеӣ бо роҳу равиши гуногун ифода мешавад ва яке аз онҳо ба тариқи панду андарз баён намудани фикр аст.

Чунин ҳикмат ва андешаҳои ахлоқӣ саросари асарҳои шоирони классикро ташкил додаанд. Масалан, дар маснавиҳои Низомии Ганҷавӣ варақеро наметавон ёфт, ки он фарогири андарзе, ҳикмате ва ё мақолу зарбулмасали халқие набошад. Дар ин бора худи шоир мегӯяд:

Зи панди бузургон набояд гузашт,
Суханро варақ дарнабояд навашт.
Ки чун озмуда шавад рӯзгор,
Ба ёд оядат панди омӯзгор.

Василаи асосӣ ва хеле муносиби ифодаи афкору андешаи инсондӯсти тамсилу масал мебошад.

Панд — фикри ҳикматомез ва суфтае мебошад, ки аз умумияти таҷрибаи рӯзгор баромада, ба тарзи насихат ва маслиҳат дар шаклҳои шеър, ҳикоят ё ҷумлаҳо ифода гардидааст. Ахлоқ — маҷмуи қоидаҳои рафтору кирдори баърои умум пазируфташудаи инсон мебошад. Панду ахлоқ дар асарҳои намояндагони адабиёти классикии тоҷик хеле зиёд воমেҳурат. Онҳо панду насихат ва афкори ахлоқии худро бештар дар асарҳои пандномавии худ овардаанд, ки дар шакли назм ё наср навишта шудааст. Дар ин гуна асарҳо бо ибораҳои барҷаста ва ҳикоятҳои хурди пурмазмун пандҳои ахлоқӣ оварда шудаанд. Ба онҳо «Панднома»-и Фаридуддини Аттор, «Панднома»-и Луқмони Ҳакими афсонавӣ, «Ахлоқи Мӯҳсинӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва «Баҳористон»-и Ҷомиро мисол овардан мумкин аст.

Яке аз суханварон ва мутафаккирони шинохта, ки асарҳои саропо аз панду андарзҳо ва андешаҳои волои ахлоқӣ иборатанд, Фаридуддини Аттор мебошад. Ӯ паёмҳои ах-

лоқии худро барои расидан ба рутбаи камоли инсонӣ во-
ситаи асосӣ мешуморад:

Дурӯғу каж мағӯ дар ҳеҷ роҳе,
Ки набвад з-ин батар ҳаргиз гуноҳе.

* * *

Касеро имтиҳон нокарда сад бор,
Магардонаш бари худ соҳибасрор.

Тамсил калимаи арабӣ буда, маънои намуна овардан, мисол нишон додан аз асарҳои маънавиро дорад. Нави-
санда дар асар барои тасдиқ кардан, пурқувват ва рав-
шанӣ андохтан ба фикри худ аз ягон воқеаю ҳодисаи зин-
дагӣ ё ягон сухани ҳикматомезу пандомӯз мисол меова-
рад. Масалан, дар байти зер Ҳофиз ибораи «Гул бе хор
намешавад»-ро, ки зарбулмасал аст, моҳирона истифода
кардааст:

Ҳофиз, аз боди хазон дар чамани даҳр маранҷ,
Фикри маъқул бифармо, гули бехор кучоаст?

Маншай ҳикоёти тамсилии пандомӯз Шарқ аст. Гарчи
ибдои ин навъи адабиро ба Эзоп — бардаи юнонӣ нисбат
додаанд, аммо ҳазорон сол пеш аз вай дар Мисру Ҳинд
намунаҳои аз он вучуд доштааст. «Панчатантра» (Панҷ
мавқеият барои доно шудан) қадимтарин маҷмӯаи ҳико-
ёти тамсилӣ дар адабиёти Ҳинд аст, ки баъдҳо бо номи
«Калила ва Димна» ва «Достонҳои Бидпой» ба форсӣ ва
арабӣ тарҷума шудааст.

Адабиёти тоҷик пур аз ҳикоёти тамсилии зебову га-
ронбаҳост. «Калила ва Димна»-и Насруллоҳи Муншӣ, «Мас-
навии Маънавий»-и Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, масна-
виҳои Ағтор, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдӣ, «Анвори
Сухайлӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ
ва бисёре дигар аз китобҳои ахлоқиву ирфонӣ саршор аз
қиссаҳо ва нуқтаҳои тамсилӣ аст.

Дар адабиёти классикӣ тамсил дар назми фалсафию
ахлоқӣ бисёртар истифода шуда, шоир барои пуртаъсир
кардани панд, фикр ё нуқтаи назари худ ягон ҳикоятро
меовард. Чунин ҳикоятҳо дар асарҳои Саъдӣ, Низомии Ган-
ҷавӣ, Румӣ, Саной, Ағтор хеле бисёранд.

ДУСТИ НОДОН

Хусайн Воизи Кошифӣ

Як боғбон буд. Вай муддатҳо ба хелҳои зироату дарахтон машғул гардида, умри азизи худро дар бунёди боғу бӯстон сарф намуда буд. Ӯ боғи зебо ва пурмевае дошт. Боғбон на марғи падарро медонист, на ғами фарзандро, рӯзгор ба танҳои меғузаронд. Рӯзе аз ваҳшати танҳои ба танг омада бағоят малул шуд.

Алқисса, аз олами танҳои озурдахотир гашта, ба дашт рафт ва дар домани кӯҳе сайр менамуд. Иттифоқо, хирсе зиштсират, қабехсурат, нопоктинат низ ба сабаби танҳои аз фарози кӯҳ рӯ ба нишеб ниҳода буд. Баробари мулоқот намудан аз ду тараф силсилаи муҳаббат дар ҳаракат омад ва дили боғбон ба сӯҳбати хирс моил гардид. Хирси нолида ишораҳои марди деҳқонро мушоҳида намуда, ба кулли вобастаи сӯҳбати ӯ шуд ва ба андак ишорате сар дар пайи ӯ ниҳода ба он боғи биҳиштосо даромад. Ба инъом ва ташрифи он меваҳои латиф дӯсти дар миёни онҳо маҳкамтар шуда, беҳи ниҳоли муҳаббат дар замини дили ҳар як мустаҳкам гашт. Ҳар гоҳ, ки боғбон аз ғояти сӯсти ва мондашавӣ дар сояе сар ба болини роҳат мениҳод, хирс аз рӯйи дилсӯзи ба сари болини ӯ нишаста, пашшаҳоро аз рӯи он меронд.

Рӯзе аз рӯзҳо боғбон ба одати ҳаррӯза дар сояи дарахте хобида буд. Мағаси (пашшаи) бисёре ба рӯйи ӯ чамъ шуданд. Хирс ба мағасронӣ машғул шуд. Вале ҳарчанд пашшаҳоро меронд, боз зиёдтар меоманд ва ба сару рӯйи боғбон чамъ мешуданд. Хирс ошуфта шуда ва санге ба қадри бист ман бардошта, ба қасди он ки пашшаҳоро мекушад, ба рӯйи боғбони бечора зад. Пашшаҳо ба ҳар тараф париданд ва онҳоро осебе нарасид, аммо сари боғбон ба хок яксон шуд. Аз ин ҷо, бузургон гуфтаанд, ки ба ҳар ҳол душмани доно аз дӯсти нодон беҳтар аст.

ҲИКОЯТ ДАР БОРАИ ПОДШОҲ ВА ЗАНБҮРИ АСАЛ

Дар мамлакати Чин подшоҳи адолатпарваре буд, ки ўро Ҳумоюнфол мегуфтанд. Ў Ҳуҷастарой ном вазири донишманд ва соҳибтадбирире дошт. Рӯзе шоҳу вазир бо лашкари бисёр ба азми шикор баромаданд ва рӯзи дароз дар дашту кӯҳсор аз ҷонварону ҳайвонот сайд намуданд. Ҳангоме ки шоҳ аз шикор фориғ шуд, лашкари худро ҷавоб дод ва бо вазиру чанд тан аз сипоҳиён ба тарафи шаҳр равона шуд.

Ҳаво ниҳоят гарм буд ва роҳ рафтани басо душвор омад. Ҳумоюнфол ба Ҳуҷастарой таклиф намуд, ки дар ин ҳавои гарм дар ягон ҷои соя каме истироҳат намуда, пас ба роҳ дароянд. Ҳуҷастарой ўро ба домани кӯҳе, ки марғзори сабзу хуррам ва чашмасорони бешумор дошт, овард. Онҳо дар пеши чашмаҳо ва дар сояи дарахтҳо нишастанд ва аз ин манзараи дилрабои табиат лаззат гирифта истироҳат мекарданд.

Дар марғзор дарахти кӯҳнаи себ буд, ки аз нашъунамо бозмонда ва танайи ӯ аз мурури замон ва захми кирмон холи шуда буд. Дар ковокии ин дарахт занбӯрҳои асал хона сохта буданд ва пайваста дар атрофи он таку дав намуда, ба навбату тартиб даробаро мекарданд. Ҳумоюнфол, ки ин ҳолро пеш аз ин надида буд, ҷи будани ин занбӯрҳо ва сабаби таку дави онҳоро аз вазири худ пурсид.

Ҳуҷастарой ҷавоб дод:

— Ин занбӯрҳо гурӯҳеанд, ки манфиати бисёру зарари андак доранд. Онҳо подшоҳе доранд, ки ба ҷусса аз онҳо бузургтар аст ва ҳамаи онҳо ба ӯ сари итоат ҳам кардаанд. Ў барои идораи онҳо вазир, ҳоҷиб, дарбон, посбон ва нақибӣ лашкар таъин намудааст. Ҳар як аз ин занбӯрҳо барои худ аз мум хонаи шашкунҷае сохта, пас ба ҳукми султонашон аз хонаҳояшон берун меоянд. Амирашон мефармояд, ки онҳо тани худро ба ҳар чизи нопок олуида насозанд. Аз ин сабаб онҳо фақат болои гулу шукуфаҳои тоза нишаста, гардҳои онҳоро меҳӯранд. Аз гарди гулу шукуфаҳо дар дохили онҳо шарбате ҳосил мешавад. Вақте ки ба хонаҳои худ меоянд, дарбонон онҳоро тафтиш мекунанд, агар ма-

бодо аз онҳо бӯи баде ояд, ҳамон замон онҳоро ду пора карда мекушанд. Агар дарбонон тағофул кунанд ва дар ҳамин ҳол онҳоро ба хона роҳ диҳанд, подшоҳ аз ин бӯии бад хабардор шуда, ҳам он занбӯр ва ҳам он дарбонро мекушад. Агар фарзанди занбӯре аз занбӯрхонаи дигар ба хонаи онҳо даромадани шавад, онро манъ мекунанд, агар гӯш накунад, ўро низ ба қатл мерасонанд. Ривоят меку- нанд, ки Ҷамшед тарзи давлатдории худро ба усули ҳамин занбӯрҳо сохта будааст.

Ҳумоюнфол аз ин суханони Ҳуҷастарой дар ҳайрат мон- да гуфт:

— Аҷаб дар он аст, ки бо вучуди сирати ҳайвонӣ дош- танашон якдигарро озор намедиҳанд ва ҳарчанд неш дошта бошанд ҳам, ҳосили он фақат шарбати нӯш аст. Мо дар байни одамон хилофи ин одатро мебинем, ки ҷамъе аз онҳо ба гурӯҳи дигаре зарар мерасонанд ва мехоҳанд, ки бунёди ҳамчун худро барандозанд.

Пас шоҳу вазир аз ахлоқи инсонӣ ва муносибати ода- мон бо ҳамдигар хеле сӯҳбатҳо карданд. Ҳуҷастарой дар ин фурсат ба шоҳ машварату насиҳат дод, ки кори давлатро ба чӣ тарз бояд бурд ва дар муомила ба раият ва зердастон чӣ гуна бояд буд...

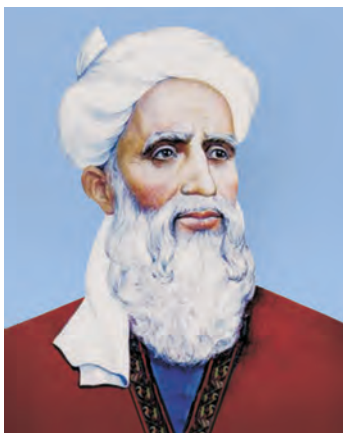
Мазмун аз «Калила ва Димна»

Пурсиш ва супориш

1. Панду ахлоқ чист?
2. Асарҳои панду ахлоқи бо кадом мақсад навишта мешаванд?
3. Тамсилро шарҳ диҳед.
4. Кадом асарҳои панду ахлоқиро медонед?
5. Ҳикояти «Дӯсти нодон»-ро хонед. Оё дар он тамсил истифода шудааст? Хусусиятҳои панду ахлоқии онро номбар кунед.
6. Ҳикоятро дар барои подшоҳ ва занбӯри асал хонед ва хулосаҳои худро гуед.

**ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ
НАМОЯНДАГОНИ
АДАБИЁТИ
КЛАССИКИИ ТОҶИК**

АБЎАБДУЛЛОҲИ РЎДАКӢ (858 — 941)

Гар сарӣ ёбад ба олам кас
ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон
зебад сарӣ.

Рашидии Самарқандӣ

Зиндагӣ шахсонеро бузург медорад, ки аз таҷрибаи ширину талхи рӯзгор баҳра бардошта, хулосаҳои муҳими ин таҷрибаро чун сабақ барои умум ташвиқ менамоянд. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз зумраи чунин шахсоне аст, ки зиндагии сермазмун ва пур аз пастиву баландиро паси сар намуда, осори басо бою рангини пур аз панду насиҳати ибратомӯз боқӣ гузоштааст. Роҷеъ ба зиндагиномаи шоир, хусусан, доир ба эҷодиёти вай маълумотҳои фаровонеро аз асарҳои таърихӣ, тазкираҳо ва инчунин аз ишораҳои шахсии ӯ дар эҷодиёташ ҳам овардан мумкин аст.

Олимон пеш аз он ки дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти шоири маъруф ба хулосае оянд, тамоми ашъори худи ӯ ва ҳамзамонаш, ҳамчунин осори муаррихон, ҷуғрофидонон ва саёҳатчиёни ҳамзамони ӯро пурра аз худ намудаанд.

Дар асоси тадқиқотҳои онҳо маълум мешавад, ки Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар Муҳаммади Рӯдакӣ соли 858 дар деҳаи зебоманзари Панҷрӯд, ки дар иҳотаи кӯҳҳои баланди наздикии шаҳри овозадори Самарқанд воқеъ аст, ба дунё омад. Аз ин ҷост, ки ӯ баъдтар бо нисбаи Рӯдакии Самарқандӣ шӯҳрат пайдо кард.

Дар бораи айёми кӯдакии шоир маълумоти муфассал нест. Аз баъзе сарчашмаҳо маълум мешавад, ки давраи наврасии Рӯдакӣ дар худи зодгоҳаш гузаштааст. Истеъдоди баланди модарзодии вайро пай бурда, падару модар ба таҳсилаш таваҷҷӯҳи хос зоҳир намудаанд. Дар аксарияти тазкираҳо муаллифон таъкид кардаанд, ки Рӯдакӣ соҳиби

истеъдоди фавқуллода буда, дар синни ҳаштсолагӣ аллакай Қуръонро пурра аз ёд карда будааст. Муҳаммад Авфӣ дар ин бора чунин овардааст: «чунон заки ва тезфаҳм буд, ки дар ҳаштсолагӣ Қуръон тамоман ҳифз кард ва қироат биёмӯхт ва шеър гуфтан гирифт ва маъонии дақиқ ме-гуфт... Ва ўро Офардигори таъоло овозе х(в)аш (яъне, хуш) ва савте дилкаш дода буд ва ба сабаби овоз дар мутрибӣ афтода буд ва аз Абулаббоси Бахтиёр, ки дар он санъат соҳибихтиёр буд, барбат биёмӯхт ва дар он моҳир шуд ва овозаи ў ба атрофу акнофи олам бирасид».

Дертар ў дар яке аз мадрасаҳои шаҳри Самарқанд таҳсил гирифта, аз асрори илмҳои замона огоҳии комил ба даст овардааст. Чун ў аз хурдӣ ба суруд ва мусиқӣ рағбати калон зоҳир намуда буд, ҳамин шавқ ва майли қатъӣ ўро дар баробари таъби баланди шоири бо мусиқидонӣ ва овози марғубу форам шўҳрати шоиста додааст.

Баъди аз тарафи Исмоил бинни Аҳмади Сомонӣ ташкил шудани давлати мутамаркази ягонаи Сомониён бо даъвати яке аз вазирони фозил ва донишманд Абулфазли Балъамӣ Рӯдакӣ аз Самарқанд ба Бухоро рафтааст. Шоири ҷавон дар Бухоро ҳамчун надими амирон, маликушшуарои дарбори Сомониён ва устои адибони замонаш маҳбубият пайдо карда, то давраи пири дар хизмати онҳо будааст. Бинобар тазаккури шоирони он замон ва аз қавли худи шоир маълум мешавад, ки Рӯдакӣ ба хизмати дарбор камбағалу нодор омада, тадриҷан соҳиби мартаба, молу мулк ва шўҳрат гардидааст. Аз дарбори Сомониён Рӯдакӣ на танҳо манфиати моддӣ, балки манфиати фаровони маънавӣ низ гирифтааст. Рӯдакӣ ҳамчун надими амирон онҳоро ҳамеша дар сафарҳои дарборӣ ҳамроҳӣ мекардааст.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола» ном асараш дар бораи таърихи суруда шудани қасидаи машҳури «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» ва таъсири фавқуллодаи сухани шоир таъкид намудааст. Маълум мешавад, ки Наср ибни Аҳмад дар яке аз сафарҳои ба Ҳирот муддати чор сол он ҷо мемонад, ки ин боиси нороҳатии лашкариёну ҳамроҳони амир мегардад. Ҳеҷ василае барои баргардонидани амир ба пойтахт кӯмак расонида наметавонад. Ниҳоят гурӯҳи

амалдорон ба Рӯдакӣ муроҷиат мекунанд ва ӯ суруди мазкурро бо оҳанги бастааш дар пардаи ушшоқ ҳангоми базм месарояд:

Буйи Ҷуйи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме...

Суруд ба поён нарасида «амир чунон мунфаил гашт, ки аз тахт фуруд омад ва бе мӯза пой дар рикоби хинги навбатӣ овард ва рӯй ба Бухоро ниҳод». Ин ҳодиса нишон медиҳад, ки ҳам устод Рӯдакӣ устоди волои сухан аст ва ҳам амир аз шеърӯ шеърфаҳмӣ ори нест.

Пас аз истилои арабҳо дар Аҷам Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аввалин шоири бузурге буд, ки бо забони тоҷикӣ шеър навиштааст. Эҷодиёти вай аз ҷиҳати нигориши забонӣ нарму равон буда, аз ҷиҳати маънӣ хеле пухтаанд. Рӯдакӣ аввалин касе буд, ки дар замони тираву фазои губоролуди фарҳанги тавонист аз тамоми назокату фасоҳати забони тоҷикии форсӣ истифода бурда, ба ин забон шеър офарад. Ба туфайли чунин заҳмату ғайрат Рӯдакӣ дар осмони фарҳанги форсу тоҷик ситораи тобон гардид.

Айёми пири ҳам Рӯдакӣ дар ҳаёти пурҷӯшу хурӯши дарбор иштирок доштааст. Вале акнун таҳаввулоти сиёсии ҷомиа шоирро ба сахтию маҳрумиҳо, мӯҳтоҷию нокомиҳо мувоҷеҳ сохтаанд. Соли 938 дар Бухоро табaddулоти давлатӣ рӯй дода тарафдорони подшоҳ ва вазир Балъамӣ, ки аз вазифаҳои худ дур карда шуда буданд, ба ҷазои саҳт гирифтгор мешаванд. Дар рафти ин ҳодисаҳо Рӯдакӣ низ ба ҷазои саҳт дучор гардида, ба чашмонаш ӯ мил кашида шуда, якумрӣ ба нобиноӣ ҳукм мекунанд. Илова бар ин, молу мулки шоир пурра мусодири мегардад.

Солҳои вопасини зиндагӣ мушкилтарин давраи ҳаёти шоир ба шумор меравад. Дӯстону ёрони бешумор аз вай канора ҷуста, ӯро танҳо мемонанд. Дар ин бора шоир чунин нигоштааст:

Ҷуз ҳодиса ҳаргиз талабам кас накунад,
Як пурсиши гарм ҷуз табам кас накунад.
В-ар ҷон ба лаб оядам, ба ҷуз мардуми чашм,
Як қатраи об дар лабам кас накунад.

Шоирӣ маъруф солҳои охири умри худро дар зодгоҳаш гузаронидааст. Маликушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ пас аз се соли табодулотӣ давлатӣ ва султонию пояҳои давлатӣ бузургу марказонидашудаи Сомониён соли 941 дар синни 83-солагӣ аз олам ҷашм пушидааст.

Рӯдакӣ рафту монд ҳикмати ӯй,
Гул бирезад, нарезад аз вай бӯй...

Мероси адабӣ

Рӯдакӣ барҳақ поягузори шеъри тоҷик шинохта шудааст.

Аз рӯи гуфти муҳаққиқон устод Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ аз пуркортарину пурсамартарин шоирони олам низ будааст. Шеъри зерини Рашидии Самарқандӣ гувоҳи гуфтаҳои болоянд:

Ғар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ,
Рӯдакиро бар сарӣ он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ӯро баршумурдам: сездар раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд ағар чандон ки бояд бишмарӣ.

Ашъори шоир басо доманадор мебошад. ӯ қасида, маснавӣ, марсия, ғазал, рубоӣ ва қитъаҳои зиёде навиштааст. Вале, мутаассифона, аз он ганҷи азими суҳан то ба замони мо танҳо наздик ба ҳазор байт шеър боқӣ мондааст. Қисме аз мероси адабии ӯ чун «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Даврони Офтоб», «Ароис-ун-нафоис» то ба мо расидаанд. Асари машҳури ӯ «Калила ва Димна» мавзӯи панду ахлоқро дар бар гирифта, барои ворисони имрӯзаи шоир ҳамагӣ бештар аз 1000 байти вай омада расидааст.

Эҷодиёти ӯ намунаи олии инъикоси воқеият аст. ӯ дар шеърҳои ӯ оммаи халқро мазлум, ғамгин, азобдида, гирифтани дилхун, асири дасти давлатмандон тасвир намудааст. Зарурати омӯхтани илму адаб, равнақи фарҳанг ва такмили тавсифи дониш низ дар асарҳои шоир мавқеи асосӣ доранд. Ақидаҳои тарбиявӣ ҳам эҷодиёти ӯро саропо фаро гирифтаанд. Аз ҷумла, Рӯдакӣ падаронеро, ки худ донишманду ба тақдири фарзанд бетафовутанд, сарзаниш карда

мегӯяд, ки онҳо бояд илми худро ба фарзандон ёд дода, дар тарбияи ворисони худ саҳми бештаре дошта бошанд ва донишҳои зарурии замонашонро омӯзонанд:

Эй дарего, ки хирадмандро
Бошад фарзанду хирадманд не.
В-ар чи адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не.

Панду ҳикматҳои Рӯдакӣ ахлоқи поку ҳамида, некӣ, зарурати омӯзиширо фаро мегиранд. Нексиришти ва нақӯ-корӣ дар пандҳои хирадмандонаи шоир мавқеи хос касб мекунад, ки дар ин бора ӯ гуфтааст:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз нақӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Дӯстиву ваҳдат ҳам дар шеърҳои Рӯдакӣ чун мавзӯи муҳими зиндагӣ буда, баланд садо медиҳад:

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.
Ҳеҷ талхӣ нест дар дил талхтар
Аз фироқи¹ дӯстони пурҳунар.

Рӯдакӣ аз панду андарз ба сифати василаи тарбияи шахс хеле устокорона истифода кардааст. Бояд гуфт, ки анъанаи панду андарзгӯӣ дар адабиёти форсу тоҷик таърихи қадимӣ дошта, ҳанӯз аз забонҳои форсии қадим ва паҳлавӣ суруда шудани як теъдод андарзнамаҳо, аз қабилӣ «Пандномаи Бузургмеҳр», «Пандномаи Анӯшервон», «Хираднома»-ҳо маълум аст. Рӯдакӣ низ монанди «Офариннома»-и ҳамзамони худ Абӯшӯқури Балхӣ пандномаҳо навиштааст, ки мутаассифона то замони мо нарасидаанд. Як қатор абёти ҳикматомези боқимонда аз ҳамин қабил асарҳои шоир шаҳодат медиҳанд. Дар он байтҳои парешон андешаҳои ҷудоғонаи ахлоқии шоир ифода ёфтаанд, ки матлаби асосии

¹Фироқ — ҷудой, дури аз дӯстон.

онҳо ба корҳои некӯ ва ҳамида раҳнамун сохтани одамон мебошад.

Шоир ростиву росткориро, ки яке аз хислатҳои неки инсонӣ мебошад, тараннум менамояд. Ростиву росткорӣ ба кас хушиву нишот меорад, зеро инсонӣ росткор ҳамеша омода буда, парешониву пушаймонӣ надорад.

Ҳар, к-ӯ биравад рост, нишастаст ба шодӣ,
В-он, к-ӯ наравад рост, ҳама мурда ҳамедиш.

Дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» шоир рехтани дандонҳои сафеду зебои худро ба тасвир овардааст. Ӯ тобиши дандонҳои худро ба чароғи тобон ва дурру марҷон ташбеҳ додааст.

Рӯдакиро чун соҳибқирони шоирӣ, устоди назми форсӣ-тоҷикӣ ба забон мегиранд. Ашъори Рӯдакӣ саросар дарси одобу хирад буда, лабрезии панду насиҳатҳо мебошад. Ҳаёти шоири бузург, таҷрибаи рӯзгори ӯ, ашъори пуробурангии вай аҳамияти басо муҳими тарбиявӣ дорад ва омӯхтани он олами маънавии шахсро ривож хоҳад бахшид.

Пурсиш ва супориш

1. Рӯдакӣ кай ва дар куҷо таваллуд ёфтааст?
2. Давраи беҳтарини ҳаёти шоир дар кадом дарбор гузаштааст?
3. Воқеаҳои дар дарбори Сомониён ба вуқӯъ пайваста ба ҳаёти шоир чӣ гуна таъсир расонидаанд?
4. Асарҳои шоирро номбар кунед.
5. Мавзӯю мундариҷаи асарҳои Рӯдакӣ аз чӣ иборат аст?
6. Тарҷумаи ҳоли шоирро ба се қисм ҷудо кунед ва ба онҳо ном гузоред.
7. Байтҳои ба панду ахлоқ, дӯстӣ ва дониш бахшидашудаи шоирро аз ёд кунед.

БАҲСИ БИНОИВУ НОБИНОИ

Масъалаи кӯри модарзод будан ва ё баъдтар, дар охирҳои умраш, кӯр карда шудани Устод Рӯдакӣ аз масоили басторики зиндагии ӯст. Баъзеҳо ӯро тирачашму иддае кӯри модарзод мехонанд. Баъзе аслан ба ин масъала диққате намегуморанд. Аз ин гузашта, масъалаи кӯри, кӯрии модарзоди ё тирачашмии Рӯдакӣ ҳанӯз пурра ҳал нашудааст. Садриддин Айни, Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Абдураҳмон Тоҳирҷонов кӯри модарзод будани Рӯдакиро тарафдорӣ мекунанд ва, ҳатто, комилан онро ба исбот расонидани мешаванд. Саъид Нафисӣ, Абдулғани Мирзоев, Холиқ Мирзозода, И.С. Брагинский, Аълоҳон Афсаҳзод ва дигарон мегӯянд, ки Рӯдакиро дар охири умр кӯр кардаанд ва далелашон ҳамон ахборотест, ки «ва қад самала фӣ охири умри» («дар охири умр ба чашмонаш мил кашидаанд» — А. А.) мебошад. Аз уламои урупой аввалин шуда Ҳерман Эте ҳанӯз дар соли 1873 кӯри модарзод будани Рӯдакиро дар асоси тадқиқ ва санадҳои тасвирии корбурдаи Устод рад карда буд. Баъдҳо С. Нафисӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода ва дигарон ин ақидаи ӯро пайравӣ карданд. Тадқиқоти колбадшиносӣ-мардумшиносии М.М. Герасимов аз рӯи ҷамъамаи Рӯдакӣ шаҳодат медиҳад, ки ӯро баъдан, дар охирҳои умраш кӯр кардаанд.

Дақиқӣ ва Носири Хусрав аз тирачашм будани Рӯдакӣ хабар медиҳанд, ки онро ба тамоми анвои кори ҳамл кардан мумкин аст, вале дар бораи ҷи навъ кӯр будани шоиру аз ҷи сабаб тирачашм буданаш далеле намеоранд. Дақиқӣ мефармояд:

Устод Шаҳид зинда бойисти
В-он шоири тирачашми рӯшанбин.

Носири Хусрав мегӯяд:

Ашъори зуҳду панд басте гуфтаст
Он тирачашм шоири рушанбин.

Гуфтори Фирдавсӣ ҳам аз «Калилаву Димна»-ро назм кардани Рӯдакӣ хабар дода, муамморо намекушояд. Бадгӯи

Абузироъаи Гургонӣ низ аз ҳамин қабил аст, вале бештар бар он ишора мекунад, ки шоъир муддати дурударозе кӯр будааст:

Агар ба давлат ба Рудаки намомонам,
Аҷаб макун, сухан аз Рудаки на кам донам!
Агар ба кӯрии чашм у биёфт гетиро,
Зи баҳри гети ман кӯр буд натвонам!

Роҷеъ ба кӯрии Рӯдакӣ Самъонӣ, муаллифи «Таърихи Систон» ва Низомии Арузи Самарқандӣ чизе намегӯянд. Вале Абӯҳайёни Тавҳидӣ (ваф. 400/1010) ва Авфи кӯри модарзод будани Рӯдакиро сарехан таъкид кардаанд.

Дар осори боқимондаи худи Рӯдакӣ аз кӯрии у дарак нест. Фақат дар як ҷой таркиби «кӯри кардан» во мехурад, ки бештар маънои айш рондан ва худро ба ғафлату фароғат задан ва зиндагиро нодида ангоштанро медиҳад. Аммо мууроҷиати у ба Маҷ, ки ровияш буд, касро мумкин аст ба шубҳа барад, ки шояд кӯри модарзод бошад. Вале набояд фаромӯш кард, ки ровӣ доштани шоирони касбӣ дар қадим як амри маъмул буда, аксар ашъори онҳоро дар мавориди хос қироат мекардаанд. Ин аст шеъри мавриди баҳс:

Ай Маҷ, кунун ту шеъри ман азбар куну бихон,
Аз ман дилу сиголишу аз ту тану равон.
Кӯри кунему бода хурему бувем хуш,
Бӯса диҳем бар ду лабони паривашон.

Аммо, баръакси гуфтаву даъвиҳои мавриди назар, аз ағлаби абёти Устод пай бурдан мумкин аст, ки у на танҳо марди зебову бино, балки ниҳоят нозукбине ҳам будааст:

Ҳамеша чашм зи зулфакони чобук буд,
Ҳамеша гӯш зи мардуми сухандон буд.

Ё:

Назар чи гуна бидӯзам зи баҳри дидани рӯят,
Зи хоки ман ҳама наргис дамад ба ҷойи гиёҳ.

Дар байти аввал «зӣ» маънии «сӯй» ва «тараф»-ро дорад. Дар байти дувум таъбири «чашм дӯхтан» маънии «дуру дароз

нигоҳ кардан»-ро дорад, ки ин ду амал хоси одамони биност. Аз ин гузашта, дар осори Рӯдакӣ абёте боқӣ мондааст, ки бо хабари «дидам» меояд:

Пупак дидам ба ҳаволии Сараҳс,
Бонгак барбурда бар абр-андаро!
Чодараке дидам рангин бар ӯй,
Ранг ба сӣ гуна бар он чодаро!

Ё:

Дар роҳи Нишопур деҳе дидам бас хуб,
Ангашбаи уро на адад буду на марра!

Бешубҳа, чунин суҳанонеро, ки натиҷаи дидору мушоҳида ҳастанд, танҳо одами рӯшанчашм ошкорову гуворо метавонист биғӯяд. Айшу нӯшҳои паёпайи Рӯдакӣ, сафарҳояш ба Нишопур, Ҷирот ва Сараҳс, ришу мӯйро ҳангоми пири сиёҳ кардан, маҷлисоро буданаш низ далелҳоеанд, ки рӯшанчашм буданашро тасдиқ мекунанд. Қаробати шеъри Рӯдакӣ бо табиат, барҷастагии рӯҳияи тарабу шодӣ дар он, даъвати ҳамешагии ӯ ба муборизаву амал, саъю кӯшиш ва дурӣ чустан аз ҳамаи он чи ки мояи андӯҳу сустӣ бошад, бурҳони дигарест, ки чунин ашъорро шахсе, ки модарзод бадбахт ва як умр дар азоб бошад, наметавонад биғӯяд. Аммо беҳтарин далели ин даъво чистону ташбеҳоти корфармудаи Устод Рӯдакист. Чаҳор порчаи поёнро мутолиа кунед. Магар шахси кӯри модарзод метавонад чунин нозукона ҳусни масобаи якчанд чизро бибинад? Ҷарғиз!

Бунафшаҳои тари хайл-хайл бар сари кӯҳ,
Чу оташе, ки ба гугирд бардавид кабуд!
Биёру, ҳон, бидеҳ он офтоб, к-аш бихури,
Зи лаб фуру шаваду аз руҳон барояд зуд!

Устод Рӯдакӣ ҳангоми манзаранигорӣ дар ашъори худ на фақат аз абри сиёҳ яхча боридан, хандидани лола, ба киштӣ монанд будани абру, ба мавҷ шабеҳ будани чини пешонӣ, шоридани кафк аз даҳони уштури маст, зулфакони чавғони маъшуқа, фохтагун шудани ҳавову об, руҳро бо ноҳун шудгор кардани занони азодорро ба қалам дода,

рангҳои сафеду сиёҳу қир, ёқути сурх, шароби лаъл ва амсоли инро ба тасвир оварда, дар ашъи гуногун монандиҳои аҷибро дармеёбад ва ба ин васила ба манзараҳои табиати дилрабои кӯхистон ва дашту ҳомуни Хуросон зебу ҷон мебахшад. Шоир, ки тамоми умр анису ҳамрози табиати зебои диёр буд, бо тарзи адои шево на танҳо овози мурғонро ба гӯш мерасонад, балки ҳусну рафторашонро рассомона дар назарҳо ҷилва медиҳад. Ҷавонии худастро чун барги лолаву пириашро чун себи пажмурда медонад, ки ҳамаи ин натиҷаи мушоҳидаҳои дақиқ аст, аммо ташбеҳҳои зеринро на танҳо каси бино, балки марди босаводу аз маъшуқаи май лаззатгирифта метавонад бигӯяд:

Зулфи туро «чим» кӣ кард? — Он ки ӯ
Холи туро нуқтаи он «чим» кард!
В-он даҳани танги ту, гӯйи, касе
Донакае нор ба ду ним кард!

Порчаҳои овардашуда кӯри модарзод будани Рӯдакиро ба кулӣ рад мекунад. Аммо кӯр карда шудани ӯ ва ё кӯр шудани ӯ ба таҳқиқи иловагӣ муҳтоҷ аст. Дар ҳоли ҳозир фақат гумон кардан мумкин аст, ки шояд Устод Рӯдакӣ дар пириҳои гирифтори ягон бемории чашм шуда бошад - наздикбин ва ё дурбин. Ба ҳар ҳол, худи ӯ хатро хонда наметавонистааст ва аз ҳамин сабаб дар соли 320/932 бо супориши Балъамӣ «Калилаву Димна»-ро ба вай мехондаанду ба риштаи назм мекашидааст.

Аллома Саъид Нафисӣ дар асоси ташбеҳоти ашъори боқимондаи Рӯдакӣ ба хулосае меояд, ки мавсуф кӯри модарзод набуда, танҳо дар поёни умраш кӯр карда шудааст. А. Мирзоев ба С. Нафисӣ пурра ҳамфикр будани худро иброз дошта менависад: «Мумкин аст дар воқеаи аз тарафи Саъид Нафисӣ ишорашуда, душманон ба тирагии чашми шоири бузург ва ҳолати вай раҳм накарда, ӯро ҳам ба кулӣ нобино гардонда ва аз дарбор ронда бошанд».

Соли 1958 қабри Устод Рӯдакиро кушода, ҷасади ӯро аз он бароварданд. Антропологи машҳури шӯравӣ профессор М.М. Герасимов устухонҳои косахонаи сар (ҷумҷума) ва

ҳамаи боқимондаҳои ҷасади шоирро аз ҷиҳати анатомӣ ташреҳ намуда, абёти дастраси Рӯдакиро омӯхт ва ба хулосае омад, ки «Рӯдакӣ на фақат дар унфувони ҷавонӣ, балки дар замони камолот ҳам бино буд». Сипас М. М. Герасимов устухонҳои ҷасади Рӯдакиро тадқиқ намуда, натиҷа мегирад, ки «Рӯдакӣ бо ҳӯлаи оҳани гудохта кӯр карда шудааст».

(Бо ихтисор аз «Одамушуаро Рӯдакӣ»-и А. Афсаҳзод).

Пурсиш ва супориш

1. Дар мавриди биноиву нобиноии Рӯдакӣ боз киҳо мулоҳизарони кардаанд?
2. Адабиётшинос Аълохон Афсаҳзод дар ин мақола кадом тарафро дастгирӣ кардааст?
3. Дар бораи нобиноии Рӯдакӣ фикри шахсии худро гӯед.

ШИКОЯТ АЗ ПИРӢ

Маро бисуду¹ фуру рехт ҳарчи дандон буд,
 Набуд дандон, ло²-бал³ чароғи тобон буд.
 Сапеди симрада⁴ буду дурру марҷон буд,
 Ситораи саҳарӣ буду қатраборон буд.
 Яке намонд кунун з-он, ҳама бисуду бирехт,
 Чи наҳс⁵ буд?— Ҳамоно, ки наҳси Кайвон⁶ буд!..
 На наҳси Кайвон буду на рӯзгори дароз,
 Чи буд? Ман-т бигӯям: қазои Яздон буд.
 Ҷаҳон ҳамеша чу чашмест, гирди гардон аст,
 Ҳамеша то бувад ойин-ш, гирдгардон буд.
 Ҳамон, ки дармон бошад, ба ҷои дард шавад,
 Ва боз дард ҳамон, к-аз нахуст дармон буд.
 Куҳан кунад ба замоне, ҳамон кучо нав буд
 Ва нав кунад ба замоне ҳамон, ки хулқон буд.
 Басо шикаста биёбон, ки боғи хуррам буд
 Ва боғи хуррам гашт, он кучо биёбон буд.
 Ҳама чӣ донӣ, эй моҳруи мушкинмӯй,
 Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон⁷ буд?!
 Ба зулфи чавгон⁸ нозаш ҳама кунӣ ту бад-ӯ,
 Надидӣ он гаҳе ўро, ки зулфчавгон буд.
 Шуд он замона, ки рӯяш ба сони дебо буд,
 Шуд он замона, ки мӯяш ба сони қатрон⁹ буд.
 Чунонки хубӣ меҳмону дӯст буд азиз,

¹ *Судан* (*суда шудан*) — хӯрда шудан.

² *Ло* — не.

³ *Бал* — балки.

⁴ *Симрада* — рада (қатор)-и нуқра.

⁵ *Наҳс* — бадӣ, зишти.

⁶ *Кайвон* — номи ситорае, ки гуё бадбахтиро пешбини мекардааст.

⁷ *Сомон* — тартиб, низом, ороиш.

⁸ *Зулфи чавгон* — зулфи қач.

⁹ *Қатрон* — як моддаи сиёҳранг, ки аз баъзе дарахтони монанди са-федор ҳосил мекунанд.

Бишуд, ки бознаёмад, азиз меҳмон буд.
 Басо нигор, ки ҳайрон буди бад-ӯ — дар чашм,
 Ба рӯйи ӯ дари чашмаш ҳамеша ҳайрон буд.
 Шуд он замона, ки ӯ шод буду хуррам буд,
 Нишоти ӯ ба фузун буду ғам ба нуқсон буд.
 Ҳамехариду ҳамесохт бешумор дирам,
 Ба шаҳр ҳар кӣ яке турки норпистон буд.
 Басо канизаки некӯ, ки майл дошт бад-ӯ,
 Ба шаб зи ёрии ӯ назди ҷумла пинҳон буд.
 Ба рӯз чунки наёраст шуд ба дидани ӯ,
 Ниҳеби хоҷаи ӯ буду бими зиндон буд.
 Набиди рӯшану овози хубу рӯйи латиф
 Куҷо гарон буд, зи ман ҳамеша арзон буд.
 Нишоти ӯ ба фузун буду ғам ба нуқсон буд?..
 Ҳамеша шоду надонистаме, ки ғам чӣ буд?
 Дилам нишоту тарабро¹ фарохмайдон буд..
 Дилам хизонаи пурганҷ буду ганҷ сухан,
 Нишони номаи мо муҳру шеър унвон буд.
 Басо дило, ки ба сони ҳарир карда ба шеър,
 Аз он сипас, ки ба кирдори сангу сандон буд.
 Ҳамеша чашмам зи зулфакони чобук буд,
 Ҳамеша гӯшам зи мардуми сухандон буд.
 Ту Рӯдакиро, эй моҳру, ҳамебинӣ,
 Бад-он замона надидӣ, ки инчунин он буд.
 Бад он замона надидӣ, ки дар ҷаҳон рафтӣ,
 Сурудгӯён, гӯй ҳазордастон² буд.
 Шуд он замона, ки ба ӯ унси родмардон буд³,
 Шуд он замона, ки ӯ пешкори⁴ мирон буд.
 Ҳамеша шеъри варо зи мулук девон аст,
 Ҳамеша шеъри варо зи мулук девон буд.
 Шуд он замон, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бинвашт⁵,
 Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд.

¹Нишоту тараб — хушҳолу шод шудан.

²Сурудгӯён, гӯй ҳазордастон буд — яъне шеър мегуфт ва мисоли бул-бул месароид.

³Унси родмардон буд — яъне бо ҷавонмардон ёру улфат буд.

⁴Пешкор — шахси короғоҳ, мудир ё раиси махсуси коре.

⁵Бинвашт — тай кард, паҳн шуд.

БАҲОРИ ХУРРАМ

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тииб¹
Бо сад ҳазор зинату ороиши аҷиб.
Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад ҷавон,
Гетӣ бадил² ёфт шабоб³ аз пайи машиб⁴.
Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкар-ш абри тираву боди сабо — нақиб⁵.
Наффот⁶— барқи равшану тундар-ш таблзан,
Дидам ҳазор хайлу⁷ надидам чунин муҳиб.
Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯгвор
В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқи каиб.
Хуршедро зи абр диҳад рӯй гоҳ-гоҳ
Чун он ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб...
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯс ба ҳино шуда хазиб⁸.
Булбул ҳаме бихонд дар шохсори бед,
Сор аз дарахти сарв мар ўро шуда муҷиб...

ХАНДАИ ПОЛА

Бихандад лола бар саҳро
Ба сони чехраи Лайло.
Бигиряд абр бар гардун
Ба сони дидаи Маҷнун.
Зи оби ҷӯй ҳар соат,
Ҳаме бӯии гулоб ояд,
Дар ў шустаст, пиндорӣ,
Нигори ман рухи гулгун.

¹ *Тииб* — бӯии хуш.

² *Бадил* — бадал.

³ *Шабоб* — ҷавони.

⁴ *Машиб* — пирӣ, сафедшавии му.

⁵ *Нақиб* — дар ин ҷо ба маънии саркарда, сарлашкар.

⁶ *Наффот* — нафтандоз, оташандоз.

⁷ *Хайл* — галаи аспҳо.

⁸ *Хазиб* — баҳра, насиб.

ҲАР БОД, КИ АЗ СҮЙИ БУХОРО БА МАН ОЯД

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
З-ӯ бӯйи гулу мушку насими суман ояд.
Бар ҳар зану ҳар мард куҷо барвазад он бод,
Гуйи магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.
Эй турки камарбаста, чунонам зи фироқат,
Гуянд қабои ту маро пираҳан ояд.
Ҳар шаб нигаронам ба Яман, то ту барой,
Зеро ки Суҳайлию Суҳайл аз Яман ояд.
Кӯшам, ки бипӯшам, санамо, номи ту аз халқ,
То номи ту кам дар даҳани анҷуман ояд.
Бо ҳар кӣ сухан гӯям, агар хоҳаму гар не,
Аввал суханам номи ту андар даҳан ояд.

Пурсиш ва супориш

1. Шеъри «Шикоят аз пири»-ро хонед. Маънояшро нақл кунед.
2. Шеъри мазкурро бо маълумотҳои тарҷумаи ҳоли муаллиф муқоиса кунед.
3. Санъатҳои ташбеҳ, муболиға ва тавсифро дар шеър нишон диҳед.
4. Шеърро аз ёд кунед.
5. Шеъри «Баҳори хуррам» ба кадом манзараи табиат бахшида шудааст?
6. Фасли баҳорро шоир бо кадом рангҳо баён кардааст?
7. Мисраъи аввали шеъри «Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд»-ро маънидод кунед.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ САНЪАТҲОИ ТАСВИРИ БАДЕЙ: ТАШБЕҲ, ТАШХИС, ИСТИОРА ВА МУБОЛИҒА

Санъате, ки тавассути он ба вожа ва ибораҳо тобишҳои гуногуни маънавий дода мешавад, санъати тасвири бадеӣ номида мешавад. Санъати тасвири бадеӣ барои амиқтар ва пуртаъсир намудани мазмуни маънавии асар кӯмак мерасонад. Нависандагон ва шоирон ҳангоми тасвири воқеа ва баёни эҳсоси ҳаяҷон ба воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ рӯй меоваранд. Ташбеҳ, ташхис, истиора ва муболиға аз зумраи онҳост.

Ташбеҳ — маъноӣ монанд карданро дошта, яке аз омилҳои муҳими санъати тасвири бадеӣ мебошад. Адиб барои он ки ба хонанда бо ҳиссиёту ҳаяҷонаш бештар таъсир расонад ва фикрҳои равшанро раҳта баён намояд, тасвирҳои худро ба ягон ҳодисаи воқеӣ ё қисми ҳисшаванда шабоҳат медиҳад. Дар натиҷа ӯ метавонад бо як ибораи кӯтоҳ маъноӣ бузургро ифода намояд.

Дар назму наср эҷодкор гоҳо ба ашё ва ҳайвонот, ки дар асл нутқ ва дигар хислатҳои инсонӣ надоранд, хислатҳои одамиро нисбат медиҳад. Дар ин маврид чизҳои бечон, ҳайвонот ва парандаҳо мисли инсон бо ҳам муқолама намуда, муҳокимаҳои амиқ ва пурмаънӣ пеш мебаранд, монанди одам амал мекунанд. Ҳамин тариқ, нависанда ё шоир афкор ва эҳсоси худро бо роҳи хотирнишин ва шавқовар ба хонандаи худ мерасонад, ки чунин санъати тасвири бадеӣ *ташхис* ном дорад.

Истиора яке аз унсурҳои асосии санъати тасвири бадеӣ ва як намуди *маҷоз* аст. Дар асл истиора аз инкишофи ташбеҳ ҳосил мегардад. Истиора сифатҳои чиз ё ҳодисаеро дар асоси робитаҳои шабеҳии он хеле хуб ифода мекунад. Чунончи, агар ташбеҳшаванда зикр наёфта, фақат ташбеҳкунанда тасвир ёбад ва вазифаи ташбеҳшавандаро низ ба иҷро расонад, дар он сурат ташбеҳ ба истиора табдил меёбад. Масалан, дар ҷумлаи «Камбағалони бечора зери занҷири гарони асорати бой монда буданд»

ташбеҳ вучуд надорад. Дар ин чо ифодаи «занҷири гарони асо-
рат» истиора аст.

Муболиға — низ яке аз санъатҳои тасвири бадеи аст. Ин во-
ситаи тасвир бештар дар эҷодиёти шифоҳии халқ, афсонаҳо ва
достонҳо, инчунин дар адабиёти классикӣ ва адабиёти муосири
тоҷик ба таври фаровон мавриди истифода аст. Нависанда ё шоир
барои возеҳу равшан баён намудани ягон ҳодисаи зиндагӣ ё хис-
лати инсонӣ ва барои тасвири таъсирнокию ҳиссу ҳаяҷон, образ
ё воқеаи тасвирро аз аслаш зиёдтар нишон медиҳад. Чунин на-
муди тасвирро, ки муҳоботро истифода мебарад, муболиға ме-
номанд.

Пурсиш ва супориш

1. Санъати тасвири бадеи чист? Маънидод кунед.
2. Дар бораи ташбеҳ маълумот диҳед.
3. Кадом намуди тасвири бадеиро ташхис меноманд?
4. Истиора чист?
5. Муболиғаро маънидод кунед ва мисол оред.
6. Чиҳатҳои шабоҳат ва фарқияти ташбеҳ, ташхис, муболиға
ва истиораро фаҳмонед.
7. Ба намудҳои санъати тасвири бадеи мисолҳо оред.
8. Ба ҷумлаҳои зерин аҳамият диҳед. Дар кадоми онҳо ташбеҳ,
ташхис, истиора ва муболиға нишон дода шудаанд:
 - а) Аз чашмони деви кӯҳпайкар барфу борон меборид.
 - б) Рухсораҳои фарбеҳаки Шамсия аз шарм лолагун гашта
буд.
 - в) Гардани ӯ мисли кӯза дарозу борик буд.
 - г) Нури чашмони модар— Сухроб ҳоло дур аз деҳаи худ, дур
аз Ватан дар шаҳрҳои бегона қути лоямут мечуст.

буда метавонад, ки гӯё аз забони дӯсти Фирдавси оварда шудааст:

Набишта ман ин номаи паҳлави,
Ба пеши ту орам, магар нашнавӣ.
Кушода забону ҷавонит ҳаст,
Сухан гуфтани паҳлавонит ҳаст.
Чу овард ин нома наздики ман,
Барафрухт ин хони торики ман.

Дар ҷои дигар низ чунин овардааст:

Басе ранҷ бурдам, басе гуфта хондам,
Зи гуфтори тозию в-аз паҳлави.

Фирдавсии ҷавон маҳз бо сабаби омӯзиши мукаммали илмҳои замон ва доништани забони форсии дарӣ (тоҷикӣ), паҳлави ва араби минбаъд унвони ифтихории «ҳаким»-ро соҳиб мешавад.

Фирдавси аз овони ҷавонӣ ба шеърӯ шоири рағбат дошт. Вай ғазалу қитъаву рубоӣ эҷод мекард.

Аммо беш аз ҳама ӯро гузаштаи асотириву таърихии халқ ба худ мекашид, зеро аз солҳои 40-уми асри X сар карда, давлати Сомониён рӯ ба таназзул ниҳоду хавфи аз байн рафтани он афзудан гирифт. Воситае лозим буд, ки ин хавф наафзояд, балки мардум дар роҳи пойдеории давлати марказӣ муттаҳид шаванд. Яке аз роҳҳо гирдоварӣ ва таҳрири асотири бостон буд ва чунин иқдомро ҳукуматдорони сомонӣ ва вилоёти онҳо ҷонибдорӣ мекарданд. Маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омадани чандин «Шоҳнома»-ҳои манзуму мансур вобастаи вазъияту шароит буд.

Фирдавси низ ба гирдовариву ба назм даровардани асотири бостон шуғл варзид. Донишмандон чанд достони «Шоҳнома»-ро ном бурдаанд, ки Фирдавси пеш аз назми китоб чун достони алоҳида сурудааст. Ӯ пеш аз он ки бо матни «Шоҳнома»-и мансури Абӯмансури ошно шавад, якчанд дostonҳои «Шоҳнома»-ро дар алоҳидагӣ ба назм даровардааст. Аз ин қабил дostonҳои «Бежан ва Манижа», «Рустам ва Сухроб», «Рустам ва Аквондев»-ро номбар кардан мумкин аст.

Дар ин мавзӯъ Забеҳуллоҳ Сафо дар «Таърихи адабиёти Эрон» чунин овардааст: «Фирдавсӣ зоҳиран, дар овони қатли Дақиқӣ (солҳои 978—980 мелодӣ) ба назми дostonҳои эронӣ саргарм буд, мисли дostonи «Бежан ва Гурозон», ки баъдҳо онҳоро дар «Шоҳнома»-и худ ғунҷонид ва ғӯё ин корро ҳатто дар айни назми «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ ё баъд аз он низ идома меод ва дostonҳои мунфаридаи дигареро монанди «Ахбори Рустам», дostonи «Рустаму Суҳроб», дostonи «Аквондев», дostonҳо аз саргузашти Баҳроми Гурро ҷудогона ба назм дармеовард. Аммо таърихи назми ин дostonҳо мушаххас нест ва танҳо баъзе аз онҳо дорои таърихи нисбатан равшан ва ошкорест. Масалан, дostonи Сиёвуш дар ҳудуди соли 387 ҳиҷрӣ (997 мелодӣ) суруда шуда ва назми дostonи «Нахчир кардани Рустам бо паҳлавонон дар шикоргоҳи Афросиёб» дар соли 389 ҳиҷрӣ (999 мелодӣ) шурӯъ шуд».

Бо мақсади такмил ва сайқали ҳунари эҷодии худ Фирдавсӣ роҳи пойтахти давлати Сомониён шаҳри Бухороро пеш мегирад. Маҳз хоҳиши ба анҷом расонидани асари «Шоҳнома», ки пештар аз ӯ Дақиқӣ оғоз карда буд, шоирро ба маркази илму адаби замон — Бухорои шариф ҳидоят карда буд.

Аз гуфтори Фирдавсӣ маълум мешавад, ки барои ба даст овардани «Шоҳнома»-и Дақиқӣ ӯ ба «Шоҳи ҷаҳон» рӯй овардааст:

Дили равшани ман чу баргашт аз ӯй,
Сӯйи тахти шоҳи ҷаҳон кард рӯй.
Ки ин номаро даст пеш оварам,
Зи дафтар ба гуфтори хеш оварам.

Фирдавсӣ кадом сол ба назми «Шоҳнома» оғоз кардааст, маълум нест. Гурӯҳе аз олимон бар сари ин ақидаанд, ки Фирдавсӣ танҳо пас аз марги Дақиқӣ аз пайи кор афтадааст.

Гурӯҳи дигаре оғози назми «Шоҳнома»-ро дар 35—40 солагии Фирдавсӣ (солҳои 970—975) ва дақиқан соли 975 медонанд.

Фирдавсӣ баъд аз марги Дақиқӣ шабе ӯро дар хоб дида, ҳазор байти вайро аз «Гуштоспнома» ёфта, ба «Шоҳнома» шомил кардааст.

Вай дар оғози қор, ба сабаби дороии худ ва пуштибониву мадади дӯстон, бидуни ғаму ташвиши рӯзгор, бо шавқу ҳаваси тамом ба назми «Шоҳнома» пардохт, зеро теги порсияш бурранда буд.

Аммо оҳиста-оҳиста ҳам дороии ҳудаш ба охир расиду ҳам дӯстон қисме аз байн рафтанд ва қисме имкони моддиро надоштанд, ки шоир ба душвориҳои зиёди моли гирифта омад:

Ва дигар, ки ганҷам вафодор нест,
Ҳамон ранҷро кас харидор нест.

Зиёда аз ин, дар он замон расм буд, ки ҳар як асари адабиёти илмӣ маҳз ба туфайли хонадони умарову вузаро ва салотин шуҳрат меёфт ва ба соҳибаш обрӯю дорой меовард.

Мутаассифона, ҳангоми хатми «Шоҳнома» чунин хонадоне вучуд надошт. Амирони сомони, ки шуарову удабо ва уламоро таҳти ҳимоят мегирифтанд, бо қангу қидолҳои хонагиву берунӣ овора буданд ва ғами илму адаб ба дилашон намегунҷид. Дигар шахсони ба ин гуна ганҷ мувофиқ низ набуданд. Танҳо дӯстдорони шеърӯ адаб порчаҳоеро аз назми худи шоир рӯйнавис карда мегирифтанд, аммо ҳама ройгону муфт. Баъзе дӯстони шоир амсоли Алии Дайлами, Ҳуяӣ Қутайба ва Абӯдулаф ба дастгирии моддии шоир намерасиданд:

Дар ин нома аз номдорони шахр,
Али Дайламу Будулафрост баҳр.
Наёмад ҷуз аҳсанташон баҳраам.
Бикафт андар аҳсанташон заҳраам.
Ҳуяӣ Қутайба-ст аз озодагон,
Ки аз ман нахоҳад суҳан ройгон¹.
Наям оғаҳ аз аслу фазъи хароҷ,
Ҳаме ғалтам андар миёни давоҷ.

Фирдавси интизорӣ мекашид, то шахси сазовор барои «Шоҳнома» падида ояд. Дар синни 63-солагии шоир писари

¹Ройгон — муфт.

ӯ аз олам гузашта, зарбаи ҷонкоҳе ба ҷисми нотавони шоир падида овард.

Ин ҳодиса ба соли 999 рост меояд. Ҳамчунин дар ин сол хонадони сомони аз сари қудрат барафтод ва Маҳмуди Ғазнави бар тахт нишаст.

Вале акнун барои ҷомаи амал пӯшидани нияти неки шоир вазъият имкон намедод. Зеро дарбори Сомониён дучори фитнаву бозиҳои дарборӣ гардида, ҷангҳои дохилӣ дар ҳудуди давлат авҷ гирифта буданд. Фирдавсӣ, ки аз ҷиҳати моддӣ тангдастӣ мекашид, бо машварати чанде дӯстонаш аҳд кард, то таълифи «Шоҳнома»-ро ба поён расонда, онро ба Султон Маҳмуд пешниҳод намояд.

Фирдавсӣ дар интихоби шахси арзанда барои «Шоҳнома» саросема набуд. Ӯ гуфтору муносибати Султон Маҳмудро солҳои 970—1030 омӯхта, бо атрофиёни ӯ робита ҷуст. Бародари Маҳмуд — Наср ва вазири ӯ Фазл ибни Аҳмад, ки ному мадҳашон дар «Шоҳнома» зикр ёфтааст, ба шоир бо некхоҳӣ муомила карда, аз суханони ҳақимонаи ӯ баҳраҳо мебардоштанд ва аз ёрии моддӣ ба ӯ даст намекашиданд.

Гумон меравад, ки бо ташвиқу тарғиби ин ду шахс Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро ба Султон Маҳмуд бубахшид. Ӯ нусхаи аввали китобро аз нав таҳрир намуда, ба ҳар чохар ҷои он мадҳи Султон Маҳмудро ворид сохт.

Ин таҳрир соли 1010—1011 ба анҷом расид. Вазорати Маҳмуд ҳанӯз дар дасти Фазл ибни Аҳмад буд. Вай соли 402 (1012) ҳабс шуд ва баъд аз ду сол ба қатл расид. Ҷои ӯро Ҳасани Маймандӣ гирифт, ки бо вазири собиқ душмани дошт. Ин тағйирот дар дарбор ба тақдири «Шоҳнома» бетаъсир намонд. Зиёда аз ин дар матни «Шоҳнома» вазири собиқ — Фазл ибни Аҳмад сутуда мешуд:

Яке фарш густурда шуд дар ҷаҳон,
Ки ҳаргиз нишонаш нагардад ниҳон.
Кучо фаршро маснаду марқад аст,
Нишастангаҳи Фазл ибн Аҳмад аст...
Зи дастури фарзонаи додгар,
Пароканда ранҷи ман омад ба сар.

Вазир Ҳасани Маймандӣ бо сабаби рақибӣ вазири собиқ буданаш, Фирдавсро дастгирӣ накард. Фирдавсӣ таҳрири нави «Шоҳнома»-ро, ки шоистаи тақдим ба Султон Маҳмуд бошад, дар чанд ҷилд ба Ғазнин фиристод.

«Шоҳнома» ба ихтиёри Маҳмуд расид, вале мавриди писанд қарор нагирифт.

Пеш аз ҳама, «Шоҳнома», ки саросар аз бузургдошти гузаштаи асотириву таърихии Эрону эронӣён иборат буд, ба ғуломзодае чун Маҳмуд писанд афтада наметавонист. Маҳмуд мехост, ки шоирон дар бораи ӯ ва кишваркушоиҳояш «Маҳмуднома» нависанду хонанд. Аз рӯи ривояте Султон Маҳмуд баъд аз шунидани «Шоҳнома» гуфт:

«Шоҳнома» худ ҳеҷ нест, магар ҳадиси Рустам. Ва андар сипоҳи ман ҳазор мард чун Рустам ҳаст!

Абулқосими Фирдавсӣ гуфт:

«Зиндагонии худованд дароз бод! Надонам андар сипоҳи ӯ чанд мард чун Рустам бошад, аммо ин донам, ки Худои таоло хештанро ҳеҷ бандае чун Рустам дигар наёфарид».

Инчунин, Султон Маҳмуд, ки табиатан ҷангҷӯ ва ғосиб буд, ӯро ба адлу дод хондан, ҳусни тавачҷӯҳ доштан ба шуришгароне чун Коваю Маздак ва дини зардуштӣ хилофи пиндорҳои Маҳмуд буданд.

Фирдавсӣ гумон дошт, ки Султон Маҳмуд заҳмати 30—35 солаи ӯро, ки тамоми дорой ва қуввату дармони ӯро гирифта буд, қадр мекунад ва бо ин мақсад дар баҳши «Андар ситоиши Султон Маҳмуд» менависад:

Бипайвастам ин номаи бостон,
Писандида аз дафтари ростон.
Ки то рӯзи пири маро бар диҳад,
Бузургиву динору афсар диҳад.
Бипайвастам ин нома бар номи ӯй,
Ҳама меҳтари бод фарҷоми ӯй.
Ки бошад ба пири маро дастгир,
Худованди шамшеру тоҷу сарир.

Гурӯҳе аз олимони яке аз сабабҳои ба султон Маҳмуд писанд наомадани «Шоҳнома»-ро дар муҳолифоти мазҳабии онон мебинанд.

Вале, сабаби аз ҳама асосӣ, пеш аз ҳама дар ситоиши гузаштаи пурифтихори Эрон ва инчунин дар дасисаи дарбориён аст.

Оқибат Султон Маҳмуд аз кардаи худ пушаймон мешавад ва ба номи Фирдавсӣ бахшиши зиёд мефиристад. Вале дар ин муддат Фирдавсӣ аз олам чашм мепӯшад (соли 1020) ва уро дар боғи падараш ба хок месупоранд. Ҳоло ба рӯи мазори ӯ мақбараи зебо бунёд карда, ҳайкалашро гузоштаанд. Он ҷо ба зиёратгоҳи мардуми бедордил ва шоҳномахонӣ табдил ёфтааст.

Фирдавсӣ сарфи назар аз ҳама сахтии рӯзгор, таъқибот ва камбағаливу бори гарони пири бузургии рӯҳ ва ҳиммати волои худро аз даст надода будааст. Ҳамеша бо матонат ва қатъият қору зиндагӣ кардан фазилати хоси ин марди наҷиб будааст. Бо вучуди азобҳои оворагардӣ, сарсониву парешонӣ ва ранҷи чандинсола, ӯ аз ҳарисӣ, пастиву худпарастӣ ҳазар мекардааст. Шоир табиатан халқпарвар, ватандӯст ва инсондӯст буд.

Дар бораи дертар аз муносибати худ нисбати шоир пушаймон гаштани Султон Маҳмуд ривоятҳои гуногуне вучуд дорад. Аз ҷумла, дар яке аз чунин ривоятҳо омадааст:

ҲАДЯИ СУЛТОН БА ФИРДАВСӢ

Моҳ сипарӣ шуд ё сол, Султон Маҳмуро ба яке аз амирон ихтилоф афтод. Хост он амиро таҳдид кунад. Вазирро гуфт:

— Чи бинвисам?

Вазир гуфт:

— Ҳамон, ки Фирдавсӣ гуфтааст:

Агар ҷуз ба коми ман ояд ҷавоб,
Ману гурзу майдону Афросиёб!

Султон бо шунидани ин байт ба ёди Фирдавсӣ афтод ва аз амали худ пушаймон шуд.

Рӯзи дигар дастур дод шаст ҳазор мисқол¹ тилло барои Фирдавсӣ бифиристанд. Ҳадяи Султон Маҳмуд вақте аз

¹ Мисқол — миқёси вазн, ки ба 4,68 грамм баробар аст.

як дарвозаи шаҳр вориди Тӯс шуд, тобути Фирдавсиро аз дарвозаи дигари шаҳр ба берун мебурданд.

Одамони Султон ҳадяро назди духтари Фирдавсӣ бурданд. Он духтар аз қабули ҳадя баъд аз ғавти падар худдорӣ кард. Ноғузир назди хоҳари Фирдавсӣ бурданд. Ӯ гуфт:

— Бо баҳои он, чунон ки орзуи Фирдавсӣ буд, садди¹ Тӯсро бисозанд!

* * *

Ҳамин тавр, Абулқосим Фирдавсӣ бо асари бузургу бетакрори худ дар дили тамоми ҳаводорони шеърӣ форсии тоҷикӣ маъвои ҷовид гирифта, беш аз ҳазор сол аст, ки барои мардум зиндаёд мондааст. То ба имрӯз «Шоҳнома» дар адабиёти на танҳо халқӣ мо, балки дар адабиёти дигар халқҳои ҷаҳон низ эътибори худро афзуда, аҳамияти худро ганитар гардондааст. Онро ҳама хурду калон дӯст медоранд ва аз он силсила байтҳо аз ёд намуда, дар мавридҳои нишонрас барои ифодаи афкори худ истифода мекунанд.

Фирдавсӣ зиёда аз сӣ соли умри худро ба таълифи шоҳасари худ «Шоҳнома» бахшидааст, ки он 60 ҳазор байт — 120 ҳазор мисраъро дар бар мегирад. Ӯ дostonҳои қадимтарин ва ривоятҳои гуногуни таърихӣ халқро ҷамъ карда, ба риштаи назм кашидааст. Ғояи асосии «Шоҳнома» мубориза барои озодӣ, хушбахтӣ ва осудагии халқ, ғалабаи некӣ аз болои бадӣ, дониш аз болои ҷаҳолат, мубориза барои истиқлолият ва давлати ягонаву мутамарказ мебошад.

Пурсиш ва супориш

1. Мақсади Фирдавсӣ аз рафтан ба Бухоро чӣ буд?
2. Дар бораи таърихи таълиф ва тақдири «Шоҳнома» ҳарф занед.
3. Чаро Султон Маҳмуд «Шоҳнома»-ро напазируфт?
4. Ривоятро дар бораи Фирдавсӣ хонда, мазмунашро гӯед. Оё Шумо боз дар бораи Фирдавсӣ чизе шундаед?
5. Дар навиштани «Шоҳнома» муаллиф аз кадом сарчашмаҳо истифода бурдааст?

¹ Садд — девор, девори қалъа, девори шаҳр.

Яке аз дostonҳои баландмазмуни «Шoҳнома» дostonи «Рустам ва Суҳроб» мебошад.

Достон аз он оғоз меёбад, ки паҳлавони номдору овозадор Рустам ҷониби Тӯрон ба шикор роҳ пеш мегирад. Ӯ чун ҳамеша савори аспи худ Рахш ба сафар мебаромад. Рустам ба наздикии яке аз шаҳрҳои Тӯрон Самангон наздик шуда, гӯрҳои¹ зиёдеро мебинад. Якero шикор мекунад ва гулханае афрӯхта онро бирён менамояд. Рахшро ба марғзор сар медиҳад ва зини онро таги сар монда хобаш мебарад.

Аз хоб хеста назди худ Рахшро намебинад. Онро саворагони раҳгузари тӯронӣ каманд зада бо худ бурда буданд. Рустам изи аспи худро ёфта ба ҷустуҷӯи он мебарояд.

Вақте ки ба наздикии шаҳри Самангон мерасад, мири он шаҳр ӯро бо хушнудӣ пазиروي мекунад. Рустам дар бо-раи аз пайи аспи худ то ба ин шаҳр омаданашро нақл мекунад. Шoҳ хоҳиш мекунад, ки осуда шавад ва ин ҷо бимонад ва рӯзи дигар Рахшро ҳатман пайдо мекунанд. Рустам чунин пешниҳодро бо хушӣ мепазирад.

Нисфи шаб духтари моҳлиқои шoҳи Самангон Таҳмина назди Рустам даромада, орзуи деринаи худро изҳор мекунад. «Агар маро шоистаи худат донӣ, ман азони туям. Орзу дорам, ки Офаридгор аз ту ба ман фарзанде ато кунад, ки ба зӯру тавоноӣ монанди ту бошад ва монанди ту дар ҷаҳон ном барорад» — мегӯяд ӯ. Рӯзи дигар Рустам духтари шoҳи Самангон Таҳминаро хостгори мекунад. Ҷашни арӯсии бошукӯҳе меороянд. Пас аз як шаби арӯси Рустам аз шаҳр меравад. Пеш аз рафтаниш бозубандеро, ки гавҳар дошт, аз бозуяш бароварда ба Таҳмина медиҳад ва мегӯяд: «—Инро нигоҳ дор. Агар фарзанди мо духтар омад, инро ба гесӯяш бидӯз ва агар писар ёфти, дар бозуяш бубанд, то нишоне аз падар дошта бошад».

Пас аз нӯҳ моҳ Таҳмина писараке, ки ба чеҳра монанди падар буд, таваллуд мекунад. Ӯро Суҳроб ном медиҳанд. Дар якмоҳагӣ ӯ чун бачаи яксола, дар панҷсолагӣ ба навҷавон монанд буд, дар даҳсолагӣ китфу бозуи ҷавони расида ва зӯри паҳлавонон дошт.

¹Гӯр — гӯрхар, хари ваҳши.

Суҳроб бе падар дар оғуши модар, бобо ва дояҳо парвариш меёфт. Ӯ дар Тӯронзамин мезист, Рустам дар Зобулистони дур. Рустам Афросиёб ном душмане дошт. Аз бими он, ки мабодо Афросиёб хабар наёбад, ки Рустам дар Тӯронзамин фарзанде дорад, Таҳмина ба Суҳроб дар бораи падараш чизе намегуфт. Лекин рӯзе Суҳроб аз назди ёрони Ҳамбозии худ оташин баргашта ба тунди аз модараш мепурсад: «—Бигӯ, аз нажоди киам ман? Падарам кист?»

Таҳмина дигар ин розро пинҳон карда натавониста, писари Рустами Дастон будани ӯро мегӯяд. Ҳамчунин Рустам вақти таваллуд шудани Суҳроб ба Таҳмина нома, се пора ёқут ва се Ҳамён зар фиристода буд, ки онро низ ба Суҳроб нишон медиҳад.

«Бингар, инак паём аз падарат ва инҳо ҳадяи ӯянд ба ману ту. Аммо зинҳор ту ин розро пинҳон бидор, ки мабодо Афросиёб огоҳӣ ёбад: вай ки аз падарат зарбаҳо хӯрда ва шикаст ёфта буд, душмани хунии ӯст, агар туро бишносад, мабод ки интиқоми падаратро аз ту гирифтани шавад» — мегӯяд Таҳмина ба писараш.

Пас аз чанде Суҳроб ба худ азм мекунад: «То Рустам дар Ҷаҳон ҳаст ва чун ман фарзанде дорад, чаро Афросиёбу Кайковус бояд подшоҳӣ кунанд? Ҷаҳонпахлавоне чун Рустам дар Зобулистон нишинаду Кайковуси камхирад бар тахти Эрон? Ё ки Афросиёби ношуди бадкин бар тахти Тӯрон? На, ба ин ҳол созиш қардан раво нест. Ман аз далерони Тӯронзамин сипоҳе гирд меоварам ва ба Эрон метозам, Ковусро сарнагун мекунам, падарамро меёбам ва бар тахти шоҳаншоҳии Эрон мешинонам, сипас ба Тӯронзамин лашкар мекашам, Афросиёбро аз тахт бармеандозам ва ин кишварро низ мулки Рустами Дастон мегардонам. То хуршеду моҳ ҳастанд, чаро бояд ситорагон сарвари кунанд?».

Суҳроб аввало ба худ асп интиҳоб мекунад, сипас силоҳ гирд меоварад ва бо ёрии бобояш шоҳи Самангон тамоми лавозимоти ҷангро муҳайё месозад.

Ба подшоҳи Тӯрон Афросиёб низ хабар мерасад, ки Рустам дар Самангон писаре доштааст мисли худ паҳлавон, вале дар бораи падараш чизе намедонад ва ӯро надидааст. Афросиёб роҳи ҳиларо пеш мегирад. Ӯ сипоҳдорони

худро ҷеғ мезанад ва мегӯяд: «Хуб аст, ки Сухроб падарашро намешиносад, аз ин бояд истифода бурд. Шояд ин наррашер душмани хунии ман Рустамро аз пой барандозад. Шумо бо сипоҳ назди Сухроб биравед ва ўро ёри кунеду ҳамроҳаш ба Эрон равон шавед. Он ҷо коре кунед, ки Сухроб падарашро нашиносаду бо сипоҳи Эрон ба ҷанг дарояд».

Ҳангоми гусел кардани Сухроб Таҳмина ба бозуи писараш пораи гавҳареро, ки Рустам ба ў дода буд, баста мемонад. Жандаразм, ки бародари Таҳмина буд, низ ҳамроҳи ў роҳи мешавад. Таҳмина аз додари худ илтимос мекунад, ки Рустамро ба Сухроб нишон диҳад. Лашкари Сухроб ҷониби Эрон ҳаракат мекунад. Эронӣён дар сарҳадди шимоли шарқии кишвари худ қалъае доштаанд, ки Джи Сапед ном доштааст. Ду дижбони далер Ҳачир ва Гуждаҳам аз болои қалъа истода пай мебаранд, ки сипоҳе сӯйи онҳо меояд. Байни ҷанговарони Джи Сапед ва сипоҳиёни Сухроб ҷанг оғоз мешавад. Ҳачир ба Сухроб асир меафтад. Гуждаҳам ба шоҳ Ковус нома мефиристад: «Шоҳаншоҳо, аз Тӯрон сипоҳе далеру ҷангҷӯй ба қасди Эрон омад. Солори сипоҳ навҷавони хуршедталъатест, ки замона чун ў шерафкану лашкаршиканеро ба ёд надорад».

Шоҳ номаи Гуждаҳамро хонда хавотир мешавад. Бо бузургони дарбор маслиҳат карда ба хулоса меоянд, ки бояд ба назди Рустам паҳлавонеро гусел карда, ба муқобили ҷавонпаҳлавон Рустамро равона кунанд.

Паҳлавон Гевро бо нома назди Рустам мефиристад. Рустам номаро хонда ба фикр меравад, ки он паҳлавон кӣ бошад. Пас аз чор рӯз ў бо сипоҳиёни худ сӯйи Эроншаҳр равон мешавад.

Рустам бо Ковус сӯйи Джи Сапед лашкар мекашад.

Диге буд, к-аш хонданди Сапед,
Бад-он диж буд эронӣёнро умед.
Нигаҳбони диж размдида Ҳачир,
Ки бо зӯру дил буду бо гурзу тир.
Ҳанӯз он замон Гуждаҳам хурд буд,
Ба хурди гарояндаву гурд буд.
Яке духтараш буд гурду савор,
Бадандешу гарданкашу номдор.

*Роҳи Рустам ба Албурзкӯҳ аз болои вилоятҳое мегузафт, ки дар заб-
ти душман буда ва дар онҳо дастаҳои лашкари Афросиёб тохту тоз
доштанд.*

Дар рафти набард Жандаразм ҳалок мегардад. Тамоми хаёлу андешаи Суҳроб дар ёфтани Рустам буд. Пас аз кушта шудани Жандаразм дар лашкари тӯрониён касе набуд, ки Рустамро шиносаду ба Суҳроб нишон диҳад.

Ба хотири вай Ҳаҷир мерасад, ки дар Джи Сапед банди буд. Лекин Ҳаҷир низ асли воқеаро аз ӯ пинҳон мекунад.

Суҳроб ба муқобили лашкари Кайковус ба разм мебарояд. Рустам низ Раҳши худро маҳмиз мезанад ва гурз дар даст ба муқобили лашкари Суҳроб мебарояд.

Ҳангоми задхӯрд Рустам ва Суҳроб бо ҳам вомехӯранд. Бо дидани Рустам дар дили Суҳроб меҳри падараш ба чунбиш меояд ва мепурсад: «Эй паҳлавон, аз ту як чиз мепурсам, хоҳишмандам ба ростӣ посух бидеҳ ва маро шод бикун. Ту кистӣ? Аз кадом нажоди? Ба гумонам, ту Рустамӣ!..»

Лекин Рустам рӯ ба сӯи дигар мегардонад ва писарашро шаинохта мегӯяд: «На, ман Рустам нестам. Рустам паҳлавони бузургест ва ман як нафар ҷанговари хурд».

Ҳар ду паҳлавон дар водии фароҳе се рӯз ҷанг мекунанд. Ҳар ду паҳлавон чун шерони жаён ба ҳамдигар дармеафтанд. Оқибат Рустам Суҳробро дар ҳалқаи бозуи пулодини худ фишурда ба замин мезанад ва теғро аз камар кашида ба ҷигари фарзандаш мехалонад.

Суҳроб оҳе мекашад ва сӯи падараш нигоҳ карда мегӯяд: «Оқибат хунаро рехтӣ. Гуноҳи ту нест, замона чунин мехост... Дареғо, ки падарро наёфта аз ҷаҳон рафтам. Модарам нишонаҳои падарамро гуфта буд. Ҷуро мечустам, дар орзуи дидори падар умрам ба сар омад. Акнун ин орзуро ба хок мебарам. Аммо ту аз дасти падарам амон нахоҳӣ ёфт. Агарчи моҳӣ шавӣ ва дар об равӣ, ё чун шаб дар сиёҳӣ пинҳон гардӣ, ё ки ситора шавӣ ва ба сипеҳр барой, падарам туро меёбад ва кини маро аз ту меситонад. Охир аз ин номдорон касе хабар ба Рустам хоҳад бурд, ки Суҳроб туро мечуст ва аммо хирасаре ба ханҷар синаи ӯро дарид ва писарат ба хорӣ дар хок рафтааст».

Ҳуш аз сари Рустам мепарад. Суҳробро ба оғӯш гирифта дод мезанад: «Номи Рустам аз миёни ҷанговарон гум бод! — Бигӯ, аз вай чӣ нишон дорӣ? Рустам манам, дас-

«Эй паҳлавон, аз ту як чиз мепурсам, хоҳишмандам ба ростӣ
посух бидеҳ ва маро шод бикун. Ту кистӣ? Аз кадом наждодӣ? Ба
ғумонам, ту Рустамӣ!..»

там бурида бод, ки ба тег хуни фарзандамро рехтам». Суҳроб, ки ҳоло ҷон надода буд, чашм мекушояд ва нолон мегӯяд: «Пас чаро номи худро аз ман пинҳон доштӣ, падар? Гаштаву баргашта ному нажодатро пурсидам, як зарра меҳри падарӣ дар дилат наҷунбид...» Суҳроб хоҳиш мекунад, ки Рустам ҷавшанашро кушода муҳраи модараш додaro бубинад. «Дареғо, ки пас аз бекор шудан ба кор омад» — мегӯяд ӯ.

Рустам ҷавшанро кушода дар бозуи ӯ нишонаи худро мебинад ва фиғон меандозад. Суҳроб охирин бор бо чашмони пуроб ба Рустам менигараду ҷон медиҳад.

Пурсиш ва супориш

1. Бо мазмуни достони «Рустам ва Суҳроб» шинос шавед.
2. Бигӯед, ки дар ин дoston образи некӣ ва бадӣ дар симои киҳо таҷассум гардидааст?
3. Шакли бо шеър таълифёфтаи достони «Рустам ва Суҳроб»-ро мустақилона мутолиа кунед. Калимаҳои душворфаҳмашро ба дафтари луғат навишта, аз худ намоед.
4. Муқоиса кунед, ки оё забони шеърҳои «Шоҳнома» аз забони имрӯзаи тоҷики фарқе дорад?

РАЗМИ СУҲРОБ БО ГУРДОФАРИД

Чу огоҳ шуд духтари Гаждаҳам,
Ки солори он анҷуман гашт кам.
Фамин гашту барзад хурӯше ба дард,
Баровард аз дил яке боди сард.
Зане буд бар сони гурде савор,
Ҷамеша ба ҷанг-андарун номдор.
Кучо номи ӯ буд Гурдофарид,
Ки чун ӯ ба ҷанг-андарун кас надид.
Чунон нангаш омад зи кори Ҷаҷир,
Ки шуд лолабаргаш ба кирдори хир.
Бипӯшид диръи саворон ба ҷанг,
Набуд андар он қор ҷои диранг.
Ниҳон қард гесӯ ба зери зиреҳ,
Бизад бар сари тарки руми гиреҳ.
Фуруд омад аз диҷ ба кирдори шер,
Камар бар миён бодпое ба зер.
Ба пеши сипоҳ андар омад чу гард,
Чу раъди хурӯшон яке вайла қард,
Ки гурдон кадоманду солор кист?
Зи размоварон ҷангро ёр кист?
Ки бар ман яке озмунро ба ҷанг,
Бигардад ба сони диловар наҳанг.
Зи ҷанговарон лашкари сарфароз,
Мар ӯро наёмад касе пеш боз.
Чу Суҳроби шеравжан ӯро бидид,
Бихандиду лабро ба дандон газид.
Чунин гуфт, к-омад дигарбора гӯр
Ба доми худованди шамшеру зӯр.
Бипӯшид хафтону бар сар ниҳод,
Яке тарки чинӣ ба кирдори бод.
Биёмад дамон пеши Гурдофарид,

Чу духти камандафкан уро бидид.
Камонро ба зеҳ карду бикшод бар,
Набуд мурғро пеши тираш гузар.
Ба Суҳроб бар тирборон гирифт,
Чапу рост ҷанги саворон гирифт.
Ниғаҳ кард Суҳробу омад-ш нанг,
Барошуфту тез андаромад ба ҷанг.
Сипар бар сар оварду бинҳод рӯй,
Ба наздики он духтари ҷангҷӯй...
Инон баргироиду бардошт асп,
Биёмад ба кирдори озаргушасп.
Ба даст андарун найзаи ҷонситон,
Паси пушти худ кардаш он гаҳ синон.
Бизад бар камарбанди Гурдофарид,
Зиреҳ бар танаш як ба як бардарид.
Зи зин баргирифташ ба кирдори гӯй,
Ки чавгон зи бод андар ояд бар ўй.
Чу бар зин бипечид Гурдофарид,
Яке теги тез аз миён баркашид.
Бизад, найзаи ў ба ду ним кард,
Нишаст аз бари зину бархост гард.
Ба овард бо ў писанда набуд,
Битобид аз ў рӯю баргашт зуд.
Сипаҳбад инон аждаҳоро супурд,
Ба хашм аз ҷаҳон рӯшноӣ бибурд.
Чу омад хурӯшон ба танг-андараш,
Бичунбиду бардошт ҳӯд аз сараш.
Раҳо шуд зи банди зиреҳ мӯйи ўй.
Дурахшон чу хуршед шуд рӯйи ўй.
Бидонист Суҳроб, к-ў духтар аст,
Сари мӯйи ў аз дури афсар аст.
Шигифт омадаш, гуфт аз эронсипоҳ
Чунин духтар ояд ба овардгоҳ.
Саворони ҷанги ба рӯзи набард,
Ҳамоно ба абр андароранд гард.
Зи фитрок букшод печон каманд,
Бияндохт, омад миёнаш ба банд.
Бад-ў гуфт, к-«аз ман раҳой маҷӯй,

Чаро ҷангҷӯй ту, эй моҳрӯй?
Наёмад ба домам ба сони ту гӯр,
Зи чангам раҳой наёби, машӯр!»
Кушодаш рух он гоҳ Гурдофарид,
Мар онро ҷуз ин ҳеҷ чора надид.
Бад-ӯ рӯй бинмуду гуфт:— «Эй далер,
Миёни далерон ба кирдори шер.
Ду лашкар назора бар ин ҷанги мо,
Бад-ин гурзу шамшеру оҳанги мо.
Кунун ман кушода чунин рӯю мӯй,
Сипоҳ аз ту гардад пур аз гуфтугӯй,
Ки бо духтаре ӯ ба дашти набард,
Бад-ин сон ба абр андаровард гард.
Набойд, ки чандин диранг оварад,
К-аз ин разм бар хеш нанг оварад.
Ниҳонӣ бисозем беҳтар бувад,
Хирад доштан кори меҳтар бувад.
Зи баҳри ман оҳу зи ҳар сӯ маҳоҳ,
Миёни ду саф баркашида сипоҳ.
Кунун лашкару диж ба фармони туст,
Набойд бад-ин ошtii ҷанг ҷуст.
Дижу ганҷу дижбон саросар туруст,
Чу ой чунон, к-ат муроду ҳавост».
Чу рухсор бинмуд Сухробро,
Зи хушшоб бикшуд уннобро.
Яке бӯстон буд андар биҳишт,
Ба болои ӯ сарв деҳқон накишт.
Ду чашмаш гавазну ду абрӯ камон,
Ту гуфти ҳаме бишқуфад ҳар замон.
Бад-ӯ гуфт:— «3-ин гуфта акнун магард,
Ки диди маро рӯзгори набард.
Бад-он бораи диж дил-андар мабанд,
Ки он нест бартар зи чархи баланд.
Ба пой оварад захми кӯполи ман,
Наронад касе найза бар ёли ман».
Инонро бупечид Гурдофарид,
Саманди сарафроз бар диж кашид.
Ҳаме рафт Сухроб бо ӯ ба ҳам,

*Бихандид бисёр Гурдофарид,
Ба бора баромад, сипаҳ бингарид.*

Биёмад ба даргоҳи диж Гаждаҳам.
Дари диж кушоданду Гурдофарид—
Тани хаставу баста дар диж кашид.
Дари диж бубастанду ғамгин шуданд,
Пур аз ғам дилу дида хунин шуданд.
Аз озори Гурдофариду Ҳачир—
Пур аз дард буданд барнову пир...
Бигуфташ, ки: — «Эй некдил, шерзан,
Пур аз ғам буд аз ту дили анҷуман.
Ки ҳам разм ҷустӣ, ҳам афсуну ранг,
Наёмад зи кори ту бар дуда нанг.
Сипос аз Худованди чархи баланд,
Ки н-омад ба ҷонат зи душман газанд».
Бихандид бисёр Гурдофарид,
Ба бора баромад, сипаҳ бингарид.
Чу Сухробро дид бар пушти зин,
Чунин гуфт, к: — «Эй гурди Туронзамин!
Чаро ранҷа гаштӣ чунин, бозгард,
Ҳам аз омадан, ҳам зи дашти набард»
Бад-ӯ гуфт Сухроб, к: «Эй хубчеҳр,
Ба тоҷу ба тахту ба моҳу ба меҳр!
Ки ин бора бо хок паст оварам,
Туро, эй ситамгар, ба даст оварам!
Чу бечора гардию печон шавӣ,
Зи гуфтори ҳарза пушаймон шавӣ.
Пушаймонӣ он гаҳ надорад-т суд,
Чу гардуни гардон кулоҳат рабуд.
Кучо рафт паймон, ки карди падид?!»
Чу бишнид гуфтор Гурдофарид,
Бихандиду он гаҳ ба афсун гуфт,
Ки «Туркон зи Эрон наёбанд ҷуфт.
Чунин рафт: рӯзи набудат зи ман,
Бад-ин дард ғамгин макун хештан!
Ҳамоно ки ту худ зи туркон най,
Ки ҷуз б-офарини бузургон най.
Бад-ин зӯру ин бозуву китфу ёл,
Надорӣ кас аз паҳлавонон ҳамол.
Валекин чу огоҳӣ ояд ба шоҳ,

Ки овард гурде зи тӯронсипоҳ,
 Шаҳаншоҳу Рустам бичунбад зи ҷой,
 Шумо бо Таҳамтан надоред пой.
 Намонад яке зинда аз лашкарат,
 Надонам чи ояд зи бад бар сарат?
 Дареғ оядам, к-ин чунин ёлу суфт
 Ҳама аз палангон бибояд нуҳуфт...
 Туро беҳтар ояд, ки фармон кунӣ,
 Руҳи номвар сӯи Тӯрон кунӣ».
 Чу бишнид Сухроб нанг омадаш,
 Ки осон ҳама диҷ ба чанг омадаш.
 Ба зери диҷ андар яке ҷой буд,
 Куҷо диҷ, бад-он ҷой барпой буд.
 Ба тороҷ дод он ҳама буму руст,
 Ба якборағи дасти бадро бишуст.
 Чунин гуфт, к: — «Имрӯз бегоҳ гашт,
 Зи пайкори мо даст кӯтоҳ гашт.
 Барорем шабгир аз ин бора гард,
 Ниҳем андар ин ҷой шӯри набард»
 Чу гуфт ин, инонро битобиду рафт,
 Сӯйи ҷои худ роҳро баргирафт.

Пурсиш ва супориш

1. Гурдофарид кист? Сухроб бо ӯ кай шинос шуд?
2. Муколамаи байни Сухроб ва Гурдофаридро маънидод кунед.
3. Воҳӯрии ҳар ду ҷавон бо чи анҷомид?
4. Байти «Дареғ оядам, к-ин чунин ёлу суфт,
Ҳама аз палангон бибояд нуҳуфт...»-ро маънидод кунед.
5. Диҷи Сафед чи гуна ҷой буд?
6. Сӯҳроб чи гуна рафтор кард?
7. Суханҳои Сӯҳробро аз дoston ёфта хонед.
8. Дар дostonи мазкур кадом хислатҳои инсондӯстонаи Сухроб тасвир шудааст?

НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ЖАНРИ ҲАМОСА ВА ҲАМОСАИ МИЛЛИ-ҚАҲРАМОНИ

Ҳамоса яке аз жанрҳои адаби буда, дoston, масал, ривоят, афсона ва дигар намудҳои эҷодиётро дар бар мегирад. Ҳамоса ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешавад:

1. Ҳамосаҳое, ки аз тарафи халқ эҷод шудаанд. Аз замонҳои қадим ҳамосаҳои халқӣ хеле маъмул буданд. Гуяндагони ин гуна ҳамосаҳо дар бораи задухӯрд, низоъ, мочароҳои дар он давраҳо вучуддошта сухан карда, шуҷоатмандии қаҳрамонҳои худро тавсиф менамуданд.

2. Ҳамосаҳое, ки эҷоди ин ё он муаллиф — нависанда ё шоир аст. Муаллифи ин гуна ҳамосаҳо низ саргузашти як ё якчанд нафарро ҳикоя карда, муомилаи якеро ба дигаре, хислатҳо ва фикру зикри онҳоро баён менамуданд. Қисми зиёди асарҳои дар жанри ҳамоса навишташуда (роман, повест, ҳикоя) дар шакли наср, масал ҳам дар шакли наср ва ҳам дар шакли назм, дoston бо назм эҷод мегардад.

Дostonҳои калони халқие, ки дар бораи қаҳрамонони афсонавӣ ва корнамоиҳои ҷангии онҳо сухан мекунанд, ҳамосаи **миллӣ-қаҳрамонӣ** ном доранд. Ба ин гуна дostonҳо дostonи халқии тоҷикӣ «Гӯрӯғлӣ», дostonи халқии ўзбекӣ «Алпомиш», дostonи халқии ҳиндӣ «Маҳабҳарата», дostonи халқии арманӣ «Довуди сосунӣ», дostonи халқии қирғизӣ «Манас» мисол шуда метавонанд.

Намунаи барҷастаттарини жанри ҳамосаи милли-қаҳрамонӣ дар адабиёти тоҷик «Шоҳнома» мебошад. Фирдавси дар адабиёти тоҷик бо номи ҳамосасаро машҳур шудааст.

Дар адабиёти муосир ҳамоса дар шакли роман, повест (қисса), ҳикоя, дoston, афсона вомехӯрад.

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи ҳамоса маълумот диҳед.
2. Чаро ҳамосаи милли-қаҳрамонӣ меноманд?
3. Дар замони мо ҳамоса дар кадом шакл вомехӯрад?

АБЎАЛӢ ИБНИ СИНО (980 — 1037)

Аз қаъри гили сиёҳ то авчи
Зухал
Кардам ҳама мушкилоти гетиро
ҳал.
Берун частам зи қайди ҳар
макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар
банди ачал.

Тарҷумаи ҳоли ин марди бузургвор шаҳодат медиҳад, ки падари Абӯалӣ аз мардumi Балх буда, ба Бухоро кӯчида омадааст. Ӯ ба корҳои девон машғул шуда, аз деҳаи Афшонои Бухоро модари Абӯалӣ — Ситорабонуро ба занӣ гирифтааст. Сипас соли 980 Ҳусейн (номи аслии Абӯалӣ) ба дунё меояд. Ин навзоди нектолеъ дертар бо лақаби Авитсена (Абӯ Сино) дар саросари ҷаҳон маълуму машҳур гардида, дар илму фарҳанги ҷаҳонӣ аз худ осори безаволе боқӣ гузоштааст, ки боиси сарфарозӣ ва сарбаландиву ифтихори ҳамаи ҳамватанону ҳаммиллатонаш гардидааст.

Қисми зиёди тарҷумаи ҳоли Абӯалӣ ибни Сино аз нақли худи ӯ ба ҳамзамононаш ва навиштаҳояш ба мо маълум аст. Ӯ чунин навишта буд: «...Падарам дар он ҷо модарамро ба занӣ гирифт ва ман дар он ҷо ба ҷаҳон омадам. Ва сипас бародарам зода шуд. Сипас ба Бухоро мунтақил шудем. Ва барои ман омӯзгори Қуръон ва омӯзгори адаб овард. Ва ба даҳсолагӣ расидам ва Қуръон ва бисёре аз адаб барои ман фароҳам шуда буд, то ҷое, ки аз ман дар шигифт буданд...

Сипас маро ба марде роҳнамоӣ карданд, ки сабзавот мефуруҳт ва ҳисоби Ҳиндро медонист, то аз ӯ таълим гирам. Сипас Абӯабдуллоҳи Нотилӣ ба Бухоро омад ва ӯ даъвои фалсафадонӣ мекард.

Падарам вайро ба умеди он ки ман аз ӯ таълим гирам, дар ҳавлиамон ҷой дод. Ва ман пеш аз он ки вай биёяд,

машғул ба фикр ва рафтуомад барои он кор дар назди Исмоили Зоҳид будам ва аз беҳтарин ҷўяндагони ин роҳ будам...».

Дар ҳамон солҳо Бухоро қароргоҳи аҳли савод ва маърифат будааст. Абӯалӣ хеле барвақт ба илму фарҳанг рағбат пайдо карда, боиси хурсандӣ ва сарфарозии падару модараш мегардад. Дар хонаи устодаш Абдуллоҳ, ки он ҷо як гурӯҳ олим ва донишмандон ҷамъ меомаданд, сари мавзӯҳои гуногуни илму адаб баҳсу мунозираҳо сурат мегирифтааст. Абӯалӣ низ дар ин баҳсҳо иштирок мекардааст. Дар ин бора ӯ чунин навиштааст: *«Ман аксар вақтҳо ба мубоҳисаҳо, ки дар байни онҳо дар мегирифт, гӯш меодам, он чӣ, ки онҳо мегуфтанд, дарк мекардам, лекин дили ман ба онҳо қарор намегирифт».*

Ҳамин тариқ, дар андак вақт Абӯалӣ қариб тамоми илмҳои замонашро фаро гирифта, дар айни ба балоғат расиданаш шавқу ҳаваси ӯ нисбат ба илми тиб фузунтар мегардад. Дар ин хусус вай афзудааст: *«Пас аз он ба фаро гирифтани илми тиб рағбат кардам ва китоб ва асарҳои фаровонро дар ин илм мутолиа намудам, то он ки донистам, ин илм аз илмҳои мушкил нест ва дар андак муддате онро фаро гирифтам ва дар он чунон вуқуф пайдо кардам, ки бисёри табибон ба пеши ман ба омӯхтани ин фан меомаданд. Кам-кам ба муолиҷаи беморон пардохтам ва аз ин роҳ таҷрибаҳои фаровон омӯхтам».*

Абӯалӣ ҳамеша дар ҷустуҷӯи китоб мегашт. Барои ба даст овардани китоби ба ҳудаш даркорӣ ба ҳар кӯю дар сар халонд. Даре нагузашта обрӯю эътибори ӯ баланд шуд. Ӯро аҳли илму фазл эҳтиром мекардагӣ шуданд. Маҳорати аҷиби вай дар ташҳиси бемориҳо шоёни таъриф шуда буд. Ана дар ҳамин давра ҳодисае рӯй дод, ки барои ояндаи Абӯалӣ тасодуфи хушбахтона буд. Подшоҳи Сомони Нӯҳ ибни Мансур ба беморие дучор гардид. Табибони дарбор ҳеҷ илоҷи муолиҷаи онро наёфтанд. Боре дар яке аз машварати табибон сухан дар бораи Абӯалӣ рафт, ки овозаи ташҳисгузорӣ ва муолиҷаи ӯро ҳама таъриф мекарданд.

Дар ин бора ба амир арз карданд. Бо фармони амир Абӯалиро ба дарбор даъват намуданд. Ӯ дар машварати табибон иштирок карда, бо доруҳои, ки то ҳол доданд,

шинос шуд, сонӣ, тарзи муолиҷаи наvero пешниҳод кард. Бар асари ин муолиҷа амир дар муддати кӯтоҳ шифо ёфт.

Амир, ки аз муолиҷаи табиби ҷавон хеле ризоманд гардида буд, аз ӯ пурсид: «Аз ман чӣ хоҳишу таманно дорӣ? Шарм надошта гӯй!».

Абӯалии ҷавон аз ӯ чизе дархост накард, танҳо хоҳиш намуд, ки ӯро ба китобхонаи дарбор роҳ диҳанд. Ҳамин тариқ, ӯ ба орзуи деринаи худ — китобхонаи расид. Акнун аз пагоҳӣ то бегоҳ рӯзи ӯ дар китобхона мегузашт. «*Маро ба китобхонаи шоҳ бурданд, — мегӯяд Сино. — Китобхонае дидам, бисёр васеъ ва калон, дорои хонаҳои зиёд. Дар ҳар хона сандуқҳои зиёд меистоданд, китобҳоро бо назму тартиб дар онҳо ҷида буданд. Ҳар хонае ба як навъ китоб махсус буд. Хонае ба китобҳои арабӣ ва шеър, хонаи дигар китобҳои оид ба фикҳ, ҳамчунин ҳар хона ба китобҳои як соҳаи махсуси илм тахсис дода шуда буд. Ин китобхона феҳрасте дошт, ки онро хондам ва он чӣ эҳтиёҷ доштам, аз он феҳраст интиҳоб кардам ва ба мутолиаи онҳо пардохтам.*

Дар ин китобхона китобҳои бисёре дидам, ки номи онҳоро то он рӯзгор аз касе нашунида будам ва худам низ то он ҳангом монанди он китобҳоро надида будам ва аз он баъд ҳам надидам.

Он китобҳоро хондам ва аз онҳо баҳраманд шудам ва мақоми ҳар як донишмандро дарёфтам».

Шуҳрати Абӯалӣ рӯз аз рӯз меафзуд. ӯро дар тамоми Мовароуннаҳр, Хуросон ва Гургон чун олими зирак ва табиби доно шинохтанд. Абӯалӣ пайваста меҳнат мекард: «*Шаб то рӯз хоб намерафтам ва рӯз то шаб намеосудам ва ҷуз фаро гирифтани он улум ба кори дигаре наменардохтам. Ҳар гоҳ ки дар мутолиа ба мушкиле бармехӯрдм, ки аз ҳалли он оғиз мешудам, ба масҷид мерафтам ва намоз мегузоштам ва ҳалли он мушкилро аз мабдаи кулл мехостам... Шаб ба хона бармегаштам ва чароғ меафрӯхтам ва ба хондани китобҳо ва навиштани мавзӯот идома медодам... Ба хондани китобҳо идома медодам ва бисёр воқеъ мешуд, ки чун ба хоб мерафтам, ҳамон масъалаҳои илмиро ба хоб медидам ва бисёре аз масъалаҳои мушкил дар хоб барои ман ҳал мегардид. Пайваста бар ин амали*

худ идома медодам, то ин ки дар тамоми илмҳо мустаҳкам шудам ва бар он чӣ имкони инсонӣ бошад, воқиф гардидам ва он чӣ дар он рӯзгор фаро гирифтаам, ҳанӯз бидуни каму кост онҳоро ба ёд дорам. Дар мантиқ, тиббиёт ва риёзиёт он чӣ буд, омӯхтаам ва ин илмҳоро чандон фаро гирифтаам, ки то имрӯз чизе бар он фарогирифтаҳо афзуда нашудааст».

Лекин дертар бар асари таҳдиди қувваҳои таҷовузкор — Қарохониён ва Ғазнавиён ба давлати Сомониён ва вафоти Нуҳ ин таҳдид бо истило анҷом ёфт. Баъди ин воқеаҳо сарсонию сафарҳои пурхатари Абӯали оғоз меёбанд ва то ба охири умри ӯ тӯл мекашанд.

Сино, ки ходими давлатии Сомониён буда, ҷонибдори хонадони онҳо ба шумор мерафт, ҳамчун шахси ватанпарвар ва тарафдори истиқлоли миллӣ, олими тараққипарвару донишманди илмҳои дунявӣ ба таъқибот дучор мешавад.

Ӯ маҷбур мешавад, ки аз Бухоро фирор кунад. Вай аввал ба Хоразм, ба дарбори Алӣ ибни Маъмун, ки ҷонибдори Давлати Сомониён буд, ба илму олимони ҳусни таваҷҷӯҳ дошт, меравад. Сино дар ин кишвар бо олимони намоеён Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯнастри Ироқ, Суҳайли Масеҳӣ, Абулхайри Хаммор шинос мешавад. Аввал ба Хоразм меравад ва қариб дувоздаҳ сол дар Хоразм зиндагӣ мекунад. Ин оромию осоиштагӣ низ дер давом намекунад. Султон Маҳмуд аз ҳокими Хоразм талаб мекунад, ки олимонашро барои хизмат ба Ғазна, ба дарбори Султон фиристад. Ибни Сино ин таклифро рад намуда, барои аз хашми Султон Маҳмуд раҳой ёфтани ба Гургон рӯй меорад. Баъд аз ин дар ҳаёти Ибни Сино сарсонии зиёде рух доданд.

Аз он ҷо ба Гургон (Чурҷон) сафар мекунад, аз он ҷо ба Рай, Ҳамадон, сонӣ Исфаҳон меравад. Дар Исфаҳон ба шахр душманон ҳучум мекунанд ва дар қатори дигарон хонаи Синоро низ тохта, тамоми ашъи хона, китобҳо, дастнависҳои шайхро ғорат мекунанд. Абӯалӣ аз Исфаҳон гурехта, ба Ҳамадон роҳ пеш мегирад.

Дар Ҳамадон ӯ ҳокими он шахр Шамсуддавла (997—1012)-ро аз бемории саҳти меъда муолиҷа карда, ба вазифаи вазир таъин шуд.

Бо дасисаи душманонаш ӯ аз вазири истефоъ медиҳад, бештар ба корҳои илмӣ шуғл меварзад. Маҳз дар ҳамин давра бо хоҳиши шогирдаш Абуубайд ба таълифи китоби бисёрҷилдаи «Китоб-уш-шифо» шуруъ менамояд.

Бо вучуди ин дасисаи душманон идома меёфт. Онҳо ин дафъа Ибни Синоро ба ҷосусӣ (гӯё бо ҳокими Исфаҳон Алоуддавла (1007—1041) робитаи хатти дорад), айбдор карда дар натиҷа Самоуддавла ӯро зиндонӣ мегардонад.

Абӯалӣ ибни Сино дар зиндон қиссаи фалсафии «Ҳай бинни Яқзон» ва асари илмӣ «Ал-ҳидоёт»-ро менависад.

Аллоуддавла Ҳамадонро забт мекунад, Синоро аз зиндон озод намуда, аз сари нав ба вазири таъин менамояд. Ҳар ҳафта маҷлисҳои илмӣ баргузор мегардид, ки Сино дар атрофи муаммоҳои гуногун баҳсу мунозираҳо созмон меод. Ӯ асари машҳури худ «Донишнома»-ро дар ҳамин давра навишта ба номи Алоуддавла мебахшад.

Писари Султон Маҳмуд — Султон Масъуд (1030—1041) Исфаҳонро забт намуд. Ибни Сино маҷбур мешуд ки дар пинҳонӣ умр ба сар барад. Ӯ китоби худ «Китоб-ул-инсоф»-ро дар бист ҷилд дар ҳамин гуна вазъият навиштааст.

Чӣ хеле ки яке аз ҳамзамононаш мегӯяд, китоби «Шифо» ба маризии ӯ шифо набахшид ва китоби «Наҷот» ӯро аз марг наҷот надод. Ибни Сино дар синни 57 солагӣ вафот кард ва ӯро дар шаҳри Ҳамадон дафн намуданд. Ҳамин тавр, ин нобиғаи бузург то ба қуллаҳои баланди илмҳои ҷаҳонӣ расида, бармаҳал вафот кард. Ҳоло дар ҷойи қабри ӯ оромгоҳи шоистае афрохтаанд.

Бо қарори ЮНЕСКО соли 1980 ҳазорумин соли таваллуди олими қомусӣ, файласуфи ҷаҳоншумул, донишманди бузурги тиб Ҳусайн бинни Абдуллоҳ Абӯалӣ ибни Сино дар тамоми мамлакатҳои дунё қашн гирифта шуд.

Пурсиш ва супориш

1. Абӯалӣ ибни Сино дар куҷо таваллуд шудааст?
2. Дар бораи омӯзиши Қуръон ва дигар илмҳои замонааш ӯ чӣ навиштааст?
3. Абӯалӣ чӣ гуна ба китобхонаи дарбор роҳ ёфт?

4. Кадом сифатҳои Сино барои дар оянда шуҳрат ёфтани ӯ сабаб шуданд?
5. Чи водор сохт, ки Абӯали тарки Ватан карда, сарсону саргардон шавад?

Мероси адабӣ

Шумораи асарҳои Абӯали ибни Сино хеле зиёд буда, аз рӯйи баъзе тахминҳо он 456, бо дигар тахмин зиёда аз 200, аз рӯйи тахмини сеюм онҳоро 77 асар ном бурдаанд, ки чанде аз онҳо 20 ҷилдӣ, 18 ҷилдӣ, 10 ҷилдӣ мебошад.

Қисми зиёди асарҳои Сино бо забони арабӣ, ки дар он давра забони илм ба шумор мерафт, навишта шуда, 23 асари ӯ ба забони форсӣ-дарӣ эҷод шудааст. Асарҳои машҳуртарини ӯ «Китоб-уш-шифо», «Наҷот» (дар фалсафа), «Алқонун фит-тибб» (дар соҳаи тиб), «Ал-адвият-ал-қалбия» (давоҳои касалии дил), «Китоб-ал-инсоф», «Ал-ҳайвон», «Ан-набот», «Ал-мухтасар ал-асғар» (доир ба мантиқ) ба шумор мераванд, ки ба фанҳои гуногун бахшида шудаанд. Аз ин сабаб ӯро олими қомусӣ меноманд.

Абӯали ибни Сино, ки забони арабиро ба дараҷаи аъло медонист, дар ин забон қасидаҳои шево низ иншо мекард. Лекин қисми зиёди шеърҳои ӯ ба забони тоҷикӣ навишта шуда, аз онҳо маълум мешавад, ки забони тоҷикиро бо тамоми фасоҳату нафосати он фаро гирифта будааст. Ӯ рӯбоию қитъаҳо ва асари худ «Донишнома»-ро ба забони тоҷикӣ навиштааст.

Қисми зиёди эҷодиёти Ибн Сино гувоҳи зиндагии пурфӯҷаи ӯ мебошанд. Аз ҷумла, мутаассибони динӣ ба ҳар гуна илму дониш душманӣ мекарданд. Онҳо олими бузургро кофир хонда, санги маломат бар ӯ мерехтанд. Дар ин бора Сино бо рӯбоии зарифонаи худ ҷавоби шоиста додааст:

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон эшонанд,
Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
Ҳар, к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Зиндагии пурошӯб ва ноороми Сино маҷбур сохта буданд, ки ҳамеша роҳ паймояд. Дар пеши ӯ ҳанӯз норавшаниҳо зиёд буданд. Дар ин бора чунин навиштааст:

Дил гарчи дар ин бодия бисёр шитофт,
Як мӯй надонист, вале мӯй шикофт.
Андар дили ман ҳазор хуршед битофт,
В-охир ба камоли заррае роҳ наёфт.

Дар ҷойи дигар ӯ аз ҷустуҷӯҳои пайдарҳамаи худ қонё
нашуда, умри инсониро барои фаро гирифтани ҳамаи до-
нишҳо кам шуморида чунин гуфтааст:

Дар парда сухан набуд, ки маълум нашуд,
Кам монд зи асрор, ки мафҳум нашуд.
Дар маърифатат чу нек фикре кардам,
Маълумам шуд, ки ҳеҷ маълум нашуд.

Рубоиҳои Сино аз таъби баланди шоирона ва донишу
заковати баландаш хабар медиҳанд. Аз мазмуни бисёрии
онҳо ҳасби ҳоли олим ва зиндагии ноороми ӯро дарк на-
мудан мумкин аст.

Э кош, бидонистаме, кистаме,
Саргашта ба олам аз пайи чистаме?
Гар муқбилам¹, осудаю хуш зистаме,
В-арна ба ҳазор дида бигристаме.

Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,
Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст,
Парҳез аз он шакар, ки бо заҳр омехт,
Бигрез аз он магас, ки бо мор нишаст.

Дар рубой ва қитъаҳои худ Сино аз васоити тасвири
бадеӣ, амсоли ташбеҳ, истиора, тазоду киноя истифода
кардааст. Дар рубой, ки намуна оварда шуд, зулф ба афъӣ,
лаб ба лаълу зумуррад, қаду боло ба кӯҳу камар монанд
шуда, лаъл истиораи лаб аст.

Ҳамчунин таносуби сухан дар истифодаи вожаи «афъӣ»
ва «кӯҳу камар» воқеъ гардидааст.

Абӯали ибни Сино ҳамчун шоир, пеш аз ҳама, дар мав-
зӯи ишқи поки инсонӣ шеър гуфтааст:

Зулфи ту чу афъӣ паи шар мегардад,
Донӣ паси пуштат зи ҷи бармегардад?

¹Муқбил — боикбол, хушбахт.

Чун дид, ки лаъли ту зумуррад дорад,
Афъи шуду дар кӯху камар мегардад.

Дар қитъаи зерин низ Сино ҳиссиёти поки инсониро тасвир намудааст:

Хаста гардидам зи мижгоне, ки мебошад, сиҳат,
Ҷам касал созанд онҳо, ҳам парасторӣ яқин.
Лутф бар ман кун висолатрову хушбахтам намоӣ,
Медиҳад табдил ҷавҳарро араз баъзан чунин.

Сино дар ин рубоии худ ваҳдати умумро дар ягонагии ҳақ, ҷаҳон, аҷноси малоика, аҷрому аносиру маволид мебинад ва исбот кардан мехоҳад, ки дар ин ҷаҳон ҳама чиз вобастаи ҳақ аст ва берун аз иродати ӯ чизе вуҷуд дошта наметавонад.

Дар рубоии дигари худ ӯ ба лутфу инояти Худо умед мебандад ва орзу менамояд, ки Худованд зоти бузург аст ва аз тамоми гуноҳони бандаш гузашта ӯро афв менамояд, ки дар натиҷа «карда чу нокарда» ва «нокарда чу карда» қабул мешавад.

Моем ба лутфи Ҳақ тавалло карда,
В- аз неку бади хеш табарро карда
Он ҷо, ки инояти ту бошад, бошад
Нокарда чу карда, карда чун нокарда.

Баъзе ашҳос ба фалсафаю афкори Шайхурраис дуруст сарфаҳм нарафта, ӯро ба кофирӣ айбдор мекарданд. Сино бар зидди ин гуна ашҳос, ки моҳияти аслии мусулмониро худ дуруст намефаҳмиданд, чунин иброз медорад:

Куфри чу мане газофу осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир,
Пас дар ҳама даҳр як мусулмон набувад.

Пас, Абӯали ибни Сино дар шеърӯ шоирӣ ва насри адаби низ мақоми барҷаста дошта, маҳорати бузурги ӯ на танҳо дар таълифи осори илмию фалсафӣ, балки дар таълифи назму наср низ назаррас аст. Ӯ чун донандаи хуби забон ва адабиёти араб, дар пайравии услуби нависандагони араб, амсоли Ибни Амид, Соҳиб ва Собӣ асар таъ-

лиф намуд. ҳангоми дар зиндон буданаш рисолаҳои фалсафии «Ҳай ибни Яқзон» ва «Рисолат-ут-тайр»-ро менависад. Дар баъзе асарҳои насрии Ибни Сино равиши махсус ба назар мерасад.

Чун зиндагиномаи олим, шоир, файласуф рангоранг ва пур аз воқеаҳои ҷолиби ҳаёти аст, дар бораи ӯ афсонаву ривоятҳои зиёде навишта шудаанд. Файр аз ривоятҳои халқи қисми зиёди ҳамзамонон, таърихчиён, аҳли адаб низ дар бораи ӯ нақлу ривоятҳо овардаанд, ки аз машҳури асрҳо ва маҳбуи наслҳо будани Сино дарак медиҳанд.

МУРДАРО ЗИНДА КАРДАНИ ТАБИБ

Рӯзе табиби машҳур — Ибни Сино аз назди қабристонегузафт. Дид, ки гурӯҳи одамон ҳам шуда мурдаеро ба хок месупоранд. Ибни Сино наздик шуд ва ҳам шуда ба рӯи мурда нигоҳ карда гуфт:

— Эй мардум, шумо чӣ кор мекунед? Чаро одами зиндаро ба хок месупоред!?

Одамон ҳайрон шуданд ва даъво карданд, ки ин одам чӣ тавр метавонад зинда бошад, ки дируз боз мурда. Ибни Сино хоҳиш кард, ки мурдаро ба хонаи ӯ биёранд. Табиби донишманд дили мурдаро молиш додан гирифт. Баъди чанде дил ба қор сар кард ва он мард шифо ёфта, зиндагашро давом додан гирифт.

ТАБИБИ АБҶАЛИ ИБНИ СИНО

Абҷали ибни Сино дар Бухоро табобатхона доштааст. Ҳар касе, ки касал шавад, пешоби худро ба шиша андохта меовардасту номи худро нависонда, дар рафчаи табобатхона монда мерафтааст. Баъд Ибни Сино дар вақтҳои муайян бо ҳамроҳи шогирди худ гардиш карда, пешобҳоро як-як аз назар мегузарондасту дарди ҳар касро аз рӯи пешобаш муайян карда, давои онро мегуфтааст, шогирдаш навишта гирифта, ба бемор меодааст. Аксари беморҳо сиҳат мешудаанд.

Як муллои бухорӣ, ки ҳамеша Ибни Синоро кофир гуфта, ӯро наҳ зада мегаштасту ба донишмандию ҳақимии вай бовар намекардааст, халқи авомро фиреб меди-

ҳад гуфта, ташвиқот мебурдааст. Рӯзе ҳамон муллои бухорӣ ба хизматгораш фармудааст, ки пешоби модаговашро ба шиша андохта, гирифта биёрад. Хизматгор ин фармони муллоро ба ҷо овардааст. Худи мулло пешоби говашро ба табобатхонаи Абӯалӣ Сино бурда мондаасту аммо номи хизматгорашро навиштааст.

Рӯзи дуюм Абӯалӣ Сино бо ҳамроҳи шогирдаш ҳаррӯза барин пешобҳоро як-як аз назар гузаронида, давои ҳар як беморро гуфтан гирифтааст. Вақте ки навбат ба пешоби мулло овардагӣ расидааст, Абӯалӣ Сино андаке истода фикр кардаасту баъд гуфтааст:

— Ба соҳиби ин гӯед, ки модаговашро нағз парвариш кунад, кунҷораю тарит диҳад, фарбеҳ ва сершир мешавад.

Шогирди Абӯалӣ Сино ин суханҳои муаллимашро навишта, ба зери шишаи муллои бухорӣ мондааст. Баъд мулло омада, коғазчаро хондаасту ба зери пойи Абӯалӣ Сино сар мондааст.

ҚУВВАИ ЧАШМИ АБӮАЛӢ СИНО

Абӯалӣ Сино дар дасти подшоҳ дурбинро дида, пурсидааст:

— Ин барои чӣ даркор аст?

Подшоҳ гуфтааст:

— Бо ин чизи дар чор фарсанг роҳ истодаро дида метавонӣ.

Абӯалӣ бе дурбин нигоҳ карда гуфтааст:

— Дар чор фарсанг саворе меояд. Вай ширинӣ меҳӯрад.

Подшоҳ пурсидааст:

— Аз кучо донистӣ, ки ширинӣ меҳӯрад?

Абӯалӣ гуфтааст:

— Дар атрофи даҳони вай магасҳо мепаранд.

СИНО ВА МАҲМУД

Рӯзе Абӯалӣ ибни Сино бо чашмони пур аз оташи ҳаяҷон, посбонорро ба ҳар тараф тела дода, ба назди шоҳ Маҳмуд даромад ва таъзим карда гуфт:

— Амир, ганҷинаи ҳикмат сӯхта истодааст. Ба сарбозон фармон диҳед, то ин ки сӯхторро хомӯш кунанд.

- Ту кисти? — пурсид Маҳмуд.
 — Табиб, Абӯали ибни Сино... Ҳар дақиқа ғанимат аст!
 Бузургтарин хазинаи олам нобуд мешавад!
 — Ту ҳамон табибӣ, ки подшоҳи Бухороро табобат кардӣ?
 — Бале. Илтиҷо мекунам, таъхир накунад, амир!
 — Мо таърифи туро бисёр шунидаем, аммо гумон накарда будем, ки ту ин қадар ҷавонӣ...

ҲИКОЯТ ДАР БОРАИ АБӮАЛИӢ

Сотим Улуғзода

Дар он таърих, ки Абӯали Сино аз Ҳамадон бигрехт ва мутаваҷҷеҳи Бағдод шуд, чун ба Бағдод расид, бар кано-ри Шатт мардаке ғангомае гирифта буду адвия мефурухт ва даъвои табибӣ мекард. Ӯ замоне он ҷо ба тафарруҷ¹ истод. Зане қорураи² беморе бозовард. Ӯ дар он ҷо нигоҳ карду гуфт:

— Ин бемор ҷухудест? Боз нигоҳ кард, гуфт:

— Ту хидматгори ин беморӣ?

Гуфт: — Оре.

Боз нигоҳ кард, гуфт:

— Хонаи ин бемор аз тарафи машриқ аст?

Гуфт: — Оре.

Гуфт: — Дирӯз мост³ хӯрдааст?

Гуфт: — Оре.

Мардум аз илми ӯ тааҷҷуб бинмуданд ва Абӯали ҳайрат овард. Чандон таваққуф кард, ки ӯ аз кор фориг шуд. Пеш рафт, гуфт:

— Инҳоро аз кучо маълум кардӣ?

Гуфт:

— Аз он ҷо, ки туро шинохтам, ки ту Абӯалиӣ.

Гуфт:

— Ин мушкилтар!

Чун илҳоҳ⁴, кард, гуфт:

¹Тафарруҷ — сайру гашт, саёҳат, тамошо.

²Қорура — анализ.

³Мост — ҷурғот.

⁴Илҳоҳ — илтимосу илтиҷо кардан

— Он зан чун он қорура ба ман намуд, гўбор бар остинаш дидам, дониستم хидматгори касе бошад ва чун яҳуд хидмати мусулмон нақунад, дониستم, ки ходимаи ин кас бошад ва пораи мост бар ҷомаи ӯ чакида дидам, дониستم, ки дар он хона мост хўрдаанд ва қадре ба бе-мор дода бошанд ва хонаҳои яҳудон аз тарафи машриқ аст, дониستم, ки хонаи ӯ низ он ҷо бошад.

Гуфт:

— Инҳо мусаллам. Маро чун шинохтӣ?

Гуфт:

— Имрӯз хабар расид, ки Абӯали аз Алоуддавла гурехтааст. Дониستم, ки ин ин ҷо ояд ва дониستم, ки хилоф аз ту касеро зеҳн бад-ин бозӣ нарасад, ки ман кардам.

ҚУВВАИ ҲОФИЗАИ АБЎАЛИ

Абӯали Сино дар вақти гурезагиаш ба Исфаҳон рафтааст. Ҳамроҳи худ ҳеҷ гуна китобе надоштааст. Талабагон ва олимон аз вай хоҳиш кардаанд, ки китоби «Қонун»-ро барои хондан ба онҳо бидиҳад. Абӯали гуфтааст, ки ҳеҷ гуна китоб надорад, вале «Қонун»-ро аз ёд гуфтааст ва онҳо навишта гирифтаанд. Баъд аз он китоби «Қонун»-ро ёфта, навиштаи худро бо он муқоиса кардаанд, ки ҳеҷ фарқе надоштааст.

ОТАШ БУРДАНИ БАЧА

Рӯзе Абӯали барои коре ба назди дўконе рафт. Дар он ҷо ӯ дид, ки кўдаки хурдсоле ба назди соҳиби дўкон омада гуфт:

— Устодам маро фиристод, то барояш оташ бубарам.

Бача дар даст барои бурдани оташ чизе надошт. Дўкондор дар ҳайрат монда пурсид:

— Оташро чи тавр мебарӣ, ки зарфе наоварди?

Бача ба кафи дасти худ хокистар рехт, ба болои он лахчаҳои оташро гузошт ва равон шуд.

Дўкондор гуфт:

— Эй фарзанд, ту хеле зирак будай. Агар роҳи донишро пеш гирӣ, донишманди машҳур мешавӣ.

Бача гуфт:

— Монанди ман дар ин шаҳр бачаҳо зиёданд, аммо мо шароити таҳсил надорем.

Абӯали аз заковати бача тааҷҷуб кард ва орзуманд шуд, ки шояд рӯзе расад, ки ҳамаи бачагон аз роҳи дониш баҳравар шаванд.

Ҳамин орзуи Сино ҳоло ҷомаи амал пӯшид.

ҲИКОЯТ

...Яке аз ақрабои Қобуси Вашмгирро, ки подшоҳи Гургон буд, оризае (ранҷе) падида омад ва табибон ба муолиҷати ӯ бархостанду ҷаҳд карданд ва ҳадде тамом намуданд, иллат ба шифо напайваст. Ва Қобусро азим дар он дилбастагӣ буд, то яке аз ходимон Қобусро гуфт, ки дар фалон корвонсарой ҷавоне омадааст, азим табиб ва бағоят муборақдаст ва чанд кас бар дасти ӯ шифо ёфт. Қобус фармуд, ки ӯро талаб кунед ва ба сари бемор баред, то муолиҷат кунад, ки даст аз даст муборақтар бувад.

Пас Абӯалиро талаб карданд ва ба сари бемор бурданд. Ҷавоне дид бағоят хубрӯй ва мутаносиббаъзо, хат (ишқ) асар карда ва зор афтада. Пас, биншаст ва набзи ӯ бигрифту тафсира бихост ва бидид. Пас гуфт: «Маро марде мебояд, ки гуруфот (хонаҳо) ва маҳаллоти Гургонро ҳама шиносад». Биёварданду гуфтанд: «Инак».

Абӯали даст ба набзи бемор ниҳоду гуфт: «Баргӯй ва маҳаллатҳои Гургонро номбар деҳ». Он кас оғоз карду номи маҳаллатҳоро гуфтан гирифт, то расид ба маҳаллате, ки набзи бемор дар он ҳолат ҳаракате ғариб кард. Пас Абӯали гуфт: «Аз ин маҳаллат куйҳо номбар кун». Он кас бардод, то расид ба номи кӯе, ки он ҳаракати ғариб тақрор кард.

Пас, Абӯали гуфт: «Касе мебояд, ки дар ин куй ҳама саройҳоро бидонад». Биёварданд ва саройҳоро бардодан гирифт, то расид ба он сарое, ки ин ҳаракат бозомад. Абӯали гуфт: «Акнун касе мебояд, ки номҳои аҳли сарой батамом донад ва бардиҳад». Биёварданд. Бардодан гирифт, то омад ба номе, ки ҳамон ҳаракат ҳодис шуд.

Он гаҳ Абӯали гуфт: «Тамом шуд». Пас рӯй ба мӯътамадони Қобус карду гуфт: «Ин ҷавон дар фалон маҳаллат ва дар фалон кӯй ва дар фалон сарой бар духтаре фалон ва фалон ном ошиқ аст. Ва доруи ӯ висоли он духтар аст ва муолиҷати ӯ дидори ӯ бошад».

Пас бемор гӯш дошта буд ва ҳарчӣ хоҷа Абӯали мегуфт, мешунид. Аз шарм сар дар ҷомаи хоб кашид.

Чун истилоъ (тафтиш) карданд, ҳамчунон буд, ки хоҷа Абӯали гуфта буд...

Аз «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ

Пурсиш ва супориш

1. Кадом асарҳои Синоро медонед?
2. Сабаби олими қомусӣ номида шудани Сино дар чист?
3. Олим бо кадом забонҳо эҷод кардааст?
4. Мавзӯ ва мундариҷаи ашъори Сино аз ҷи иборат аст?
5. Намунаҳои осори Синоро таҳлил ва аз ёд кунед.
6. Оё Шумо гуфта метавонед, ки шеърӣ рӯбиҳои ӯ ба шеърҳои кадом шоирҳои номии форсу тоҷик аз ҷиҳати мазмун ва сабк монанданд? Мустақилона таҳлил кунед.
7. Ривоят ва афсонаҳоро дар бораи рӯзгори Сино хонда, таҳлил кунед.

НУКТАҲО АЗ «ПИРҶИНОМА»

Дар рӯзгори Анӯшервони одил ҳеҷ чиз аз ҳикмат азизтар набуда ва ҳақимони он аср ҳама эътиқодманд ва парҳезкор будаанд.

Як рӯз Нӯшервон Бузургмеҳрро талаб карду гуфт:

— Меҳоҳам сухане чанд муфид, лафз — гуфтор андак, маънии бисёр ҷамъ сози, чунон ки дар дунё судманд бошад.

Бузургмеҳр як сол муҳлат хост ва ин суханонро ҷамъ кард ва «Зафарнома» ном ниҳод ва ба назди Анӯшервон бурд. Ӯро хуш омад ва шаҳреро ба мулкҳои хусусии ӯ илова кард ва фармуд, ки ин суханонро бо оби зар навиштанд. Доим бо ҳудаш онҳоро нигоҳ медошт ва бисёр ба мутолиаи ин китоб вақти худро сарф менамуд.

Бузургмеҳр забон ба сухан кушоду гуфт:

— Аз устоди худ мепурсидам ва ӯ ҷавоб мегуфт:

Гуфтам:

— Эй устод, аз Худо... чӣ хоҳам, ки ҳамаи некӯиҳо хоста бошам?

Гуфт:

— Се чиз: тандурустию эминӣ ва тавонгарӣ.

Гуфтам:

— Корҳо ба кӣ супорам?

Гуфт:

— Ба он кас, ки ҳештан шоиста бошад.

Гуфтам:

— Аз кӣ эмин бошам?

Гуфт:

— Аз дӯсте, ки ҳасадхӯр набошад.

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки биҳиштро сазовор бошад?

Гуфт:

— Илм омӯхтану ба ҷавонӣ ба кори ҳақ машғул будан.

Гуфтам:
— Кадом айб аст, ки наздики мардум муътабар намо-
яд?

Гуфт:
— Ҳунари худ гуфтан.

Гуфтам:
— Чун дӯсти ношоиста падида ояд, чӣ гуна аз вай би-
бояд бурид?

Гуфт:
— Ба се чиз: ба зиёраташ — диданаш кам рафтан, аз
ҳолаш напурсидан ва аз вай ҳоҷат нахостан.

Гуфтам:
— Корҳо ба кӯшиш вобаста аст ё ба қазо — тақдир?

Гуфт:
— Кӯшиш қазоро сабаб аст.

Гуфтам:
— Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва аз пирон чӣ некӯтар?

Гуфт:
— Аз ҷавонон шарму далерӣ ва аз пирон донишу оҳис-
тагӣ.

Гуфтам:
— Ҳазар аз кӣ бояд кард, то растагор бошам?

Гуфт:
— Аз мардуми чоплус — хушомадгӯи фиребанда ва ха-
сис, ки тавонгар шуда бошад.

Гуфтам:
— Саҳи кист?

Гуфт:
— Он кас, ки саховат кунаду дилшод шавад.

Гуфтам:
— Чӣ чиз аст, ки мардум ҷўянду касе онро ба тамомӣ
наёфтааст?

Гуфт:
— Се чиз: тандурустию шодӣ ва дӯсти мухлис.

Гуфтам:
— Некӯи беҳтар ё аз бадӣ дур будан?

Гуфт:
— Аз бадӣ дур будан ҳамаи некӯиҳост.

Гуфтам:

— Ҳеҷ ҳунар бошад, ки айб шавад?
Гуфт:
— Саховате, ки баминнат бувад.
Гуфтам:
— Чӣ чиз аст, ки донишро бияфзояд?
Гуфт:
— Ростӣ.
Гуфтам:
— Чӣ чиз аст, ки ба далерӣ нишон аст?
Гуфт:
— Авф кардан, чун қодир шавӣ...
Гуфтам:
— Аз корҳои мардум кадом зиёнкортар аст?
Гуфт:
— Он айб, ки аз мардум пӯшида набошад.
Гуфтам:
— Аз зиндагонӣ кадом соат зоеътар аст?
Гуфт:
— Он соат, ки некӯӣ дар ҳаққи касе тавонад кард ва накунад...
Гуфтам:
— Беҳтарин зиндагонӣ чист?
Гуфт:
— Фароғат ва эминӣ.
Гуфтам:
— Баргарин марг чист?
Гуфт:
— Муфлисӣ.
Гуфтам:
— Чӣ беҳтар?
Гуфт:
— Хушнудии Ҳақ...
Гуфтам:
— Чӣ чиз аст, ки муваддат — дӯстиро хароб кунад?
Гуфт:
— Чаҳор чиз: бузургонро бахилӣ, донишмандонро уҷб — худписандӣ, занонро бешармӣ ва мардонро дурӯғ гуфтан.
Гуфтам:
— Чӣ чиз аст, ки кори мардумро хароб кунад?

Гуфт:
— Сутудан — таърифи ситамкорон.
Гуфтам:
— Дунё ба чӣ дартавон ёфт?
Гуфт:
— Ба фарҳангсипосдорӣ — эҳтироми дониш.
Гуфтам:
— Чӣ кунам, ки бар табиб ҳоҷат набошад?
Гуфт:
— Кам хӯрдану кам хуфтану кам гуфтан.
Гуфтам:
— Аз мардумон кӣ оқилтар аст?
Гуфт:
— Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.
Гуфтам:
— Хорӣ аз чист?
Гуфт:
— Аз коҳили — танбалию фасод — бадахлоқӣ.
Гуфтам:
— Ранҷ аз чист?
Гуфт:
— Аз танҳой.
Гуфтам:
— Чист, ки ҳамият — номусро барад?
Гуфт:
— Тамаъ.
Гуфтам:
— Дар ҷаҳон чӣ нектар аст?
Гуфт:
— Тавозӯ — хоксории беминнат ва саховат, на аз баҳ-
ри мукофот.
Гуфтам:
— Дар ҷаҳон чӣ зишттар аст?
Гуфт:
— Ду чиз: тундӣ аз подшоҳон ва бахили аз тавонгарон.
Гуфтам:
— Асли тавозӯ чист?
Гуфт:
— Рӯй тоза доштан ва ба охир аз худ хуш будан.

Гуфтам:

— Тадбир аз кӣ пурсам?

Гуфт:

— Аз он кас, ки се фазилат дар вай бошад: — покию муҳаббати некон ва дониши тамом.

Гуфтам:

— Некуӣ ба чанд чиз тамом шавад?

Гуфт:

— Ба тавозӯ — хоксории бетавқеъ, ҳукм ва саховати беминнат ва хидмати бе талаби мукофот.

Гуфтам:

— Чист, ки мардумон ўро бад-он дўст доранд?

Гуфт:

— Се чиз: дар муомила ситам накардан ва дурӯғ нагуфтан ва бо забон касеро наранҷондан.

Гуфтам:

— Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

— Агар хурд бошӣ, бузургу номдор гардӣ, агар муфлис — камбағал бошӣ, тавонгар гардӣ ва агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Гуфтам:

— Мол аз баҳри чӣ бошад?

Гуфт:

— То ҳаққи мардум аз гардани хеш бигзорӣ ва захира аз барои падару модар бифиристӣ... ва душманро дўст гардонӣ ва бо дўсту душман мувосо кунӣ.

Гуфтам:

— Ҳеҷ чиз набошад, ки нахӯранду танро суд дорад?

Гуфт:

— Суҳбати некон ва дидори ёру ҷомаи нарм ва ҳаммоми муътадил ва бӯйи хуш.

**НОСИРИ ХУСРАВИ
ҚУБОДИЁНИ
(1004 — 1088)**

**Хирад беҳтар бувад аз зар, ки дорӣ,
Ки дар зар кас набинад хушёрӣ.**

Яке аз симоҳои барҷастаи илму адаби асри XI Носири Хусрави Қубодиёни 20 август (19 сентябр)-и соли 1004 дар Қубодиён ном мавзеи воқеъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида ба дунё кушодааст. Падари ӯ кишоварз буда, фарзанди худро бо илмҳои онвақта, аз қабилӣ адабиёт, тиб, мусиқӣ, фалсафа, илоҳиёт шинос кардааст.

Носири Хусрав чанд гоҳе баъд аз мутолиаву омӯзиши пояҳои асосии илму адаби давр ва ниёгонаш ба корҳои давлатӣ камар мебандад. Валекин бедодиҳои золимони турки газнавӣ ва абгору нопадид шудани қасри орзуҳои ба дил парварда, нолаву фиғони мардуми зери пойи асбони ғосибон афтода, даҳри абри сиёҳ фарогирифта ӯро водор мекунад, ки ин ҳама қору борро тарк намуда, баҳри ёфтани риштаи адлу адолат ва хушбахтиҳои олами инсон ба сафар барояд.

Дар ин бора ӯ чунин нигоштааст:

Чанд гарди гирди он бар тамаи ҷоҳу мол,
К-аз тамаъ ҳаргиз наёби чиз ҷуз дарду бало.
Гарчи муш аз осие бисёр дорад фоида,
Бегумон рӯзе фуру кубад сарашро осие.

Носири Хусрав айёми ҷавониро ғанимат дониста, ҳама вақт авқоти рӯзгорро ба донишомӯзӣ сарф кардааст. Вай на танҳо асосҳои илму адаб, фалсафаи Машриқзаминро

азхуд менамояд, балки шохаҳои гуногуни диниро меомӯзад.

Носири Хусрав дар давоми ҳафт соли сафари худ Эронзамин, Арманистон, Осиёи Сағир, Ҳалаб, Тароблис, Шом, Суриё, Фаластин, Ҷазиратулараб, Миср, Тунис ва дигар давлатҳоро пиёдаву савора мегардад.

Дар рафти сафарҳо ӯ бо урфу одат, фикру ақида, фарҳанги хоссаи ин давлатҳо шинос шуда, бо файласуфон, олимон ва носирону аҳли сиёсати он ҷойҳо шинос мегардад. Натиҷаи ин сафари ӯ китоби «Сафарнома» мебошад, ки дар он дидаву шундаашро ба риштаи тасвир кашида аст. Ин асар бар хилофи анъанайи онвақта ба касе бахшида нашуда ва касеро мадҳ намекунад.

Олим ва шоир Носири Хусрав ҳангоми мусофираташ ба Миср бо расму оин ва мазҳаби султонҳои фотимии Миср, ки пайравони исмоилия буданд, шинос шуда, худ низ пайрави ин тариқат мегардад.

Шоир ба тарзи зиндагии ашрофони давраш нафрат мепарварад. Вай ҳаёти пурайшу ишрате, ки истеъдод ва қобилияти инсонро фалаҷ намуда, касро ба ҷонвари истеъмолкунанда табдил меод, ҳуҷум оварда, ҳатто дар қасидааш ҳаёти бемаънии ононро бо ситеза чунин баён мекунад:

Бар аҳли Хуросон фарох шуд кор,
Имрӯз, ки Иблис мизбон аст.
В-аз мутрибу руду набид ин ҷо
Пайваста ҳама рӯз корвон аст.
В-аз хубғуломон ҳама Хуросон
Чун буткадаи Ҳинду Чинситон аст.
Зи рӯду суруд аст гӯши султон,
Зеро ки Туғонхонаш меҳмон аст.
Мутриб ҳаме афгон кунад, ки «май хӯр,
Эй шоҳ, ки ин ҷашни хусравон аст!»

ӯ ба ватани худ бо орзуву умеди зиёд ва дар дил бо ҳазорон нақшаҳо баргашта буд, то ки дар натиҷаи татбиқи онҳо то андозае ҳоли мардумро беҳ намояд.

Носири Хусрав ба Балх баргашта, ба таблиғоти исмоилия мепардозад. Пайравони ӯ зиёд гашта, обрӯи ӯ рӯз то рӯз баланд мешавад. Пас аз Балх Носири Хусрав дар Мо-

зандарон, Сиистон, Хатлон фаъолияти худро давом дода, ба таъқиботи саҳти рӯҳониёни мутаассиб гирифтор мешавад. Барои раҳой ёфта аз марг ӯ дар деҳаи Юмгони кӯҳсо-ри Бадахшон паноҳ ёфта, то охири ҳаёташ дар он ҷо зиндагонӣ мекунад.

Дар ин бора ӯ бо сӯзу гудоз чунин навиштааст:

Оқилонро дар ҷаҳон ҷое намонд,
Ҷуз, ки дар кӯҳсорҳои Шомихот.

Мақсад аз Бадахшонро ихтиёр кардани шоир дар он буд, ки барои эҷод кардану ташвиқоту тарғиботи тариқаташ имконияте бошад. Гарчанде дар аввал ба тангдасти гирифтор шуда, азоби моддиву рӯҳӣ кашида бошад ҳам, мутафаккири аз таъқибу таҳдид наҷотёфта аз нав қомат рост карда, аз нав ба фаъолияти эҷодии худ камар мебандад. Ӯ бо маърифати худ Юмгонро ба макони илму адаб табдил дода чунин навиштааст:

Ҳамчу хуршеди мунаввар суҳанам пайдост,
Гар бифарсуда тан аз ҷашми ту пинҳонам.
Нур гирад дилат аз ҳикмати ман чун Моҳ,
Ки дилатро ман Хуршеди дурахшонам.
Кони илму хираду ҳикмат Юмгон аст,
То ки ман марди хирадманд ба Юмгонам.

Тамоми умри Носири Хусрав дар азобу шиканҷа сипарӣ гаштааст. Лекин ӯ муборизи ҳаёт буда, баҳри тарбияи инсон хизмат кардааст. Ӯ ягонагии оину кеш ва мазҳабу тариқатро сабабгори иттиҳоди халқ медонист.

Эҷодиёти шоири файласуф Носири Хусрав доманадор аст. Ӯ аз масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ сар карда, то ба фалсафаи коинот ва илоҳиёт суҳанронӣ кардааст.

Мероси адабӣ

Аз асарҳои Носири Хусрав то ба имрӯз «Сафарнома», «Девони ашъор», маснавиҳои «Рӯшноинома», «Саодатнома», «Ваҷҳи дин», «Зод-ул-мусофирин», «Гузориш ва раҳиш», «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн», «Хон-ул-ихвон» боқӣ мондаанд.

«Сафарнома»-и Носири Хусрав яке аз беҳтарин асарҳои мутафаккири халқи тоҷик Абумуиниддин Носири Хусрави Қубодиёни буда, ӯ ҳафт сол ба тарафҳои Мисру Мадина ва Макка сафар карда, дидаву шунидаҳояшро дар ин асар тасвир кардааст. Ин сафари Носири Хусрав аз 16-уми октябри соли 1045 то 23 октябри соли 1052 давом карда будааст. Нависанда бештар дар бораи ободонии шаҳрҳо, роҳҳо, хулқу ҳӯи мардуми шаҳрҳои гуногун ва урфу одати онҳо маълумот дода, мулоқотҳои худро бо мардони илму адаб тасвир мекунад.

«Сафарнома» натиҷаи сафарҳои дуру дарози ӯ, шиносӣ бо мазҳабу дину оини халқҳои дигар, тарафҳои неку бади хислатҳои одамони мебошад. Он пандномаест, ки насиҳатҳои эшонро дар бораи саховатпешагӣ, саодат, зиндагонӣ, марҳамат, гурур дар бар мегирад. «Сафарнома» дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик мавқеи бузург дорад.

«Ҷомеъ-ул-ҳикматайн» асари намоёни фалсафии муаллиф мебошад. Худи мутафаккир таъкид намудааст, ки ин асарро барои халқаш иншо кардааст ва ҳамчунин барои авлодоне, ки дар даври замонҳои баъдина меоянд. Ӯ менависад: «Ва ҳарчанд, ки имрӯз ба замини Хуросон ва Машриқ ҳосибӣ комил нест, чун маро бар ҳалли он мушкilot даст буд, он китобро тасниф кардам мар ояндагони халқро ба замони оянда»

Маълум мешавад, ки Носири Хусрав ду девони шеърӣ доштааст, ки яке бо забони арабӣ ва дигаре бо забони тоҷикӣ буда. Девони арабии ӯ то замони мо нарасидааст. Дар девони тоҷикии ӯ маълумотҳои тарҷумаиҳолии ӯ хеле зиёд аст. Абдурахмони Ҷомӣ ба санъати шеърнависи Носири Хусрав баҳо дода, чунин гуфтааст: «... дар саноати шеър моҳир буд ва дар фунуни ҳикмат комил».

Асарҳои Носири Хусрав «Рӯшноинома» ва «Саодатнома» гуфторҳоро дар бораи рӯҳи инсонӣ, ботин, шарафи инсонӣ, қобилияти камолёбии инсон, маърифат, дӯсти ва дигар намудҳои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ дар бар мегиранд. Ин асарҳо сартосар панду ахлоқианд. Чунончи, дар сатрҳои зерин ӯ дӯстиро чунин изҳор кардааст:

Зи нодон дӯсти ҳаргиз начӯяд,
Куҷо душман касе чун дӯст гуяд?
Набошад дӯст чуз оинаи дӯст,
Ба қону дил ҳама ину ҳама уст.

Дар боби «Ишорат ба шарафи инсонӣ»-и манзумаи «Рушноинома» шоир инсонро ба дарахти мевадор нисбат дода чунин менигорад:

Дарахт аст ин чаҳону мева моем,
Ки хуррам бар дарахти ӯ бароем.
Дигар ҳастанд ҳамчун баргу мо бар,
Туфайли мо шуданд инҳо саросар.
Шараф дорад дарахт аз мевадорӣ,
Набошад, к-ӯ намонад барқароре.
Зи бӯю лаззати хуш меваҳоро,
Шараф дорад чунон, к-аз ақл моро.
Наёбад марди ҷоҳил дар чаҳон ком,
Надорад таъму лаззат меваи хом...

Носири Хусрав чун шоир зулми аҳли дарбориён ва дигар бесару сомониҳои замонашро бо чашмони худ дида, ҷафои онро чашидааст. У дар асарҳои худ ин иллатҳои замона, дурӯягии рӯҳониён, золимии дарбориёнро танқид карда, дар бораи зарурати омӯзиши илм, маърифатпарварӣ, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ сухан мекунад. Носири Хусрав деҳқонону хунармандонро мадҳ карда, нафрати худро нисбат ба золимон дар шеърояш баён кардааст.

Пурсиш ва супориш

1. Сарнавишти Носири Хусрав аз кадом воқеаҳо оғоз ёфтааст?
2. Китоби «Сафарнома» ба кадом воқеаҳо бахшида шудааст? Аҳамияти ин асар дар чист?
3. Дар бораи ба мазҳаби исмоилия рӯй ниҳодани Носири Хусрав нақл кунед.
4. Солҳои охири ҳаёти Носири Хусравро бо солҳои охири ҳаёти Фирдавси ва Рӯдакию Сино муқоиса кунед. Хулосаҳои худро ба дафтари адабиёт нависед.
5. Чаро Носири Хусрав дӯстро оинаи дӯст номидааст?
6. Асарҳои Носири Хусравро номбар кунед. Мазмуну мундариҷаи асарҳои ӯро кадом масъалаҳо ташкил медиҳад?
7. Харитаи сафарҳои Носири Хусравро кашед.

СИФАТИ ШАҲРИ МИСР ВА ВИПОЯТАШ

(Аз «Сафарнома»)

Оби Нил аз миёни ҷанубу мағриб меояд ва ба Миср мегузарад ва ба дарёи Рум меравад. Ва оби Нил чун зиёдат мешавад ду бор, чандон мешавад, ки Чайхун ба Тирмиз. Ва ин об аз вилояти Нуба мегузарад ва ба Миср меояд. Ва вилояти Нуба кӯҳистон аст ва чун ба сахро расад, вилояти Миср аст. Ва сарҳадаш, ки аввал он ҷо расад, Ассувон мегӯянд, то он ҷо сесада фарсанг¹ бошад. Ва бар лаби об ҷама шаҳрҳо ва вилоятҳост. Ва он вилоятро Саидулаъло мегӯянд ва чун кишти ба шаҳри Ассувон расад, аз он ҷо барнагузарад, чи об аз дараҳои танг берун меояд ва тез меравад. Ва аз он болотар сӯи ҷануб вилояти Нуба аст ва подшоҳи он замин дигар аст. Ва мардуми он ҷо сиёхпӯст бошанд ва дини эшон тарсой² бошад. Ва бозаргонон³ он ҷо раванд ва мӯҳра⁴ ва шона⁵ ва буссад⁶ баранд ва аз он ҷо барда оваранд ва ба Миср барда ё нубӣ бошад ё румӣ. Ва дидам, ки аз Нуба гандум ва арзан оварда буданд, ҳар ду сиёх буд. Ва гӯянд натавонистаанд, ки манбаи оби Нилро ба ҳақиқат бидонанд ва шунидам, ки султони Миср кас фиристод, то яксола роҳ бар канори Нил рафта ва тафаҳхус⁷ карданд, ҳеҷ кас ҳақиқати он надонист, илло он ки гуфтанд, ки «Аз ҷануб аз кӯҳе меояд, ки онро Хабал-улқамар гӯянд». Ва чун офтоб ба сари саратон равад, оби Нил зиёдат шудан гирад, аз он ҷо ки ба зимистон, ки қарор дорад, бист ашр⁸ боло гирад, чунонки ба тадриҷ⁹

¹ *Фарсанг* — фарсах, масофаи муайяност, ки тақрибан ба 6 км баробар аст.

² *Тарсой* — исавӣ, насронӣ, пайрави дини Исо (а).

³ *Бозаргон* — савдогар, тоҷир.

⁴ *Мӯҳра* — донаи шохмог, нард ва ғ.; асбоби сайқалдиҳии қоғаз баъд аз оҳор додан.

⁵ *Шона* — асбоби махсуси дандонадор, ки ба он мӯйро ҳамвор мекунанд ва ба тартиб медароранд.

⁶ *Буссад* — марҷон.

⁷ *Тафаҳхус* — тафтиш кардан, ҷустуҷу кардан.

⁸ *Ашр* — даҳ.

⁹ *Тадриҷ* — оҳиста-оҳиста ҳаракат кардан, дараҷа ба дараҷа боло ё пеш рафтан.

рӯз ба рӯз меафзояд. Ва ба шаҳри Миср миқёсҳо¹ ва нишонҳо² сохтаанд.

Ва омиле бошад, ба ҳазор динор маишат, ки ҳофизи он бошад, ки чанд меафзояд ва аз он рӯз, ки зиёдат шудан гирад, мунодиён³ ба шаҳр андар фириштад, ки Эзид субҳонаҳу ва таоло имрӯз дар Нил чандин зиёдат гардонид ва ҳар рӯз чандин асбаъ⁴ зиёдат шуд ва чун як гази тамом мешавад, он вақт башорат мезананд ва шодӣ мекунанд, то ҳаждаҳ ашр барояд ва он ҳаждаҳ ашр маъҳуд⁵ аст. Яъне ҳар вақт, ки аз ин камтар бувад, нуқсон гӯянд ва садоқат диҳад ва назирҳо кунанд ва андӯху гам хӯранд, чун ин миқдор беш шавад, шодиҳо кунанд ва хуррамиҳо намоянд ва то ҳаждаҳ газ⁶ боло наравад, хирочи⁷ султон бар раият⁸ наниҳанд. Ва аз Нил ҷӯйҳо бисёр буридаанд ва ба атроф ронда ва аз он ҷо ҷӯйҳои кӯчак баргирифтаанд, яъне аз он анҳор. Ва бар он деҳҳо ва вилоятҳост ва дӯлобаҳо⁹ сохтаанд, чандон ки ҳаср ва қиёси он душвор бошад. Ҳама деҳҳои вилояти Миср бар сари баландиҳо ва талҳо бошад. Ва ба вақти зиёдати Нил ҳамаи он вилоят дар зерӣ об бошад, деҳҳо аз ин сабаб бар баландиҳо сохтаанд, то фарқ нашавад. Ва аз ҳар деҳе ба деҳе дигар ба заврақ равад ва аз сари вилоят то охираш сакарӣ сохтаанд ва хок, ки мардум аз сари он сакар раванд, яъне аз ҷониби Нил. Ва ҳар сол даҳ ҳазор динори мағрибӣ аз хизонаи султон ба дасти омиле муътамад бифириштад, то он иморат тоза кунанд. Ва мардуми он вилоят ҳама ашғоли зарурии худро тартиб карда бошанд он чаҳор моҳ, ки замини эшон дар зерӣ об бошад. Ва дар саводи он ҷо ва

¹ *Миқёсҳо* — андоза, ченкунӣ, паймоиш.

² *Нишон* — 1. аломат, асар. 2. хабар, дарак. 3. нақши по. 4. ҳадаф нишонӣ тир. 5. аломати ҷанги, мас. байроқ ва ғ. 6. мақсад, ният. 7. фармон, амр. 8. тарз, тавр.

³ *Муноди* — ҷарчӣ.

⁴ *Асбаъ* — 1. ангушт. 2. ченаки дарози ба миқдори 3, 125 см.

⁵ *Маъҳуд* — аҳду паймон карда шуда, бо аҳду паймон муайян ва муқарраршуда.

⁶ *Газ* — олати ҷубӣ ва ё оҳани ченкунии масофа, матоъ ва ғайра, ки дарозияш 91,5 см мебошад.

⁷ *Хироч* — андоз аз замин ва маҳсули замин; андози сарона

⁸ *Раият* — оммаи халқ, деҳқонон.

⁹ *Дӯлоба* — ҷарҳаи обкаши аз ҷоҳ ва ҷӯй, ҷигир.

рустоҳош ҳар кас чандон нон пазад, ки чаҳор моҳ кифо-фи¹ вай бошад ва хушк кунанд, то зиёд нашавад ва қоидаи об чунон аст, ки аз рӯзи ибтидо чиҳил рӯз меафзояд, то ҳаждаҳ арш боло гирад ва баъд аз он чиҳил рӯзи дигар барқарор бимонад, ҳеҷ зиёд ва кам нашавад ва баъд аз он ба тадрич² рӯй ба нуқсон ниҳад, ба чиҳил рӯзи дигар то он мақом расад, ки зимистон буда бошад. Ва чун об кам омадан гирад, мардум бар пайи он мераванд ва он чӣ хушк мешавад, зироате, ки хоҳанд мекунанд. Ва ҳама заръи³ эшон⁴ сайфи⁵ ва шатави⁶ ба он кеш⁷ бошад ва ҳеҷ оби дигар нахоҳад. Ва шаҳри Миср миёни Нил ва дарёст ва Нил аз ҷануб меояд ва рӯй ба шимол меравад ва дар дарё мерезад.

Ва аз Миср то Искандария сӣ фарсанг гиранд. Ва Искандария дар лаби дарёи Рум ва канори Нил аст. Ва аз он ҷо мева бисёр ба Миср оваранд ба кишти. Ва он ҷо манораест, ки ман дидам, ободон буд ба Искандария. Ва он ҷо, яъне бар он манора ойинае ҳарроқа⁸ сохта буданд, ки ҳар киштии румиён, ки аз Истанбул меомадӣ, чун ба муқобилаи он расидӣ, оташе аз он ойина афтодӣ ва бисӯхтӣ. Ва румиён бисёр қидду қаҳд карданд ва ҳилаҳо намуданд ва кас фиристоданд ва он ойина бишикастанд. Ба рӯзгори ҳоким — султони Миср марде наздики ӯ омада буд, қабул карда, ки он ойинаро некӯ боз кунанд, чунонки ба аввал буд. Ҳоким гуфта буд: ҳоҷат нест, ки ин соат худи румиён ҳар сол зару мол мефиристанд ва розианд, ки лашкари мо наздики эшон биравад ва сар ба сар писанда⁹ аст. Ва Искандарияро оби хӯрдани аз борон бошад. Ва дар ҳама саҳрои Искандария аз он амудҳои¹⁰ сангин, ки сифати он

¹ *Кифоф* — он миқдор хӯрок, ки ба инсон кифоя бошад, он чи ки каму зиёд набувад, ба қадри ҳоҷат аст; хӯроки рӯзмарра, рӯзи.

² *Тадрич* — оҳиста-оҳиста ҳаракат кардан.

³ *Заръ* — кишт, зироат.

⁴ *Эшон* — онҳо

⁵ *Сайф* — тобистон

⁶ *Шатави* — зимистон, мавсими зимистон

⁷ *Кеш* — мазҳаб, дин, оин; рафтор, одоб, расму одат.

⁸ *Ҳарроқа* — олати оташзани, оташзананда; киштие, ки аз он бар душман нафти сӯзон ва моддаҳои оташин меандохтаанд.

⁹ *Писанда* — мақбул, маъқул, нек, хуб, нағз

¹⁰ *Амуд* — сутуни хайма; сутун.

муқаддам афтода бошад. Ва он дарё ҳамчунон мекашад то Қайравон. Ва аз Миср то Қайравон саду панҷоҳ фарсанг бошад. Ва Қайравон вилоятест, шаҳри муаззамаш¹ Силҷимоса аст, ки ба ҷаҳор фарсангии дарёст, шаҳри бузург бар саҳро ниҳода ва борӯи² маҳкам дорад ва дар паҳлуи он Маҳдия аст, ки Маҳдӣ аз фарзандони амиралмуъминини Ҳусайн бинии Алӣ разияллоҳу таоло анҳумо сохтааст баъд аз он ки Мағриб ва Андалус гирифта буд ва бад-ин таърих ба дасти султони Миср буд. Ва он ҷо барф борад, валекин пой нагирад. Ва дарё аз Андалус бар дасти рост сӯи шимол боз гардад. Ва миёни Мисру Андалус ҳазор фарсанг аст. Ва ҳама мусулмонист. Ва Андалус вилояте бузург аст ва кӯҳистон аст, барф борад ва ях бандад, мардумонаш сапедпӯст ва сурхмӯй бошанд ва бештар гурбачашм бошанд, ҳамчун суқлобиён ва зери дарёи Рум аст, чунонки дарё эшонро машриқӣ бошад. Ва чун аз Андалус ба дасти рост раванд сӯи шимол ҳамчунон лаб-лаби дарё ба Рум пайвандад. Ва аз Андалус ба Ғур ва ба Рум бисёр раванд. Ва агар хоҳанд ба кишти ва дарё ба Қустантания тавон шудан, валекин халиҷҳои бисёр бувад, ҳар як дувисту³ сесад фарсанг арз, ки натавон гузаштан, илло⁴ ба кишти. Ва муқаррар аз мардуми сиқа⁵ шунидам, ки даври ин дарё ҷаҳор ҳазор фарсанг аст. Ва шохе аз он дарё ба торикӣ даршудааст, чунонки гӯянд, сари он шох ҳамеша фасурда⁶ бошад, аз он сабаб, ки офтоб он ҷо намерасад. Ва яке аз он ҷазоир, ки дар он дарёст, Сақаллия аст, ки аз Миср кишти ба бист рӯз он ҷо расад ва дигар ҷазоир бисёр аст. Ва гуфтанд Сақаллия бар ҳаштод фарсанг дар ҳаштод фарсанг аст ва ҳам султони Мисрроост ва ҳар сол кишти ояд ва моли он ҷо ба Миср оварад ва аз он ҷо катони⁷ борик оваранд ва тафсил-

¹Муаззамаш — азим ва бузург шумурдашуда.

²Бору — девори қалъа ва ҳисор.

³Дувист — шакли қадимии дусад.

⁴Илло — ғайр аз, ба ҷуз, магар, магар ин ки.

⁵Сиқа — муътамад, марди шоёни бовар.

⁶Фасурда — андӯҳгин, ғамнок.

⁷Катон — гиёҳи соқадарозе, ки аз соқаҳояш барои бофтани матоъҳои катони ресмон ва аз донааш равшан ҳосил мекунанд, зағир. 2. суфи катонабӣ.

ҳои¹ ба олам бошад, ки яке аз он ба Миср даҳ динори мағриби арсад.

Аз Миср чун ба ҷониби машриқ раванд, ба дарёи Қулзум расанд ва Қулзум шаҳрест бар канори дарё, ки аз Миср то он ҷо си фарсанг аст. Ва ин дарё шохест аз дарёи муҳит, ки аз Адан шикофта сӯи шимол равад ва чун ба Қулзум расад, мулоқ² шавад ва густа³. Ва гуянд, арзи ин халиҷ дувист фарсанг аст. Миёни халиҷ⁴ ва Миср кӯҳ ва биёбон аст, ки дар он ҳеҷ обу набот нест ва ҳар кӣ аз Миср ба Макка хоҳад шуд, сӯи машриқ бояд шудан. Чун ба Қулзум расад, ду роҳ бошад: яке бар хушкӣ ва яке бар об. Он ҷӣ ба роҳи хушк меравад, ба понздаҳ рӯз ба Макка равад ва он биёбонест, ки сесад фарсанг бошад ва бештар қофилаи⁵ Миср бад-он роҳ равад ва агар ба роҳи дарё раванд, бист рӯз раванд ба Хор. Ва Хор шаҳракест аз замини Ҳиҷоз бар лаби дарё, ки аз Хор то Мадинаи расул саллалоҳи-алайҳивассалом серӯза роҳ аст ва аз Мадина ба Макка сад фарсанг аст ва агар касе аз Хор бигузарад ва ҳамчунон ба дарё равад, ба соҳили Яман равад ва аз он ҷо ба савоҳили⁶ Адан расад ва агар бигузарад, ба Ҳиндустон кашад ва ҳамчунон то Чин биравад ва агар аз Адан сӯи ҷануб равад, ки майл сӯи мағриб шавад, ба Зангибор ва Ҳабаша равад ва шарҳи он ба ҷои худ гуфта шавад.

Пурсиш ва супориш

1. Саргузашти Носири Хусрав ҷӣ гуна аҳамияти таърихӣ ва ахлоқӣ доштааст?
2. Оиди сафарҳои шоир фикрҳоятонро баён кунед.
3. Калимаҳои душворфаҳмро ба дафтари луғататон навишта, маънояшонро онро шарҳ диҳед.

¹Тафсил — фасл — фасл кардан, қисм-қисм кардан; ба таври муфассал баён кардан

²Мулоқӣ — мулоқоткунанда, вохӯранда, вохӯрикунанда

³Густа — аз ҳам канда шудан, пора шудан

⁴Халиҷ — шохоби баҳр, шохоба

⁵Қофила — корвон

⁶Савоҳил — соҳилҳо

⁷Дуруштустухон — тануман, бузургҷусса; қавиҳайкал.

ДАР БАЁНИ ЗИНДАГОНИ

Дурӯза умр дар дунёи фонӣ,
Накӯ кун хӯю хулқу зиндагонӣ.
Ба ҳар коре сари ришта ниғаҳ дор,
Инон якборагӣ аз даст магзор.
Ба ҳар коре, ки хоҳӣ сохт мадхал
Ниғаҳ кун охири кораш дар аввал.
Мабош эмин зи ҳар роҳею гоҳе,
Ки душман барканад кӯҳе ба коҳе.
Ба ҳар ҷое, ки хоҳӣ дар шуданро,
Назар кун ҷои берун омаданро.
Махусб, арҷи ба хобат майл бошад,
Ки ҳар ҷо раҳгузори сайл бошад.

ДАР БАЁНИ РАФИҚ

Дило, ёре талаб, гар метавонӣ,
Чунон ёре, ки бар вай ҷон фишонӣ.
Кадомин дӯст, к-ӯ бо дӯст нозад,
Чу кор афтад ба ҷон ҷонро бибозад.
Хунук, он кас бувад ёри хирадманд,
Ки битвонад кушуд аз пойи ту банд.
Надорад ин чунин як дӯст ёре,
Ки аз дил бартавон бардошт боре.
Туро гар ёфт шуд, моро хабар кун,
Дигар раҳ ин ҳикоят мухтасар кун.
Чу ёби дӯсте, сахташ ниғаҳ дор,
Ба сустӣ доманаш аз даст магзор.
Бибояд қарн кардан зиндагонӣ,
Ки сарду гарми кас боздонӣ.

На бар ҳазл асту бодӣ кори ёрӣ,
На ёр аст он ки дорад саргаронӣ.
На ёранд, бал фаровон бор бошанд,
На ҳар кас, ёри хони ёр бошанд.

ДАР НЕКӢ Ё БАӢНИ НАСИҲАТ

Дило, пандам ниюшу дил бар ӯ банд,
Зи ту тавба, зи пирони куҳан панд.
Азизо, гар ба худ хорӣ нахоҳӣ,
Макун коре, ки боз орад табоҳӣ.
Макун коре, ки аз нангу надомат
Сияҳрӯй шавад андар қиёмат.
Макун аз ҳоли мискинон фаромӯш,
Чу дорӣ мое дар донишу ҳуш.
Даруни мустамандон шод медор,
Зи рӯзи баргузашта ёд медор.
Чу дар некӣ ризои Кирдигор аст,
Беҳ аз некӣ, назар кун, то чи кор аст?
Чу аз суҳбат кунад дар нафс таъсир,
Ба суҳбат дӯстони муътабар гир.
Дилатро рост кун, гар росткорӣ,
Ки ҳаст аз росткорӣ растагорӣ.
Фузун хоҳӣ бақо, дилҳо маёзор,
Ки доим дар амон бошад камозор.
Зи омӯзандае маънӣ фаро гир,
Зи некӣ, гар бадат ояд, маро гир.

ДАР КАМОЗОРӢ

Фузун хоҳӣ бақо— дилҳо маёзор,
Ки доим дерзӣ¹ бошад камозор...
Мабар бар кас ҳасад, гар молдор аст —
Ки ту ранчурию ӯ шодгор аст.
Ҳамеша некхоҳи мардумон бош!

¹Дерзӣ — дарозумр.

Ба неки кӯш в-он гаҳ дар амон бош!
Чу бад хоҳи ба кас, аз ғам бикоҳи,
Набинӣ ҳеҷ бад, гар неkhoҳи!
Мадад деҳ, то ки Ҳақ ёри ту бошад,
Ҳама олам мададгори ту бошад.
Мурувват нест, ар афтодагоне
Ба раҳ бинию худ маркаб биронӣ.
Зи некон бош, андар некуӣ кӯш!
Макун некии кас аз дил фаромӯш!
Ба некон умр созу барг хоҳад,
Бадонро халқи олам марг хоҳад.

ДАР БАЁНИ САНЪАТВАРОН¹

Беҳ аз соней² ба гетӣ муқбиле³ нест,
Зи касби даст беҳтар ҳосиле нест.
Ба рӯз андар пайи сомони хеш аст,
Чу шаб дар хона шуд— султони хеш аст.
Хӯрад бешу кам он моя, ки хоҳад,
Ба рӯз афзояд, он-ч аз вай бимонад.
Ба бозу ҳосил орад қути фарзанд,
Хӯрад хуш бо аёлу хешу пайванд.
Расад сад баркат аз касби ҳалолаш,
Биафзояд Худо дар касбу молаш.
Чу шаб шуд, хуфт эмин дар шаби тор,
Чу рӯз ояд, равад боз аз пайи кор.
Ба тоат то зи мустақбал⁴ ба мозӣ⁵
Худо розӣ аз ӯ, ҳам халқ розӣ.

ДАР ҲАҚҚИ КИШОВАРЗОН Ё ДАР БАЁНИ ДЕҲҚОНӢ

Беҳ аз санноӣ олам деҳқон аст,
Ки ваҳшу⁶ тайрро⁷ рӯзирасон аст.

¹Санъатварон — косиб, аҳли ҳунар.

²Соней — косиб, ҳунарманд.

³Муқбил — соҳибқибол, хушбахт

⁴Мустақбал — оянда.

⁵Мозӣ — гузашта.

⁶Ваҳш — ҳайвони ваҳши.

⁷Тайр — паранда.

⁸Сутур — ҳайвони саворӣ ва боркашонӣ.

Зи сонъ ройгон нафъе нахезад,
Зи деҳқон оқибат чизе бирезад.
Ҷаҳонро хуррамӣ аз деҳқон аст,
Ки хористон аз ӯ чун бӯстон аст.
Аз ин беҳ бо бани Одам чи кор аст?
К-аз Одам ин нишонӣ ёдгор аст.
Ба роҳат аз даҳоқин мурғу мӯранд,
Ҷама гар одамию гар сутуранд⁸.
Ба коранду ҷама мардони коранд,
Арақ резанду қути халқ коранд.
Калиди ризқу қисмат сахт дар мушт,
Чароғи дилфурузӣ дар даҳ ангушт.
Ба дунё оқилона тухм киштанд,
Ба уқбо ҷумла дар боғи биҳиштанд.
Агар деҳқон чунон бояд, ки шояд,
Сабук гӯй, аз малоик даррабояд.
Агар ҷуёи қаҳти нон набудӣ,
Касе дар пояи деҳқон набуй.

ДАР БАЁНИ ДҶҶСТӢ

Чу хоҳи кард бо кас душманӣ соз,
Маяфкан дӯсти бо ӯ дар оғоз.
Фикандан дӯсти бо кас салим аст,
Ба сар бурдан вафо кори азим аст.
Маранҷон кас, махоҳаш узр аз пас,
Ки бадкорӣ бувад озурдани кас.
Ки ранҷонидани кас ҳаст осон,
Ба даст оварданаши душвор, медон...
Чу натвонӣ илоҷи дарди кас кард,
Маяфзо аз ҷафояш дард бо дард.
Синони давр бар дарвеш кам зан,
Чу марҳам менадорӣ, неш кам зан!
Зи мардум зодай, бо мардумӣ бош,
Набояд дев будан, одамӣ бош!

1. Дар шеъри «Дар баёни рафиқ» чунин байт омадааст: «Бибояд қарн кардан зиндагонӣ, ки сарду гарми касро боздонӣ». Калимаи «қарн» дар ин ҷо ба кадом маъно омадааст? Оё он боз маънои дигарро низ ифода карда метавонад?
2. Аз шеъри «Дар баёни рафиқ» муайян кунед, ки аз рӯи кадом хислатҳо рафиқро мешиносанд.
3. Дар шеъри «Дар неки»-и Носири Хусрав гуфта шудааст, ки «агар ту хештанро бад нахоҳӣ, макун коре, ки боз орад табоҳӣ». Дар ин ҷо калимаи «табоҳ» ба маънои бади, нохуши омадааст, пас маънои умумии байт чист?
4. Дар шеъри «Дар камозори» чунин байт омадааст: «Фузун хоҳӣ бақо — дилҳо маёзор, Ки доим дерзи бошад камозор». Маълум мешавад, ки калимаи «дерзи» маънои дарозумриро доштааст, пас чаро дарозумр ҳамеша камозор мешудааст?
5. Дар шеъри «Дар ҳаққи санъатварон» кадом хусусиятҳои неки санъатварон, яъне ҳунармандон ба риштаи тасвир кашида шудааст? Чаро шоир ҳунармандро санъатвар номидааст?
6. Муайян кунед, ки ин шеърҳо маснавиянд ё қитъа, нақшаи қофиябандии онҳоро аниқ созед.
7. Яке аз шеърҳои Носири Хусравро аз ёд кунед.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ЖАНРИ САФАРНОМА

Жанри сафарнома дар эҷодиёти бисёр шоирону нависандагон вомехӯрад. Асарҳои дар ин жанр навишташуда маълумотро дар бораи қайду хотироти ҳаррӯзаи сафар, чизҳои дидаву шундаи муаллиф дар бар мегирад. Асосан ин гуна асарҳо сужети муайяну ягона надоранд. Маълумоту хотироти сафар дар асар мувофиқи тартиби санаҳои ба шахру вилояте расидани муаллиф пайи ҳам ё ба таври пароканда ҷойгир карда мешаванд.

Сафарномаҳо дорои қимати на танҳо бадеӣ, балки таърихӣ ва ҷуғрофӣ низ мебошанд. Аз рӯи сафарномаҳо дар бораи таърихи ин ё он вилоят, шахсони таърихӣ ё воқеаҳои муҳими замона маълумот гирифтани мумкин аст.

Дар сафарномаҳо ҳасби ҳоли худи муаллиф ва шахсони дигари таърихӣ, роҳҳо, ёдгориҳои таърихӣ, урфу одатҳои халқҳо, мусоҳибаҳои муаллиф бо уламову удабои ин сарзаминҳо тасвир мешаванд. Баъзе аз сафарномаҳо дар бораи шахру музофотҳо, мавқеи ҷуғрофӣ, обу ҳаво, ободонии ин сарзаминҳо, маводи тижоратӣ низ суҳан мекунанд.

Носири Хусрав дар таърихи адабиёти тоҷик аввалин шахсе ба шумор меравад, ки асари худро дар жанри сафарнома навиштааст. Қайди хотироти сафарии ӯ аз 5 март соли 1046 то 23 октябри соли 1052-ро фаро гирифтааст. Ӯ дар муддати сафари худ 17 ҳазор километр роҳро тай карда, шахру вилоятҳои Шарқи Миёнаву Наздикро омӯхтааст. Мушоҳидаҳои муаллиф ҳаққонӣ ва бегаразона тасвир шудаанд: *«Ва дар ин саргузашт он чӣ дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки аз ривоятҳо шундаам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва муоҳазату накӯҳиш накунанд».*

Бояд қайд кард, ки дар шиносӣ бо тарҷимаи ҳол ва осори Абӯалӣ ибни Сино асари тарҷумаҳолӣ худи ӯ низ

аҳамияти калон дорад. Асари ӯ бо номи «Саргузашт», ки то замони мо дар ду нусха омада расидааст, аз ҳамдигар хеле кам фарқ мекунанд.

Омӯзиши ин сарчашмаи муҳим саргузашти Абӯалӣ ибни Синоро дар ду қисм — ҳаёт ва фаёлияти Сино то соли 1012, яъне то омаданааш ба Гургон ва фаёлияти минбаъдаи олим то охири умри ӯ (то соли 1037) фаро мегирад. Қисми аввали саргузашти Ибни Синоро то соли 1012 худи муаллиф навиштааст. Қисми дуюмашро аз соли 1012 то 1037 шогирди Сино Абӯубайди Ҷузҷонӣ, ки ҳамеша бо ӯ ҳамроҳу ҳаммаслак буд, навиштааст.

Ба олам ба чашми ибрат нигаристан ва аз халқҳои пешрафтаи дунё омӯхтан, дар эҷодиёти Аҳмади Дониш низ жанри сафарномаи хоси адабиёти маърифатпарвариро ба вуҷуд оварда буд. Нависанда ба воситаи тасвири шиносии хеш бо ҳаёти мамлакатҳои пешрафта ва чизҳои ибратбахши дар он ҷойҳо дидааш бедор кардани фикри ҳамватанон, кушодани чашми онҳоро мақсади худ қарор дода буд.

Дар адабиёти охири асри XIX ва аввали асри XX низ як силсила сафарномаҳо навишта шуданд. Аз ҷумлаи онҳо «Савонех- ул-масолик ва фаросих ул-мамолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочи Ҳаким, «Баёноти сайёҳи Ҳиндӣ»-и Абдурауфи Фитрат, «Саёҳатнома»-и Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, инчунин сафарномаи ҳаёлии Сайидахмади Аҷзиро бо номи «Миръоти ибрат» мисол овардан мумкин аст. Ин адибони бузурги маърифатпарвар афкору андешаҳои тараққиҳононаи худро асосан дар ҳамин сафарномаҳо иброз доштаанд.

Жанри сафарнома дертар хеле маъмул гардидааст. Дар адабиёти муосир низ жанри сафарнома дар шаклҳои гуногун вомехӯрад.

Пурсиш ва супориш

1. Мавзӯи асосии жанри сафарнома аз чӣ иборат аст?
2. Аз сафарномаҳо дар бораи кадом масъалаҳо маълумот гирифтани мумкин аст?

УМАРИ ХАЙЁМ (1040 — 1123)

Онон, ки куҳан бованду онон,
ки наванд,
Ҳар як пайи якдигар якояк бишаванд.
В-ин мулки ҷаҳон ба кас
намонад ҷовид,
Рафтанду равему боз оянду раванд.

Яке аз нобиғағони илму адаби форсӣ, ки дар руши фарҳангу тамаддуни умумибашарӣ нақши босазое гузоштааст, шоир ва олими барҷастаи охири асри XI ва аввали асри XII Ғиёсуддин Абулфатҳ Умар ибни Иброҳим Хайёми Нишопурӣ мебошад. Номи аслияш Абулфатҳ Умар бини Иброҳим буда, Хайём лақаби ӯ ба шумор меравад. Ин лақаб ба ӯ аз падараш гузаштааст, ки касбу кори ӯ хаймадӯзи буд.

Муҳаққиқон дар бораи ҳаёти Умари Хайём аз асарҳои худаш ва ҳамасронаш, инчунин аз асарҳои муаллифоне, ки дар давраҳои ба ӯ наздик зиндагонӣ мекарданд, маълумот гирифтаанд. Яке аз алломаҳои машҳури тоҷик Низомии Арӯзии Самарқандӣ, ки худро шогирди Хайём шуморидааст, низ дар бораи воҳурии худ бо Хайём дар Балх маълумот медиҳад. Аз рӯи маълумотҳои гуногун маълум мешавад, ки ҷавонӣ ва таҳсили ӯ дар Нишопур гузашта, кулли илмҳои замонаш, аз қабилӣ ҳандаса, тиб, фалсафа, риёзиёт, адабиётро ба хубӣ аз худ карда будааст.

Ба мисли дигар олимони ҳаёти Умари Хайём низ ба саҳти гузаштааст. Ӯ дар асари «Рисолаи ҷабр» дар бораи бадбудани аҳволи худ гуфта, лозим донистааст, ки ба муқобили ҷоҳилон ва мутаассибони дин мубориза барад. Дар бораи ин мақсади худ ва ба омӯзиши алҷабр майл доштани Хайём навиштааст: «Аммо ба сабаби муҳолифате, ки бо он

гардишҳои замон мамониат мерасонид, ба ман мумкин на- шуд, ки ба таҳсили ин хабар машғул шавам ва дар бораи он ба таври доимӣ фикр намоям. Ва мо инқирози аҳли илмро аз сар гузаронидем, фақат як гурӯҳи камшумори ҷафои зиёд дида боқӣ мондааст... Ва аксар донишмандтарошони за- монӣ мо ҳақро бо дурӯғ менӯшонанд ва дар дониш аз ҳадди фиреб ва худнамоӣ намегузаранд ва ҳамин қадаре аз илмҳо, ки медонанд, фақат ба ғаразҳои насти маишати худ сарф мекунад. Ва агар бинанд, ки касе дар талаби ҳақ барҷаста бошад, ростиро афзал донанд ва дар радди дурӯғу фиреб кӯши- да, дар тарки риёкорӣ ва ҳила ҷаҳд намояд, ўро ҳақорат ва тамасхур кунанд».

Хайём ба Самарқанд низ мусофират кардааст. Соли 1066 чун падари Умари Хайём дунёи фониро тарк мегӯяд, маҷ- рои зиндагӣ ҷавони ҳаждаҳсоларо ба сафари Хуросону Мо- вароуннаҳр ҳидоят мекунад.

Чанде баъд аз сафарҳо ў дар Самарқанд ба хизмати қозии шаҳр Абутоҳир Абдурахмон ибни Алоқ мебарояд ва дар пеш бурдани корҳои илмӣ ў кӯмак мерасонад. Гар- чанде вазъи ў дар Самарқанд хеле пешрав будааст, орзуи ватан ба ў роҳ намедиҳад, ки дар ин шаҳр муқим бимонад. Ин буд, ки ў баъди як сол боз сафари диёри хеш мекунад ва ба Нишопур бозмегардад.

Ў дар шаҳри Самарқанд «Рисолаи ҷабр»-ро, ки хулоса- ҳои дар он овардашударо математикҳои Аврупо танҳо баъ- ди 5—6 аср кашф карда тавонистанд, навиштааст. Ҳамчу- нин аз маълумотҳои таърихӣ маълум мешавад, ки ҳокими Бухоро Хоқон Шамсулмулуки Қарохонӣ низ Хайёмро, ки дар Мовароуннаҳр шуҳрати зиёд пайдо карда буд, хоста- аст ба дарбори худ ҷалб намояд. Хайём ба таклифи ў розӣ нашуда, дар Исфаҳон вазифаи сардори расадхонаро қабул мекунад ва бо ҳамроҳии мунаҷҷимон ва риёзидонони маш- ҳур ба ислоҳи тақвим (календар) шуруъ мекунад. Дар панҷ соли кори пуршиддат бо сардории Хайём тақвими нав ҷорӣ карда мешавад, ки он бо номи «Тақвими ҷалолӣ» шуҳрат пайдо кардааст.

Умари Хайём ҳаждаҳ сол дар Исфаҳон бо корҳои ил- мию тадқиқотӣ машғул мешавад. Соли 1092 баъди ба қатл расонида шудани Низомулмулк ном вазири донишманди Маликшоҳи Салҷуқӣ дар мамлакат фитнаҳои сиёсӣ сар

мезанад. Бар асари ин гуна фитнаҳо бинои расадхона оташ зада шуда, кормандони он ба ҳар тараф мегурезанд. Умари Хайём низ то соли 1297 дар Исфаҳон сарсону саргардон гашта, баъд ба сафари ҳаҷ мебарояд ва дар мамлакатаҳои Араб чанде зиндагонӣ мекунад. Солҳои охирини ҳаёташ Умари Хайём ба Нишопур бозмегардад ва 4 декабри соли 1131 дар зодгоҳи худ аз олам ҷашм мепӯшад.

Хайём Абуали ибни Синоро хеле ҳурмат мекард ва ӯро устои худ мехонд. Аз маълумотиҳои Байҳақӣ маълум мешавад, ки охириин китобе, ки Хайём дар арафаи вафоташ хонда истода буд, «Китоб-уш-шифо»-и Ибни Сино будааст.

Умари Хайём на танҳо симои барҷастатарини адабиёти халқи тоҷик, балки яке аз машҳуртарин намоёндагони маданияти ҷаҳонӣ мебошад. ӯро ҷаҳонӣён ҳамчун риёзидон, файласуф, тарҷумон, мунаҷҷим ва шоири машҳур мешиносанд.

Мероси адабӣ

То имрӯз ба мо танҳо асари ӯ «Наврӯзнама» ва шеърҳои ба забонҳои тоҷикиву арабӣ боқӣ мондаанд.

Қисми зиёди рубоӣҳои Хайём файласуфона навишта шудаанд. Ин таронаҳои дар зоҳир хурдҷаҳм, вале сермағз ҳамаи масъалаҳои муҳим ва торики фалсафиро, ки дар назар асрорангез менамоянд, дар бар мегиранд. Рубоӣҳои Хайём тарҷумони шиканҷаҳои рӯҳии инсон аст. Фарёдҳои ӯ инъикоси дардҳо, изтиробҳо, тарсҳо, умедҳо ва орзуҳои ҳазорҳо насли одамии аст. ӯ дар бораи инсон бо муҳаббат сухан меронад.

Эй кош, ки ҷойи орамидан буди,
Ё ин раҳи дурро расидан буди.
Кош аз пайи сад ҳазор сол аз дили хок
Чун сабза умеди бардамидан буди.

* * *

Гар даст ба лавҳаи қазо доштаме,
Бар майлу муроди хеш бингоштаме:
Ғамро зи ҷаҳон яксара бардоштаме
В-аз шоди сар ба чарх афроштаме.

Хайём тарҷумони шиканчаҳои рӯҳӣ шудааст. Фарёдҳои ӯ инъикоси дардҳо, изтиробҳо, тасҳо, умедҳо ва орзуҳои ҳазорҳо насли одамӣ аст.

Хайём ҳаракат кардааст, ки дар рубоиҳои ба забони содаву раво мушқилот ва муаммоҳоро ба осони ҳал кунад. Ӯ зери хандаҳои асабонӣ масъалаҳои динӣ ва фалсафиро баён мекунад ва роҳи ҳалли онҳоро меҷӯяд.

Аз ҷумлаи рафтагони ин роҳи дароз
Бозмадае ку, ки хабар пурсем боз?
Зинҳор, дар ин дуруҳаи озу ниёз
Чизе нагузори, ки намеояд боз.

Хайём шоир ва файласуфи тараққипарвар буда, қувваи ақл, маърифат ва кашфшавандагии қонунҳои табиатро ҳамеша таъкид мекард. Рубоиҳои Хайём сода, табиӣ ва ба забони дилчаспи адабӣ навишта шуда, ҳар касро шефтаи оҳангу ташбеҳоти гуногуни зебои худ менамояд ва яке аз барҷастатарин намунаҳои шеъри шакарбори форсӣ ба шумор меравад.

Хайём тавассути маънигузори ва мазмунсозӣ дар рубоиёти худ инсонро ба шиноҳти ҳаёти воқеӣ даъват мекунад ва ҷонибдори он аст, ки ин умри кӯтоҳу даргузари худро ганимат донад ва сарфи амалҳои нек гардонад:

Тарсам, ки чу баъд аз ин ба олам нарасем,
Бо ҳамнафасон низ фароҳам нарасем.
Ин дам, ки дар оём, ганимат шумарем,
Шояд ки ба зиндагӣ дар он дам нарасем.

Чунин тарзи маънигузори ва мазмунофарӣ талаботи айёми Хайём буда, омезиши илму адабиёт ва пайванди он чунин муҳити эҷодиро барои суҳанварон созгор гардонид. Хайём ҳамчун ҳаким ва донишманди давраи замони худ ин рисолатро ба хубӣ бар дӯш гирифта, дар назди таърихи инсоният нақши носутурданӣ ва босазое тавассути рубоиёту осори дигари илмиву адабӣ боқӣ гузошта тавонист.

Рубоиёти Хайём то имрӯз сарчашмаи ҳазорон баҳсу мунозираҳо ва фарзияву бардоштҳои илмӣ буда, омӯзиши мукаммали осори илмиву адабии ин марди хирадро минбаъд талаб мекунад.

Дар шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардани рубоиёти Умари Хайём хизмати шоир ва мутарҷими англис Эдуард Фитсчералд хеле бузург аст. Эдуард Фитсчералд соли 1859 дар Лондон 101 рубоии Хайёмро ба забони англисӣ тарҷума ва нашр намуд. Он маҷмӯа роҳ ба сӯи Аврупо кушод. Аз ин баъд рубоиёти Хайём дар Амрикову Ҷопон, Олмону Ҳинд, Чину Фаронса, мамолики Араб чоп шудаанд. Тибқи маълумоти сарчашмаҳо баъд аз соли 1889 то соли 1926 рубоиёти Умари Хайём дар Англия, Ҳиндустон ва Амрико 152 маротиба ба забони англисӣ чоп гардид. Соли 1895 дар Бостон ва Лондон феҳристи нашрҳои рубоиёт ва адабиёт оид ба Умари Хайём чоп шудааст, ки аз 250 саҳифа иборат аст. Аз ин санадҳо худ маълум мегардад, ки шуҳрати ҷаҳонии Хайём чӣ гуна будааст. Шуҳрати оламгири ӯро бештар рубоиёташ таъмин намудаанд. Аз ин рӯ, мезадад, ки Умари Хайёмро чун шоири номвар баргузинем.

Хайём дар адабиёти ҷаҳонӣ бештар ба воситаи рубоиҳои баландмазмунӣ худ ҷовидон гаштааст. Шеърҳои ӯро ба забонҳои гуногун тарҷума карда, то ба имрӯз замзама мекунанд.

Пурсиш ва супориш

1. Хайём ба кадом фанҳо шавқу рағбат дошт?
2. Шоир дар байти «Ё ин раҳи дурро расидан буди» кадом маъноро дар назар доштааст?
3. Дар байти «Аз ҷумлаи рафтагони ин роҳи дароз, бозомадае ку, ки хабар пурсем боз?» киноя аз чист?
4. Умари Хайём дар ҷаҳон бо кадом ҷиҳатҳои машҳур шудааст?

НАМУНА АЗ ОСОР

РУБОИЁТ

Рузе, ки гузаштааст, аз ӯ ёд макун,
Фардо, ки наёмадаст, фарёд макун.
Бар н-омадаву гузашта бунёд макун,
Ҳоли хуш бошу умр бар бод макун.

Нокарда гунаҳ дар ин ҷаҳон кист? Бигӯй!
В-он кас, ки гунаҳ накард, чун зист? Бигӯй!
Ман бад кунаму ту бад мукофот диҳӣ,
Пас фарқ миёни ману ту чист? Бигӯй!

Абр омаду боз бар сари сабза гирист,
Бе бодаи арғувон намебояд зист.
Ин сабза, ки имрӯз тамошоғаҳи мост,
То сабзаи хоки мо тамошоғаҳи кист?

То дар тани туст устухону рагу пай,
Аз хонаи тақдир манеҳ берун пай:
Гардан манеҳ, ар хасм бувад Рустами Зол,
Миннат макаш, ар дӯст бувад Ҳотами Тай.

Эй чарх, чи шуд, хасисро чиз диҳӣ,
Гармобаву осиеву даҳлез диҳӣ?
Озода ба нони шаб гаравгон биниҳад,
Бояд, ки бар инчунин фалак тез диҳӣ!

Пурсиш ва супориш

1. Аз шеъри аввали ҳамин саҳифа маълум мешавад, ки зиндагӣ барои Хайём қиматбаҳотарин сармоя аст. Пас онро чи гуна гузаронидан лозим будааст?
2. Аз кадом шеъри Хайём маълумоти ҳасбиҳоли гирифтани мумкин аст?
3. Аз намунаи шеърҳои овардашуда муайян кунед, ки онҳо чи гуна умумият доранд?

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ СОХТ ВА ВАЗНИ РУБОИЮ ДУБАЙТИ ВА ФАРҚИ ОНҲО

Рубоӣ гуфта, шакли шеъриеро меноманд, ки аз чор мисраъ иборат буда, онро ду байт ташкил медиҳад. Бинобар ин баъзан барғалат рубоиро дубайти низ меноманд. Рубоӣ аз ҷиҳати шакл аз се мисраи Ҳамқофия ва як мисраи Беқофия иборат мебошад. Мисол:

Гар бар фалакам даст буди чун **яздон**,
Бардоштаме ман ин фалакро зи **миён**.
В-аз нав фалаке дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расиди **осон**.

Рубоӣ дар вазни **ҳазачи мусаммани аҳрам ё аҳраб** навишта мешавад. Қофиябандии рубоӣ дар шаклҳои *a, a, a, a* ва *a, a, б, a* аст. Рубоӣ ба мусиқӣ ва оҳанг Ҳамбастагӣ дошта, асосан мавзӯҳои панду ахлоқиро дар бар мегирад.

Рубоие, ки Ҳар Ҷаҳор мисрааш бо Ҳамдигар Ҳамқофия буда, дар шакли *a, a, a, a* меояд, *рубоии тарона* меноманд.

Бино ба қавли устод С. Айни рубоӣ аз «душвортарин шаклҳои шеъри тоҷик ба шумор меравад». Бузургтарин рубоисаро Абу-абдуллоҳи Рӯдакӣ дар фаъолияти адабӣ ва Ҳунари эҷоди шеър ба жанри рубоӣ дилбастагии махсусе зоҳир намуда буд. Ӯ теъдоди хеле зиёди рубоиро ба вуҷуд овардааст. Инак, рубоии зайлро мутолиа кунед:

Дар раҳгузари бод ҷароге, ки тӯроост,
Тарсам, ки бимирад аз фароге, ки тӯроост.
Бӯйи ҷигари сӯхта олам бигрифт,
Гар нашниди, зиҳи димоге, ки тӯроост.

Ин рубоии шоир мақоми басо оли дошта, дар он концепсияи инсон васеъ ба мулоҳиза ва муҳокима гирифта шудааст.

Дар батни модар ибтидо гирифта бо таслим кардан, яъне то интиҳои умри одамизод, ҳамин хатти сайри зиндагии навъи башар бо ибораи «раҳгузари бод» манзур гардонида мешавад. Инсон ҳамчун олами сағир (микрокосм) дар ин олами кабир (макркосм) ба нисбати чароғест, яъне фарди фикркунанда аст. Шоир аз ҳамон тоифаи ғафлатзадагон дар биму ҳарос аст, ки дар муддати умри хеш ягон амали ибратбахшу мондагор содир накардаанд. Ҳамон тоифаи мардуме, ки барои дар таърих гузоштани номи худ дар ғафлат монда, ҷидду ҷаҳд накардаанд, димоғсӯхта шудаанд ва оҳу афғони таассуфомезашон саросари ҷаҳонро фаро гирифтааст; агар оҳу вовайло, афсусу надомати ин қабил мардум ва ё бандагони Худо то ба шуури одамони дигар рафта нарасида бошад, ҳайфи чунин димоғу машом аст...

Яъне, рубоии мазкур аз ҷиҳати фалсафи, тамоюли ахлоқию андарзӣ хеле қавӣ буда, дар он мулоҳизаҳои ҷиддӣ оиди ҳештаншиносии баён карда шудаанд.

Дар адабиёти тоҷик аввалин рубоисаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ буда, Умари Хайём ин жанри шеърро ба дараҷаи аъло расонидааст.

Дубайтӣ шеъре мебошад, ки аз ду байт (чор мисраъ) иборат мебошад. Он аз тарона, ки маҳсули давраи пеш аз ислом аст, сарчашма гирифтааст. Дубайтӣ асосан мавзӯҳои ишқӣ, ахлоқӣ, ирфониро дар бар мегирад. Дар дубайтӣ мисраъ вазифаи муайян дорад:

мисраи аввал муқаддима буда, оғози фикри дар шеър баёншаванда мебошад;

мисраи дуум диққати шахсро ба мақсади ифодашуда ҷалб мекунад;

мисраи сеюм мақсади дар байти аввал ифодаёфтаре хотиррасон карда, онро тасдиқ ё инкор мекунад;

мисраи чорум мақсад ва фикри дар дубайтӣ баёншавандаро ҷамъбаст мекунад.

Барои дилкушодон даҳр танг аст,
Барои шишадилҳо даҳр санг аст.
Барои чашмтангон умр мол аст,
Барои кинадорон сулҳ ҷанг аст.

Аз ҷиҳати вазн рубоӣ аз дубайтӣ фарқ мекунад. Дубайтӣ дар вазни **ҳазаҷ (мусаддаси маҳзуф ё мақсур)** гуфта мешавад.

Ҳар як мисраи вазни ҳазаҷи мусаддас аз се рукн иборат аст: мафоилун, мафоилун, фаълун ва ҳар як мисраи ҳазаҷи мусамман аз чор рукн: мафъулу, мафойлун, мафойлу, фаъл ташкил меёбад.

Пурсиш ва супориш

1. Рубой чист?
2. Аз ҷиҳати сохт рубой чӣ гуна аст?
3. Чаро дубайти мегӯянд?
4. Рубой аз дубайти чӣ гуна фарқ дорад?
5. Вазни рубой ва дубайтиро мустақилона омӯсед. Фарқияти вазни ҳазаҷ (мусаммани ахрам ва ахраб) аз вазни ҳазаҷ (мусаддаси маҳзуф ё мақсур) дар чист? Маълумоти ба даст овардаатонро ба дафтари адабиёт қайд кунед.
6. Вазифаҳои мисраъро номбар кунед.
7. Мавзӯ ва мундариҷаи рубой ва дубайтиҳо аз ҷиҳати иборат аст?
8. Муайн кунед, ки шеърӣ мазкур рубой аст ё дубайти:

*Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори Ватан аз лолаю райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Эй кош, гадо будӣ ба Каншон хуштар.*

9. Байти зерини Абӯабдулло Рӯдакиро хонед. Ба қолаби рубой ё дубайти тааллуқ доштани онро муайян кунед.

Марди набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитоде бигири, марди.

10. Рубой ва дубайтиҳои халқӣ дар маҳалли Шумо эҷодшударо муайян кунед. Онҳоро ба дафтари адабиёт нависед.

УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС (1026 — 1069)

Амир Унсурулмаолии Кайковус ибни Вушмагир бинни Қобус яке аз шоҳзодагони хонадони Зиёри ба шумор меравад, ки дар Эрони Шимоли зистаанд. Бобо ва падари Унсурулмаоли одамони маърифатнок буда, фарзанди худро аз тамоми донишҳои замона баҳраманд гардониданд.

ӯ тақрибан дар солҳои бистуми асри XI дар ноҳияи Кӯҳистон (шимоли Эрон) таваллуд ёфтааст. Мутаассифона солҳои зиндагонӣ ва вафоти ӯ ба мо маълум нест.

Баъзе маълумотҳои муҳимро дар бораи ҳаёт ва фаъолияти ӯ аз «Қобуснома» («Насиҳатнома») ёфтан мумкин аст. Ин маълумотҳо аз тарбияи хуб гирифтани Кайковус далолат медиҳанд. Аз хурдсоли падар барои Унсурулмаоли донишмандони фанҳои гуногун ва ҳунармандонро ҷамъ оварда, ӯро тарбияи ҳамаҷониба додааст. Ин сабаб шуд, ки дертар худи Унсурулмаоли баҳри писари худ Гелоншоҳ насиҳатномае тартиб медиҳад, ки бо номи «Қобуснома» ё «Насиҳатнома» машҳур аст.

Кайковус ғайр аз касби илм ва ҳунаромӯзӣ сайру саёҳатҳои бисёре намуда, аз мактаби ҳаёт сабақҳои ибратбахш гирифтааст. Касби илму ҳунар ва таҷрибаи рӯзгор барои навиштани «Қобуснома» маводҳои фаровон фароҳам овардааст.

«Қобуснома» аз чиҳилу чор боб иборат буда, доир ба масъалаҳо ва ҳунарҳои гуногуни ҳаёт ва манфиату зарари онҳо сухан мекунад.

Мазмуни асосии ин асарро панду андарзҳо дар бораи адаб, омӯзиши рӯзгор, ранҷ кашидан, шинохтани ҳаққи падару модар, дурӣ кашидан аз дӯстони бадқирдор, тартиби таом хӯрдан, андеша, гуфтору рафтори шоиста ва

дигар масоили одобу рафтор дар бар мегирад. Дар он ҷоҳили, фиребгарӣ, худписандӣ, бадкинагӣ, бухлу ҳасад, зулму ситам ба риштаи танқид кашида шуда, ростиву некӯкорӣ, ҷавонмардию саховатпешагӣ барин фазилатҳои неки инсонӣ талқин карда мешавад.

«Қобуснома» бо забони соддаву фасеҳи тоҷикӣ навишта шуда, насихатҳои он басо пурмазмунанд. Солҳои зиёд аст, ки панду насихатҳои гуҳаррези ин марди оқил раҳнамои зиндагии чандин насли одамони шудааст. Он ба бисёр забонҳои дунё, аз ҷумла, ба забон — англисӣ, немисӣ, франсузӣ, русӣ, туркӣ, ўзбекӣ, арабӣ ва тоторӣ тарҷума шудааст.

Қобуснома 930 сол муқаддам аз рӯи талаботи зиндагии ҳамоно даври замон навишта шудааст. Аз ин рӯ, як қатор андешаҳои Кайковус ба талаботҳои ахлоқи одоби имрӯзаи мо мувофиқ наомаданаҷ мумкин аст. Бо вучуди ин, «Қобуснома» бешубҳа асари пурқиматтарини панду ахлоқӣ ба шумор рафта, дар замони мо низ арзиши худро гум накардааст.

Пурсиш ва супориш

1. Кайковус кай ва дар кучо таваллуд шудааст?
2. Сабаби навишта шудани «Қобуснома» дар чист?
3. «Қобуснома» кадом масъалаҳоро дар бар мегирад?

**АНДАР ШИНОХТАНИ ҲАҚҚИ
ПАДАР ВА МОДАР**

Бидон, эй писар, ки... аз мӯҷиби хирад бар фарзанд воҷиб аст сабаби будани¹ худро ҳурмат доштан ва тафаққуд кардан² ва низ воҷиб аст асли худро таахҳуд³ кардан ва ҳурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст. То нагӯӣ, ки падару модарро бар ман чӣ ҳақ аст, ки эшонро ғараз шаҳват буд, на мақсуд ман будам. Ва он фарзандро, ки мудом хирад раҳнамуни ӯ бувад, аз ҳақ ва меҳри падару модар холӣ набошад...

Нигар, эй писар, ки ранчи дили падару модар нахоҳӣ ва хор надорӣ... Ҳаққи модару падар агар аз рӯи дин на-нигарӣ, аз рӯи хирад ва мардумӣ бингар... Чун ту дар ҳаққи эшон муқассир⁴ бошӣ, чунон бувад, ки ту сазои некӣ набошӣ ва он қас, ки вай ҳақшиноси асли некӣ набошад, некии фаръро⁵ ҳам ҳақ надонад. Бо носипосон некӣ кардан аз хирагӣ бувад ва ту низ хирагии хеш маҷӯӣ ва бо падару модари хеш чунон бош, ки аз фарзандони хеш тамаъ дорӣ, ки бо ту бошанд, зеро ки он ки аз ту ояд, ҳамон тамаъ дорад, ки ту аз вай зодӣ. Ва масали одамӣ ҳамчун мева аст ва модару падар ҳамчун дарахт, ҳарчанд дарахтро таахҳуди беш кунӣ, мева аз вай накутар ва беҳтар ёбӣ. Ва чун падару модарро ҳурмат дорӣ ва озарм⁶, дуо ва офарини эшон дар ту асари бештар кунад ва мустақобтар бувад... ва ба хушнудии эшон наздиктар бошӣ...

Ва нигар аз баҳри мерос марги модару падар нахоҳӣ, ки бе марги модару падар он чӣ рӯзии туст, ба ту расад...

¹ *Сабаби будан* — ба маънои падару модар.

² *Тафаққуд кардан* — яъне парасторӣ ва ғамхорӣ зоҳир намудан.

³ *Таахҳуд* — ба маънои ниғаҳбонӣ.

⁴ *Муқассир* — бадкор.

⁵ *Фаръ* — яъне, дуюмдараҷа.

⁶ *Озарм* — шарму ҳаё, яъне эҳтиром.

Агар ба мол дарвеш гарди, ҷаҳд кун то ба хирад тавонгар бошӣ, ки тавонгариӣ хирад беҳтар аз тавонгариӣ мол бувад, чӣ ба хирад мол тавон ҳосил кард ва ба мол хирад натвон кард. Ва ҷоҳил аз мол зуд дарвеш гардад ва хирадро дузд натавонад бурдан ва обу оташ ҳалок натавонад кардан. Пас агар хирад дорӣ, бо хирад ҳунар омӯз, ки хиради беҳунар чун тәне бувад бечома ва шахсе бесурат, ки гуфтаанд:

«Ал-адаби сура-ул-ақла»¹.

АНДАР ПЕШӢ ҶУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бояд, ки мардум сухандон ва сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухани рост гӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва хештанро ба рост гуфтан маъруф кун, то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнаванд, бипазиранд ва ҳар чӣ рост гӯӣ, валеки ростӣ ба дурӯғ монандро магӯӣ, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он рост номақбул.

Пас аз рост гуфтани номақбул парҳез кун, то чунон наҷфгад, ки маро бо Амир Бассувори Ҷозии Шопур биннал-фазл... афтод.

ҲИКОЯТ

Бидон, эй писар, ки ман ба рӯзгори Амир Бассувор он сол, ки аз ҳаҷ боз омадам, ба ғазо рафтам ба Ганҷа, ки ғазои Ҳиндустон бисёр карда будам. Хостам, ки ғазои Рум низ карда шавад ва Амир Бассувор подшоҳӣ бузург буд ва марде побарҷой ва хирадманд ва шоистаю одил ва шуҷоъ ва мутакаллим ва покдину пешбин, чунон ки маликони сугуда бошанд. Ҳама қид будӣ беҳазл. Чун маро бидид, бисёр ҳашмат кард ва бо ман дар сухан омад ва аз ҳар навъе ҳамегуфт ва ман ҳамешунудам ва ҷавоб ҳамедодам. Суханҳои ман уро писандида омад. Бо ман бисёр кароматҳо кард ва нагузошт, ки бозгардам. Аз бас эҳсонҳо, ки мекард бо ман, ман низ дил бинҳодам ва чанд сол ба Ганҷа муқим шудам ва пайваста ба таому шароб дар гардад. Ва даъвокунандаи

¹Адаб нишонаи хирад аст.

бемаъний мабош ва на дар ҳама даъвиҳо бурҳон камтар шинос ва даъво бештар. Ва ба илме, ки надонӣ, даъво мақун ва аз он илм нон маталаб, ки гарази худ аз он илм ва ҳунар ба ҳосил натавонӣ кардан, ки маълуми ту набошад ва ба чизе, ки надонӣ, ба ҳеч нарасӣ.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки ба рӯзгори Хусрав зане пеши Бузарҷ-мехр омад ва аз вай масъалае бипурсид. Магар андар он вақт Бузарҷмехр сари он суҳан надошт.

— Гуфт: «Эй зан, ин ки ту мепурсӣ, ман он надонам». Зан гуфт: «Пас агар ту ин надонӣ, неъматӣ худойғони мо ба чи мехӯри?» Бузарҷмехр гуфт: «Бад-он чиз, ки донам, диҳад ва малик маро бад-он чиз, ки надонам, чизе надиҳад. Ва агар бовар надорӣ, биё ва аз малик бипурс, то худ бад-он, ки надонам, маро малик чизе ҳамедиҳад, ё на?».

Пас ту, эй писар, суҳангӯй бош, на ёвагӯй, ки ёва гуфтан дуввум девонагӣ бошад ва бо ҳар кӣ суҳан гӯй, бинигар, то суҳани туро харидор ҳаст ё не. Агар муштариӣ чарб ёбӣ, ҳаме-фуруш ва агар на, он суҳан бигузур ва он гӯй, ки ўро хуш ояд, то харидори ту бошад. Валекин бо мардумон мардум бош ва бо одамиён одамӣ, ки мардум дигар аст, одамӣ дигар.

Ва ҳар кӣ аз хоби ғафлат бедор шуд, бо халқ чунин зияд, ки ман гуфтам ва то тавонӣ, аз суҳан гуфтан ва шунавидан нуфур машав, ки мардум аз суҳан шунидан суҳангӯй шаванд. Далел бар он ки агар кӯдакero аз модар ҷудо кунанд ва дар зерӣ замин баранд ва шир ҳамедиҳанд ва ҳам он ҷо мепарваранд ва модару доя бо вай суҳан нагӯянд ва нанавозанд ва суҳани кас нашунавад, чун бузург шавад, гунг бувад, то ба рӯзгор ҳамешунавад ва ҳамеомӯзад, он гоҳ гӯё шавад. Далели дигар, ҳар кӣ аз модар карзояд, лол бувад. Набинӣ, ки лолон кар бошанд?

Пас суҳанҳо бишунав ва ёд гир ва қабул кун, хосса, суҳанҳои панд аз гуфтаҳои мулк ва ҳукамо. Ва гуфтаанд, ки панди ҳукамо ва мулк шунавидан дидаи хирад равшан кунанд, ки сурмаву тӯтиёи чашми хирад ҳикмат аст. Пас он қавлро, ки гуфтам, ба гӯши дил бояд шунавидан ва эътиқод кардан ва аз ин суҳанҳо андар ин вақт чанд суҳани нағзу нуктаҳои бадеъ ёд омад аз қавли Нушеровони одил, малики мулуки Аҷам ва андар ин китоб ёд кардам,

то ту низ бихонӣ ва бидонӣ ва ёд гири ва кор бандӣ, ки кор бастанӣ ин суханҳо ва пандҳои он подшоҳ моро воҷибтар бошад, ки мо аз тухмаи он мулукем.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки рӯзе Шиблі дар масҷиде рафт, ки ду рақъат намоз хонад ва замоне биосояд. Дар масҷид кӯдакони дабиристон буданд. Вақти нон хӯрдани кӯдакон буд. Нон ҳамехӯрданд. Ба иттифоқ ду кӯдак наздики Шиблі нишаста буданд. Яке писари тавонгаре буд ва дигар писари дарвеше. Дар занбили он тавонгарзода ҳалво буд ва дар занбили он дарвешзода нони хушк. Тавонгарзода ҳалво ҳамехӯрду дарвешзода аз ӯ ҳамехост.

— Агар мехоҳӣ, ки туро ҳалво диҳам, саги ман бош.

Ин кӯдак гуфт.

— Ман саги туам.

Тавонгарзода гуфт:

— Бонги саг кун.

Он дарвешзодаи бечора дуто шуда бонги саг ҳамекард, то пораи ҳалво бад-ӯ дод.

Шиблі дар эшон назора ҳамекарду мегирист. Муридон пурсиданд, ки бо шайх чӣ афтод, ки гирён шуда. Гуфт:

— Нигоҳ кунед, ки тамаъ мардумро ба чӣ мерасонад. Агар чунон будӣ, ки он кӯдак ба нони тиҳии хеш қаноат кардӣ ва тамаи ҳалвои ӯ надошти, уро саги ҳамчу худе набоисти будан.

Пурсиш ва супориш

1. Унсурулмаолии Кайковус «Насиҳатнома»-и худро ба ки бахшидааст?
2. Чаро «Қобуснома» ё «Насиҳатнома» арзиши баланд дорад?
3. Чаро муаллиф адабро нишонаи хирад медонад?
4. Ибораи «маликони сутуда»-ро аз луғат пайдо карда, маънояшро шарҳ диҳед.
5. Чумлаи «Ба илме, ки надонӣ, даъво макун ва аз он илм нон маталаб»-ро маънидод кунед.
6. «Сухангӯи бош, на ёфтагӯӣ»-ро чи гуна маънидод мекунед? Ёфтагӯён киҳоянд?
7. Нависанда фикри аз сухан шунидан сухангӯӣ шуданро бо кадом далел исбот кардааст?

**НИЗОМИИ
ГАНҶАВӢ
(1141 — 1209)**

**Ҳам ҳунарманд, ҳам ҷаҳондида,
Ҳам ба ҷашми ҷаҳон писандида.
Аз ҳунармандиям навозад бахт,
Беҳунар кай расад ба тоҷу тахт?**

Ҳақим Низомии Ганҷавӣ аз бузургтарин устодони каломии бадеъ маҳсуб ёфта, дар шаҳри Ганҷаи диёри зебо-манзари Озарбойҷон дида ба дунё кушодааст. Номи аслиаш Илёс буда, Низомӣ таҳаллуси шоирии ӯ мебошад. Аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ олимони муайян кардаанд, ки аҷдоди падарии Низомӣ муқими Эрон будаанд. Низомӣ аз хурдсоли бе падару модар монда, тағояш ӯро ба воя расонидааст. Ин марди ғамхор ҷиянашро на танҳо парасторӣ кард, балки ӯро хонанда соҳиби маълумоти хуб гардонид. Низомӣ дар муддати кӯтоҳ таърих, ҷуғрофия, мантиқ ва адабиётро аз худ карда, ба омӯзиши илмҳои табиӣ — тиб ва ситорашиносӣ пардохт.

Ӯ донишандӯзии худро дар ҷавонӣ қайд карда, дар бораи кашф кардани асрори илмҳои гуногун таъкид кардааст:

Ба бози набурдам ҷавонӣ ба сар,
Ки шугле дигар буд ҷуз хобу х(в)ар.
Нахуфтам шабе шод бар бистаре,
Ки накшодам он шаб зи дониш даре.

Аз ин сабаб буд, ки Низомӣ ҳоло дар ҷавонӣ куррашақл будани Замиро медонист ва аз риёзиёт, табиӣёт хабардорӣ табиӣ ҳозик низ буд.

Дар баробари ин, ӯ аз мероси адабии Юнони қадим, хати паҳлавӣ, осори адабӣ ва илмии давраи хилофат, таъ-

рихи Кавказ, одобу рафтори пайравони дини насронию яҳуди ва адабиёти форсу тоҷик хуб огоҳ буд.

Низомӣ тамоми умри худро дар Ганҷа гузаронидааст. Он замонҳо шаҳри Ганҷа яке аз шаҳрҳои ривочёфта, до-рои қалъаҳои мустаҳкам, мадрасаву кӯшкҳо буд. Аз ин са-баб, дар асри XII адибон ва донишмандон ба ин ҷо ру овардаанд. Низомӣ борҳо ба хизмати дарбор даъват шуда буд, лекин ӯ мутеъгӣ, хушомадгӯӣ ва тамаллуққори-ро на-хоста, чунин гуфтааст:

Бигзор маоши подшоҳи,
К-овораги оварад сипоҳи.
Аз сӯҳбати подшаҳ бипарҳез,
Чун пунбаи хушк аз оташи тез.

Мероси адабии Низомиро ғазал, рубоӣ, қасида, қитъа ва дostonҳои «Хамса» ташкил менамоянд. Аз ҷиҳати мавзӯӣ ва гоӣ ин асарҳо гуногун буда, ҳар яке дар давраҳои чудо-гонаи фаъолияти шоир мақому мартабаи хоса доранд.

Аз чандсолаги ба шеърҳои пардохтани шоир маълум нест, аммо ҳанӯз дар овони ҷавонӣ эҷодиёти худро бо сурудани ашъори гиноӣ оғоз намудани ӯ маълум аст. Ав-вал ғазалу рубоӣ гуфта, баъд қитъаю қасида гуфтааст. Дар қасидаи Низомӣ осоре аз мадҳ мавҷуд нест. Ҷои онро пан-ду андарз ишғол кардааст. Қитъаоти шоир низ бештар дар ҳамин мавзӯӣ суруда шудаанд. Рубоӣёти Низомӣ чандон зиёд нестанд. Аксари онҳо ошиқона буда, ҷо-ҷо ақоиди иҷтимоии хешро низ ҷой додааст.

Бахши бештари мероси боқимодаи Низомиро ғазал таш-кил менамояд. Тамоми тазкиранависон дар пояи баланди санъат қарор ёфтани ғазалҳои Низомиро гушрас кардаанд. Ғазалҳои Низомӣ аз лиҳози шаклу мазмун, аз ҷиҳати маъ-ниву сабк ва аз ҳайси саноеи бадеӣ аз ҷараёни умумии инкишофи ғазали маъмулӣ хориҷ мешаванд. Дар созмони ғазал Низомӣ низ мисли бисёр муосирони худ, ки ғазал эҷод кардаанд, аз ҳамирмоӣ ишқ истифода бурда, барои расидан ба ин матлаб дар ин роҳ сабуру тоқат, кӯшиши расидан ба васл ва амсоли онро ба қалам медиҳад.

Ба иттифоқи аксари муҳаққиқон Низомӣ дар инкишо-фи ғазал хидмати чашмгир накардааст. Истеъдоди ӯ маҳз

дар сурудани дostonҳояш нашъунамо пазируфта, мақоми шоирии ўро муайян кардааст.

Мероси адабӣ

Низомӣ таъби баланди шоирӣ дошта, дертар дар дostonсароӣ маъруф гашт. Ў барои барқарор шудани адлу инсоф, дӯстию рафоқат тамоми умри худро бахшидааст. Низомӣ писари яккаву ягонае дошт бо номи Муҳаммад. Бахшида ба писари худ насихатҳои зиёде навиштааст, ки ганҷинаи афкори ахлоқӣ ба шумор меравад.

Ёдгории ҷовидона ва беҳамтои Низомӣ «Хамса» мебошад. «Хамса»-и бегазанди ў ҳамчун шаҳории фарҳанги дунё эътироф шудааст. Ин суханвари тавоно ва хирадманду доно бо таъби саршору маҳорати баланд ва истеъдоди зотиву забони фасеҳ ба эҷоди адабӣ бо камоли ҷиддият нигаристааст. Ин асари ў дорои муҳтавои гуногуни иҷтимоӣ буда, бо тасвирҳои ишқи пок, манзараҳои назаррабои табиат, суханони ҳақимона, таркибу ибороти нағзу дилнишин, истифодаи санъатҳои зиёди лафзиву маънавӣ ва пеш аз ҳама ташбеҳу истиороти латифу воқеӣ эҷод гардидааст.

Ин асари Низомӣ панҷ маснавии пурҳикматро дар бар гирифтааст, бинобар ин, онро «Панҷ ганҷ» низ мегӯянд.

Низомӣ дар «Хамса» афкори панду насихати худро на дар шакли таъкидоти хушку холи, балки бо мисолҳои ибратбахши зиндагӣ, нақлу ривоят ва афсонаву қиссаҳои дилнишин, ҳикоят, тасвири ҳодисаҳои табиат тасдиқ кардааст.

Маснавии якуми «Хамса» «Махзан-ул-асрор» ном дошта, бо забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудааст. Ин асар мавзӯи ягона надорад. Бобҳои он ба офарида шудани олам, ситоиши сухан, ҳастӣ, ишқ, адолат, усули мамлакатдорӣ, некӣ, саховат, сабр, инсонигарӣ ва ғ. бахшида шудаанд. Дар ҳар қисми он ҳикоятҳои аҷоибу ғароиб оварда шудаанд.

Маснавии дуюм «Хусрав ва Ширин» ва маснавии сеюм «Лайли ва Мачнун» ном дорад. Дoston ё маснавии чоруми ин асари панҷгона «Ҳафт пайкар» ном дошта, дар он дар бораи саргузашти Баҳроми Гӯр сухан меравад. Ин асар бо номи «Баҳромнома» низ машҳур аст. Достони охирини

«Хамса»-и Низомӣ «Искандарнома» мебошад. Достон дар бораи саргузашти Искандари Мақдунӣ буда, аз замони кӯдакӣ то ҷавонию лашкаркашиҳои Искандар нақл мекунад.

Низомии Ганҷавӣ дар ҷамаи маснавиҳои «Хамса», бахусус, дар «Искандарнома», хотирнишон менамояд, ки суханҳои хубу гуфтаҳои марғуби ӯ ба осонӣ ба даст наомада, балки он ҷама натиҷаи дониши зиёду андешаҳои амиқ, заҳмати пайваста, машаққатҳову ҷоннисориҳои ӯст:

Бад-ин дилфиребӣ суханҳои бикр
Ба сахти тавон зодан аз роҳи фикр.
Сухан гуфтани бикр ҷон суфтан аст,
На ҳар кас сазои сухан гуфтан аст.

Шоир дурӯғро фасод мешуморад, аз қадри инсон неконмӣ, хулқу одоби ҷамида, покиву ҷуду карам, адолату дод, аҳду вафо, муҳаббати пок бо дилгармӣ андеша меронад. ӯ панд медиҳад:

Хунар омӯз, к-аз хунарманди,
Даркушой кунӣ, на дарбанди.

Ҳадафи Низомии Ганҷавӣ аз навиштани «Хамса» афсонапардозиву ишқноманависӣ набуда, балки нишон додани сабақҳои таърих ба ҳамзамонон ва панду андарз додан ба инсон аст. Ҳамин ҳадафи амиқ сабаб бар он шудааст, ки саросари маснавиҳои «Хамса» ҳикмат ва андешаҳои ахлоқӣ мебошад.

Дар маснавиҳои Низомии Ганҷавӣ варақеро наметавон ёфт, ки он фарогири андарзе, ҳикмате ва ё мақолу зарбулмасали халқие набошад. Ва ҳатто дарунмои ин ё он маснавӣ ҷанбаи ахлоқӣ надошта бошад ҳам, мебинем, ки вобаста ба равишу воқеаҳои тасвирёфта симоҳои барҷастаи маснавиҳои шоири мутафаккир паёмҳои ахлоқиро бозгӯ намудаанд.

ДАР БОБИ СУХАН ВА СУХАНВАРОН

Ёдгоре, к-аз одамизод аст,
Сухан аст, он дигар ҳама бод аст.
Бингар аз ҳар чӣ офарид Худой,
То аз ӯ ҷуз сухан чӣ монд ба ҷой?

* * *

Ҷунбиши аввал, ки қалам баргирифт,
Ҳарфи нахустин зи сухан даргирифт.
Бе сухан овозаи олам набуд,
Ин ҳама гуфтанду сухан кам набуд.

* * *

Шеър туро сидранишонӣ диҳад,
Салтанати мулки маъонӣ диҳад.
Шеър барорад ба амирет ном,
К-аш-шуарои умаро-ул-калом.

* * *

Сухан гавҳар шуду гӯянда гаввос,
Ба саҳти дар каф ояд гавҳари хос.
Зи гавҳар гуфтан устодон ҳаросанд,
Ки қиматмандии гавҳар шиносанд.

* * *

Сухан бисёр донӣ, андаке кун,
Якero сад макун, садро яке кун.
Чу об аз эътидол афзун ниҳад гом,
Зи серобӣ ба фарқ орад саранҷом.
Чу хун дар тан зи одат беш гардад,
Сазои гӯшмоли неш гардад.

ДАР БОБИ ИЛМУ АДАБ ВА ҲУНАР

Ҳар кӣ дар ӯ ҷавҳари доноияст,
Бар ҳама кореш тавоноияст.
Банди фалакро кӣ тавонад гушод,
Он ки бар ӯ пой тавонад ниҳод?!

* * *

Ҳар кӣ з-омӯхтан надорад нанг,
Гул барорад зи хору лаъл аз санг.
В-он ки дониш набошадаш рӯзӣ,
Нанг дорад зи донишомӯзӣ.

* * *

Илмро хозини амал карданд,
Мушкили коинот ҳал карданд.

* * *

Ғофил манишин, на вақти бозист,
Вақти ҳунар асту сарфарозист.
Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ нигаранд рӯзат аз рӯз.

* * *

Ақли ту пирест фаромӯшкор,
То зи ту ёд орад, ёдаш биёр!

АЗ «МАХЗАН-УЛ-АСРОР»

Достони пиразан бо Султон Санҷар

Пиразанеро ситаме даргирифт,
Даст заду домани Санҷар гирифт.
К-эй малик, озарми¹ ту кам дидаам,
В-аз ту ҳамасола ситам дидаам.
Шаҳнаи² маст омада дар кӯи ман,
Зад лагаде чанд фарорӯи ман.
Бегунаҳ аз хона ба рӯям кашид,
Мӯйкашон дар сари кӯям кашид.
Дар ситамобод забонам ниҳод.
Муҳри ситам бар дари хонам ниҳод.
Гуфт: «Фалон нимшаб, эй кӯжпушт,³
Бар сари кӯи ту фалонро кӣ кушт?!»
Хонаи ман ҷуст, ки хунӣ кучоаст?
Эй шаҳ, аз ин беш забунӣ кучоаст?
Шаҳна бувад маст, ки он хун кунад,
Арбада⁴ бо пиразане чун кунад?
Ратлзанон⁵ дахли вилоят баранд,
Пиразанонро ба ҷиноят баранд.
Он кӣ дар ин зулм назар доштаст,
Ситри⁶ ману адли ту бардоштаст.
Кӯфта шуд синаи маҷрӯҳи ман,
Ҳеҷ намонд аз ману аз рӯҳи ман,
Гар надихӣ доди ман, эй шаҳриёр,
Бо ту равад рӯзи шумор ин шумор.
Доварию дод намебинамат,
В-аз ситам озод намебинамат.
Аз маликон қуввату ёри расад,
Аз ту ба мо бин, ки чӣ хорӣ расад.
Моли ятимон ситадан⁷ кор нест,
Бигзар, аз ин, одати аҳрор нест.
Бар палаи пиразанон раҳ мазан,

¹ *Озарм* — ба маънии инсоф.

² *Шаҳна* — миршаб.

³ *Кӯжпушт* — хамидапушт.

⁴ *Арбада* — бадмасти, бадхулқӣ.

⁵ *Ратлзанон* — паймонапаймоён, майхорагон.

⁶ *Ситр* — парда.

⁷ *Ситадан* — гирифтан.

Шарм бидор аз палаи¹ пиразан.
Бандаиву даъвии шоҳи кунӣ,
Шоҳ най, чунки табоҳи кунӣ.
Шоҳ, ки тартиби вилоят кунад,
Ҳукми раият ба риоят кунад.
То ҳама сар бар хати фармон ниҳанд,
Дӯстияш дар дилу дар ҷон ниҳанд.
Оламеро зеру забар кардай,
То тӯӣ, охир чӣ ҳунар кардай?
Давлати туркон, ки баландӣ гирифт,
Мамлакат аз дод писанде гирифт.
Чунки ту бедодгарӣ парварӣ,
Турк най, ҳиндуӣ ғоратгарӣ!
Маскани шаҳрӣ зи ту вайрона шуд,
Хирмани деҳқон зи ту бе дона шуд.
З-омадани марг шуморе бикун,
Мерасадат даст, ҳисоре бикун.
Адли ту қандили шабафрӯзи туст,
Мӯниси фардои ту имрӯзи туст.
Пирзанонро ба сухан шод дор,
В-ин сухан аз пирзани ёд дор.
Даст бидор аз сари бечорагон,
То нахӯрӣ ё сачи² ғамхорагон.
Чанд занӣ тир ба ҳар гӯшае?
Ғофили аз тӯшаи бетӯшае.
Ғатҳи ҷаҳонро ту калид омадӣ,
Н-аз пайи бедод падида омадӣ...
Расми заифон ба ту нозиш бувад,
Расми ту бояд, ки навозиш бувад.
Гӯш ба дарюза³ анфос дор,
Гӯшанишине ду-серо пос дор.»
Санҷаре, к-иклими Хуросон гирифт,
Кард зиён, к-ин сухан осон гирифт.
Дод дар ин давр барандохтаст,
Дар пари симурғ ватан сохтаст.
Шарм дар ин торами азрак⁴ намонд,

¹ Пала — матои кам, ашӯи ночиз, мӯи сар.

² Ё сач — тири пайкондор, киноя аз тири оҳи бечорагон.

³ Дарюза — ба дарҳо рафта овоз додан, чизеро талабидан, касеро ё чизеро ҷустуҷӯ кардан, гадой.

⁴ Торами азрак — гунбади нилгун, осмони кабуд.

Об дар ин хоки муаллақ намонд.
Хез, Низомӣ, зи ҳад афзун гири,
Бар дили ҳунобшуда хун гири.

ДОСТОНИ ПИРИ ХИШТЗАН

Дар тарафи Шом яке пир буд,
Чун парӣ аз халқ тарафгир буд.
Пираҳани худ зи гиё бофти,
Хишт зади, рӯзи аз он ёфти.
Теғзанон чун сипар андохтанд,
Дар лаҳад он хишт сипар сохтанд.
Ҳар кӣ ҷуз он хишт ниқобаш набуд,
Гарчи гунаҳ дошт, азобаш набуд.
Пир яке рӯз дар ин кору бор
Кор фаропеш, дарафзуд кор.
Омад аз он ҷо, ки қазо соз кард,
Хубҷавоне сухан оғоз кард,
«К-ин чӣ забунию чӣ афкандагист?
Коҳу гил ин пешаи харбандагист.
Хез, мазан бар сипари хок теғ,
К-аз ту надоранд яке нон дарег.
Қолаби ин хишт дар оташ фикан,
Хишти нав аз қолаби дигар бизан.
Чанд кулӯхе ба такаллуф¹ кунӣ?
Дар гилу обе чӣ тасарруф кунӣ?
Хештан аз ҷумлаи пирон шумор,
Кори ҷавонон ба ҷавонон гузор».
Пир бад-ӯ гуфт: «Ҷавони макун,
Даргузар аз кору гарони макун.
Хиштзани пешаи пирон бувад,
Боркаши кори асирон бувад.
Даст бад-ин пеша кашидам, ки ҳаст,
То нақашам пеши ту як рӯз даст.
Дасткаши кас наям аз баҳри ганҷ,
Дасткаше мехӯрам аз дастранҷ.
Аз пайи ин ризқ ваболам² макун,
Гар на чунин аст, ҳалолам макун».

¹Такаллуф — азоб, ранҷ.

²Вабол — сахти, азоб.

Аз сухани пири маломатгараш
Гирён-гирён бигузашт аз бараш.
Пири бад-ин васф ҷаҳондида буд,
К-аз пайи ин кор писандида буд...

Пурсиш ва супориш

1. Низомии Ганҷавӣ бештар дар кадом жанри адаби эҷод кардааст?
2. «Хамса» чист? Асарҳои «Хамса»-и Низомии Ганҷавиро номбар кунед.
3. «Достони пиразан бо Султон Санҷар»-ро хонед. Бигӯед, ки аз гуфтаҳои пиразан чӣ фаҳмидед?
4. Шоир бо байти зерин чӣ гуфтан мехоҳад?

*«Бандаиву давви шоҳӣ кунӣ,
Шоҳ наӣ, чунки табаҳӣ кунӣ».*

5. Шоҳ аз гуфтаҳои пиразан ба чӣ хулоса омад?
6. Дар достони мазкур сухан дар бораи шоҳӣ кадом мамлакат меравад?
7. Дар «Достони пири хиштзан» ҷавон ба пири хиштзан бо кадом суханон муроҷиат мекунад?
8. Байтҳои оере, ки дар он ҷавоби пир омадааст, муайян карда, мустақилона таҳлил кунед.

Достони «Хусрав ва Ширин»

Достони мазкур соли 1184 мелодӣ навишта шудааст:

Гузашта понсаду панҷоҳу сӣ сол,
Назад бар хатти хубон кас чунин хол.

Воқеаҳои достон дар Эрони қадим ва Арманистон мегузаранд. Достони «Хусрав ва Ширин» асари ишқӣ буда, хислатҳои барҷастаи одамиро таҷассум мекунад. Мувофиқи мазмуни он бо тарбияи Хусрави Парвез ном писари подшоҳи Сосониҳо чанд доя машғул мешавад. Аз шашсолагии омӯзгор тарбияи ӯро ба ӯҳда гирифта, илми адаб ва ҳарб, ҳисобу фалсафаро ёд мегирад. Дар ҳаҷдаҳсолагии ҷавони зираку ҷасур ва далеру боақл мешавад.

Баъд аз таҳсили илмҳои ӯ бо маишат ва сайру гашт машғул гардид. Хусрав Шопур ном надими ҷаҳондидае дошт.

Надиме хос будаш ном Шопур,
Чаҳон гашта зи Мағриб то Лаҳовур.
Зи наққоши ба Монӣ мужда дода,
Ба рассомӣ— дар Уқлидас ёд кушода.

Боре ӯ ба Хусрав нақл мекунад, ки дар мулки Арман
шоҳзане ҳаст, ки Ширин ном духтари додараш дар хусну
ҷамол нотакрор аст.

Маҳ аз хубеш худро хол хонда,
Шаб аз холаш китоби фол хонда...
Рухаш насрину бӯяш низ насрин,
Лабаш ширину номаш низ Ширин.

Аз ин нақли Шопур Хусрав ба Ширин ғоибона ошиқ
мешавад ва сабру қарорро аз даст дода, сӯйи Арманистон
мешитобад.

Шопур ба Арманистон рафта, ҷойи иқомати Ширинро
пайдо мекунад ва сурати Хусравро кашида, ба дарахти сари
роҳи Ширин часпонида мемонад. Вақти аз шикор боз-
гаштан чашми Ширин ба расм меафтад. Канизакон бо гу-
мони он ки мабодо Ширин суратро дида, ошиқ шуда на-
монад, манзили худро дигар мекунад. Шопур манзили
нави онҳоро ёфта, боз ҳамон кори худро такрор мекунад.
Духтарон боз суратро нест карда, ҳамроҳи малика ҷойи
дигар мекуҷанд. Сурат боз пайдо мешавад. Ширин ин дафъа
мафтуни тамошои сурат шуда, илоҷе меҷӯяд, ки шахси дар
сурат бударо ёбад ва сирри онро фаҳмад. Ниҳоят, Шопур
худро нишон дода, кӣ будани Хусрав ва ошиқи ғоибонаи
Ширин будани ӯро гуфта медиҳад. Бо маслиҳати Шопур
Ширин аммааш — Меҳинбонуро партофта, барои дидани
Хусрав мешитобад.

Хусрав дар ин миён тангаи пӯлодин сикка зада буд. Аз
ин падараш огоҳ шуда, ӯро ҷазо додани мешавад. Хусрав
сӯйи мулки Арман роҳ ба гурез мениҳад. Дар роҳ Хусрав
Ширинро нохост ҳангоми оббози дида мемонад. Вале онҳо
ҳамдигарро намениносанд. Ширин ба Мадоин мерасаду
Хусрав ба Арманистон.

Хусрав аз ба Мадоин рафтани Ширин огоҳ меёбад ва
Шопурро барои овардани ӯ мефиристонад. Ногоҳ хабар
меояд, ки падари ӯро куштаанд. Хусрав боз Ширинро на-

дида, худ низ ба Мадоин мегардад ва ба тахти падар мешинад. Ӯ подшоҳиро бо адолат ва инсоф оғоз мекунад. Вале, дере нагузашта, бо ишрат машғул шуда, Ширинро низ аз хотир мебарорад.

Яке аз мухолифони падари ӯ Баҳроми Чубина ба муқобили Хусрав исён мебардорад. Хусрав ба Арманистон мегурезад ва дар яке аз шикоргоҳҳо бо Ширин боз во-мехӯрад.

Аммаи Ширин ӯро оғоҳ мекунад, ки хушёр бошад ва аввал он ҷавонро санҷида бинад. Ширин розӣ мешавад. Боре дар сабззори шикоргоҳ шере ба онҳо ҳамла меорад. Хусрав онро зада пӯст меканад. Ширин ба Хусрав шарт мегузорад, ки аввал тахти падарашро гирад, сонӣ ба ви-соли ӯ мерасад. Хусрав барои иҷрои шарт сӯйи Рум мера-вад. Подшоҳи Рум духтарашро ба занӣ дода, бо лашкари зиёде ӯро гусел мекунад. Хусрав тахти худро аз дасти Баҳро-ми Чубина кашида мегирад.

Дар ин миён аммаи Ширин Меҳинбону аз олам чашм мепӯшад. Ширин шоҳигарии Арманро ба даст ме-гирад.

Чу бар Ширин муқаррар гашт шоҳӣ,
Фурӯғи мулк бар маҳ шуд зи моҳӣ.
Ба инсофаш раият шод гаштанд,
Ҳама зиндониён озод гаштанд.
Зи мазлумони олам ҷавр бардошт,
Ҳама оини ҷавр аз давр бардошт.
Зи ҳар дарвозае бардошт боҷе,
Наҷуст аз ҳеҷ деҳқоне хироҷе.
Мусаллам кард шаҳру русторо,
Ки беҳтар дошт аз дунё дуоро.
Зи адлаш боз бо теҳу шуда хеш,
Ба як ҷо об хӯрда гург бо меш...
Дар он як сол, к-ӯ фармондеҳӣ кард,
На мурге, балки мӯреро наёзард.

Ширин дар ғами ҳиҷрони Хусрав дармонашро аз даст медиҳад. Ӯ тахтро баъд аз як сол ба мавлое супурда, сӯйи Мадоин раҳсипор мешавад.

Вале, Хусрав аз тарси занаш ба назди Ширин намеояд. Ширин дар беруни шаҳр дар қасре ҷой мегирад, ки хушку

беоб буд. ӯ ба ғайр аз шири ғусфандон ғизои дигаре на-
мехӯрд.

Аз ин огоҳ ёфта, Шопур маслиҳат медиҳад, ки Фарҳо-
ди Кӯҳканро оваранд.

Даромад Кӯҳкан монанди кӯҳе,
К-аз ӯ омад халоиқро шукӯҳе.
Чу як пил аз ситабрию баланди,
Ба миқдори ду пилаш зӯрманди.

Ба Фарҳод супориш медиҳанд, ки аз кӯҳҳои баланд ба
қаср ҷӯй гузаронад, то ин ки шир бо ин ҷӯйи сангин ба
қасри Ширин ҷорӣ шавад.

Чунон тартиб кард аз санг ҷӯе,
Ки дар дарзаш намеғунҷид мӯе.
Агар сад кӯҳ бояд канд пулод,
Забун бошад ба дасти одамизод.

Дар ин миён хабари марги Баҳроми Чӯбина меояд. Хусрав
ба ин муносибат базми бошукӯҳе меорояд. Баъди базм аз
занаш хоҳиш мекунад, ки Ширинро орад. Вале зани ӯ, ки
Марям ном дошт, хоҳиши ӯро қатъиян рад мекунад.

Хусрав ба Шопур фармон медиҳад, ки Ширинро пин-
ҳонӣ оранд. Вале Ширин ин таклифро ба худ таҳқир шу-
морида розӣ намешавад.

Фарҳоди кӯҳкан ошиқи шайдои Ширин мегардад. Вай
дар муддати як моҳ ҷӯйро канда, дар охири он ҳавз месо-
зад. Ширин аз кори Фарҳод хурсанд шуда, ба ӯ гавҳари
шабчароғ туҳфа мекунад. Фарҳод онро таги пойи Ширин
партофта сӯйи саҳро роҳ пеш мегирад. ӯ дар гирди қасри
Ширин шабро рӯз карда мегардад.

Аз ишқи Фарҳод Хусрав огоҳӣ ёфта, бо алами рашк
Фарҳодро бо зару зевар розӣ карданӣ мешавад, ки аз му-
ҳаббати худ даст кашад. Фарҳод рад мекунад. Муколамаи
онҳо чунин ранг мегирад:

Нахустин бор гуфташ: «К-аз кучой?»
Бигуфт: «Аз дори мулки ошноӣ».
Бигуфт: «Он ҷо ба санъат дар ҷи кӯшанд?»
Бигуфт: «Андӯҳ харанду ҷон фурушанд».

Бигуфто: «Ҷонфуруши аз адаб нест».
 Бигуфт: «Аз ишқбозон ин аҷаб нест».
 Бигуфт: «Аз дил шудӣ ошиқ бад-ин сон?»
 Бигуфт: «Аз дил ту мегӯӣ, ман аз ҷон».
 Бигуфто: «Ишқи Ширин бар ту чун аст?»
 Бигуфт: «Аз ҷони ширинам фузун аст!...»
 Бигуфто: «Дил зи меҳраш кай кунӣ пок?»
 Бигуфт: «Он гаҳ, ки бошам хуфта дар хок...»
 Бигуфт: «Аз дил ҷудо кун ишқи Ширин».
 Бигуфто: «Чун зиям бе ҷони ширин?»
 Бигуфт: «Ҷ онӣ ман шуд, з-ӯ макун ёд».
 Бигуфт: «Ин кай қунад бечора Фарҳод?»
 Бигуфт: «Ар ман қунам дар вай нигоҳе?»
 Бигуфт: «Офоқро сӯзам ба оҳе!»
 Чу очиз гашт Хусрав дар ҷавобаш,
 Наёмад беш пурсидан савобаш.
 Ба ёрон гуфт, к-аз хокию обӣ,
 Надидам кас бад-ин ҳозирҷавоби.

Пас, Хусрав ҳиларо пеш гирифта ба Фарҳод ваъда ме-
 диҳад, ки агар аз кӯҳи Бесутун роҳ кушояд, ба ӯ Ши-
 ринро хоҳад дод. Фарҳод ба кор оғоз мекунад. Дар дили кӯҳ
 болои санги хоро сурати Ширинро мекашад. Ин кори ӯ ба
 ҳама ҷо овоза мешавад. Рӯзе Ширин ба дидани ӯ меравад,
 вале аспаш дар роҳ ба беморӣ гирифта мешавад. Фарҳод
 Ширинро рӯйи даст бардошта, то ба қасраш бурда мера-
 сонад. Аз ин рафта Хусрав хабар ёфта, ба ӯ бардурӯғ ха-
 бар мерасонад, ки Ширин мурд. Фарҳод ин хабарро шу-
 нида ҷон медиҳад. Ширин бо ашкони шашқатор Фарҳодро
 ба хок месупорад. Хусрав ба Ширин номаи таъзиятии
 кинояомез мефиристад.

Дар ин ҳангом зани Хусрав Марям низ аз олам ҷашм
 мепӯшад. Ба хотири Хусрав боз Ширин меояд. Ширин ба ӯ
 мактуби таънаомезе менависад. Хусрав аз мактуби Ширин
 ранҷида, ба ҷустуҷӯи ёри дигар меафтад. Ӯ Шакар ном
 духтари зебои исфаҳониро ба занӣ мегирад. Вале ишқи
 Ширин ҳамеша ба дилаш ғулғула меандохт.

Дар охир Хусрав ва Ширин ба васли ҳамдигар муяссар
 мешаванд. Мамлакат бо адлу инсоф машҳур мешавад.

Вале, Хусрав аз Марям писаре дошт бо номи Шерӯя.
 Ин писар аз нӯҳсолагиаш ба модарандари худ Ширин ошиқ

мешавад. ӯ падарашро кушта, Ширинро ба занӣ меҳоҳад. Ширин дар назди ӯ се шарт мегузорад. Ин шартҳоро Шерӯя иҷро мекунад, вале Ширин ба сари қабри шавҳараш омада худро бо ханҷар зада мекушад.

Ширин дар дoston ҳамчун зани боақлу ботадбир, сиёсатмадор, дорои хислатҳои неки инсонӣ тасвир ёфтааст. Қобили қайд аст, ки тавассути афкори худ Ширин Хусравро низ тарбия менамояд. Аз ин лиҳоз, симои Ширин тимсоли занони соҳибтадбир ва сиёсатмадор аст.

Низомӣ Хусравро дар ибтидо ҳамчун шахси айшпараस्त ва нисбат ба кори халқ бепарво нишон додааст. Натиҷаи ин гуна беаҳамиятӣ буд, ки ӯ тоҷу тахти худро аз даст медиҳад ва маҳз бо тақозои Ширин ва пофишориҳои ӯ аз сари нав подшоҳи кишвар мешавад. Дар роҳи расидан ба висоли Ширин бо ҳама воситаҳо мубориза мебарад, ҳатто ба қатл расонидани Фарҳод низ барои вай гаронӣ намекунад. Аз ҷинойти ӯ сари мӯе андеша намекунад. Хусрав дар роҳи ба даст овардани истиқлолияти кишвари худ на ба халқ, балки ба подшоҳи Рум муроҷиат мекунад ва бо ин сабаб вобастагии худро ба давлати Рум ба вуҷуд меорад. Ба занӣ гирифтани Марям, тавлиди Шерӯя ва оқибат падарро ба қатл расонидани ӯ аз мукофоти амал барои Хусрав аст. Ин дoston аҳамияти бузурги ахлоқӣ ва тарбиявӣ дорад.

Низомии Ганҷавӣ ба нерӯи шеър ва сухан боварии тамом дошт. Бо шеъри худ ӯ ба муқобили иллатҳои замона, яъне нобаробарии иҷтимоӣ, ҷабру зулм, бесаводӣ баромад кардааст. Дар шеъри ӯ бухлу ҳасад, фиребгарӣ ва дуруғгӯӣ, ваъдахилофӣ, ҳаромкорӣ, худписандӣ барин фазилатҳои бади инсонӣ танқид ва таҳқир шудаанд. Худи ӯ ба шеърҳои чунин баҳо додааст:

Теғ зи алмоси забон сохтам,
Ҳар кӣ пас омад, сараш андохтам.
Теғи Низомӣ, ки сарандоз шуд,
Кунд нашуд, гарчи куҳансоз шуд.

Теғи суханони Низомӣ то ба имрӯз кунд нашудааст. Он ба нафъи инсоният, барои ҳифзати покии ахлоқ ва олами нафосат хизмат мекунад. Бинобар ин шеъри ӯро на танҳо дар Шарқ, балки дар тамоми ҷаҳон мардуми наҷод-

ҳои гуногун мутолиа мекунанд, аз ҳикматҳои пурмағзи он баҳра мебардоранд. Асарҳои ӯ ба забонҳои гуногун, аз ҷумла ба турки, ўзбеки, русӣ, озарбойҷонӣ, араби, гурҷӣ, арманӣ, ҷопонӣ, англисӣ тарҷума шудаанд.

Баъд аз сари Низомии Ганҷавӣ анъанаи хамсанависиро намояндагони гуногуни адабиёти ҳинд, араб ва турк низ идома доданд. Пайравӣ аввалини хамсанависӣ Амир Хусравӣ Деҳлавӣ ба шумор меравад, ки дар пайравӣ ба «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ достони «Ширин ва Хусрав»-ро навиштааст. Ҳотифӣ, Самад Вургун, Нозим Ҳикмат аз ҷумлаи пайравони Низомии Ганҷавӣ мебошанд.

Дар асрҳои минбаъда дар мавзӯи ишқи Хусрав ва Ширин ва Фарҳоду Ширин дostonҳои зиёде ба таърифи расидаанд. Дар адабиёти туркизабон низ дар пайравӣ ба «Хамса» Алишер Навоӣ, дар пайравӣ ба дostonҳои алоҳидаи ӯ Қутб, Ҷузули, Андалеб эҷод кардаанд. Ин гуна пайравони адабиро дар адабиётшиносӣ *назирасароӣ* ё *ҷавобнависӣ* мегӯянд.

Низомӣ ба тарбияи ҷавонон аҳамияти беандоза меод. Дар шеърҳои фаро гирифтани илму дониш ва касбу ҳунарро талқин мекард. Аз ҷумла, ӯ чунин панд медаҳад:

Чу дарё бармазан мавҷе, ки дорӣ,
Мапар болотар аз авҷе, ки дорӣ.
Ба қадри шугли худ бояд задан лоф,
Ки зардузи надонад бӯрӯбоф.

Пурсиш ва супориш

1. Қаҳрамонҳои асосии достони «Хусрав ва Ширин» кӣҳоянд?
2. Симои кадом қаҳрамони асар дорои хислатҳои зерин аст: зебогии сурат ва сират, покӣ, садоқату вафодорӣ нисбат ба маҳбӯб, дурандешӣ.
3. Дар симои кадом қаҳрамони асар чунин хислатҳо намоён мешаванд: кӯтоҳандешӣ, бетадбири, сустиродагӣ, бевафой нисбат ба маҳбӯба.
4. Шоир бо суҳанони «дар дарзаш намеғунҷид мӯе» чиро дар назар дорад?
5. Теғи суҳанони Низомӣ ба чӣ нигаронида шудааст?
6. Дар бораи аҳамияти «Хамса» ва мавқеи он дар ашъори шоирони Шарқ нақл кунед.

АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВИ (1253 — 1325)

Ноз аз илму ҳунар бояд,
на аз аслу насаб,
Гарчи беасл аст олим, ҳам
ба гавҳар бартар аст.

Рашиди Самарқандӣ

Яминуддин Абулҳасан Амир Хусрав ибни Амир Сайфиддин Маҳмуди Деҳлавӣ дар шаҳрчаи Патёл, ки онро Муъминобод низ мегуфтанд, таваллуд шудааст. Ин шаҳрча дар соҳили дарёи Ганг, ки аз Деҳлӣ на он қадар дур аст, воқеъ буд.

Амир Хусрав давраи шуҳрат ва камолоти худро дар Деҳлӣ гузаронида, таҳаллуси Деҳлавиро гирифтааст. Падари Амир Хусрав аслан аз қабилаи туркони Кеш буда, ҳанӯз дар овони бачагии Яминуддин дар яке аз муҳорибаҳо ҳалок гардидааст. Модари Хусрави Деҳлавӣ, ки аз аҳли Ҳинд буд, низ барвақт аз олам чашм мепӯшад. Амир Хусравро бобо-яш ба тарбия гирифта, дар мактаб ва мадраса хонондааст. Дар мадраса ӯ дониши қомусӣ гирифта, аз адабиёт, илми ҳарб, мусиқӣ ва хаттотӣ воқиф мегардад.

Амир Хусрави Деҳлавӣ аз сермаҳсултарин шоирони форс-тоҷик ба шумор меравад. Хусрав аз 7—8 солагӣ ба шеърғӯй оғоз намуда, аллақай дар синни 12-солагии шеърҳои пухта гуфтааст. Дар шеърҳои аввалинаш Султони таҳаллус доштааст. Ӯ на танҳо ба забони форсӣ, балки дар айни ҳол ба забони ҳиндӣ низ асар эҷод кардааст. Дар забони форсӣ Хусрави Деҳлавӣ ҳам бо назм ва ҳам бо наср таълифот дорад ва то замони мо аз ӯ осори зиёд омада расидааст. Худи Амир Хусрав осорашро аз чорсад ҳазор байт бештар, аз панҷсад ҳазор байт камтар муайян кардааст. Дар замони ҳукмронии шоҳзодагони темури кӯшиш на-

муданд, ки тамоми осори Амир Хусрави Деҳлавиро ҷамъ кунанд, аммо пас аз ҷамъоварӣ боз нухае аз девони ашъ-орашро пайдо карданд, ки аксари ғазалу қасоиди он нав буд, пас ба ин натиҷа расиданд, ки ҳамаи эҷодиёти Хусравро дар як ҷо ҷамъ намудан кори номумкин аст.

Дертар баъди пурра азхуд намудани забону адабиёти араб, шинос шудан бо қиссаву афсонаҳои ҳиндӣ, забони мардуми маҳаллӣ ва эҷоди шеър дар пайравӣ бо бузургтарин намояндагони адабиёти форсу тоҷик ӯ дар бистсолагӣ чун олим ва шоир шуҳрат бароварда, ба хизмати дарбор кашида мешавад. Гарчанде аҳволи моддии ӯ дар дарбор беҳтар шуда бошад ҳам, лекин ҷангу ҷидолҳои шоҳон ва истисмори феодалӣ, зиёд шудани андоз, ривочи судхӯрӣ ба эҷодиёти ӯ бетаъсир намондааст. Дар ҷанги зидди муғулҳо Амир Хусрави Деҳлавӣ асир афтида, баъди азобу шиканҷаҳои зиёд ба шаҳрчаи Патёли худ бозмегардад. Дертар ӯ боз ба хизмати дарбор баргашта, зиёда аз панҷоҳ сол хизмат мекунад.

Амир Хусрав аз синни ҳаштсолагӣ ба шеърғӯӣ оғоз кардааст. Далели ин суханҳо воқеаи аҷибе мебошад, ки ҳангоми туфулияти Амир Хусрав рӯй додааст. «Дар ҳангоми туфулияти шогирд рӯзе аз истеъдоди шоирии ӯ устод пеши меҳмонони худ таъриф мекунад. Ҳозирон таърифи ӯро муболиға мешуморанд. Устод дар сари даъвои худ меистад. Хоҷа Изудаддин дар гуфтани шеър имтиҳон мекунад ва ба ӯ чаҳор калимаи ба ҳам номарбут — «мӯ», «байза», «тир» ва «харбуза»-ро медиҳад, ки бадоҳатан бо истифодаи онҳо шеър созад. Амир Хусрав филфавр меғӯяд:

Ҳар мӯ, ки ба зулфи сияҳи он санам аст,
Сад байзаи анбарин дар он мӯй зам аст.
Чун тир дон, мадон рост дилашро, зеро
Чун харбуза дандон-ш даруни шикам аст.

Ҳозирон ангушти ҳайрат мегазанд, зеро гӯяндаи шеър аз ҳашт сол беш надошт».

Ҳамин тавр, шоир аз оғози кӯдакӣ то ба синни 72-солагӣ эҷод кардааст. Ӯ оилаи хубе дошта, серфарзанд будааст. Барои фарзандони худ панду насиҳатҳои зиёде навиштааст. Аз ҷумла, чунин овардааст:

Дарахте шав, ки аз худ мева резад,
На мева, к-аз дарахташ ном хезад.

Мероси адабӣ

Амир Хусрави Деҳлавӣ шеърҳои зиёди ошиқона ва орифона эҷод кардааст. ӯ маснавию қасида ва ғазалҳои зиёде низ дорад. Асарҳои ӯро ҳамчун маҳсули синну соли муайян ба чунин тартиб ҷой додан мумкин аст:

«**Тухфат-ус-сигар**» — дар синни 15—19 солагии навиштааст.

«**Васат-ул-ҳаёт**» — дар синни 19—33 солагии навишташудааст.

«**Фуррат-ул-камол**» — дар 34—40 солагии эҷод шудааст.

«**Бақият-ун-нақия**» то 65 солагии ӯ иншо шуда, «**Ниҳоят-ул-камол**» ашъори солҳои охири зиндагонии шоирро дар бар мегирад. Агар Амир Хусрав 72 сол умр дида бошад, эҷодиёти ӯ 60 соли умрашро фаро гирифтааст. Худи Амир Хусрав дар ин бора чунин шаҳодат медиҳад: «*дар он сифаи син, ки дандон меафтод, сухан мегуфтам ва гавҳар аз даҳонам мерехт*». Яъне ӯ пеш аз даҳсолагии ба шеърҳои оғоз карданашро баён кардааст.

Амир Хусрав дар пайравии ба Низомӣ асари панҷгона ё «Хамса» низ навиштааст, ки аз панҷ дoston иборат аст: «Матлаъ-ул-анвор», «Ширин ва Хусрав», «Маҷнун ва Лайли», «Ойинаи Искандарӣ» ва «Ҳашт биҳишт».

Шеърҳои ӯ дар шакли қасида, ғазал, рубой, қитъа ва тарҷебанд эҷод шудаанд. Махсусан, Амир Хусрав дар инкишофи ғазал саҳми калон дорад. Ғазалҳояшро бо сӯзи дил ва шавқу рағбати том иншо кардааст. Дар онҳо истиораву ташбеҳу тазод ҷаззобияту дилнишинӣ ато кардаанд.

Яке аз асарҳои машҳур, ки низ ба Амир Хусрави Деҳлавӣ нисбат дода шудааст, «Қиссаи чор дарвеш» мебошад. Ин китоб бо унвони «Китоби чаҳор дарвеш» ва «Қиссаи чаҳор дарवेशи форсӣ» маъруф аст. Муаллифони феҳристон, дар ҳақиқат, ба қалами Хусрави Деҳлавӣ тааллуқ доштани онро зикр накардаанд, вале дар ҳангоми тавсифи нусхаҳои «Қиссаи чор дарवेशи форсӣ» қайд кардаанд, ки

онро ба Хусрав нисбат медиҳанд. Инчунин дар муқадди-
маи китоб гуфта мешавад, ки гуё асари мазкурро Хусрави
Деҳлавӣ дар ҳангоми бемор будани муршиди худ Низо-
муддин Авлиё таълиф менамуд ва ба ӯ мехонд. Низомуд-
дин сиҳат шуда, ин дуо менамудааст, ки «Ё раб, ҳар кас,
ки ин қиссаро бихонад ё бишнавад, аз иллоти амроз на-
ҷот ёбад».

Осори адабии пуларзиш ва гуногуншаклу мухта-
лифмазмуни Амир Хусрави Деҳлавӣ боиси барқарор гар-
дидани пояи адабиёти форсизабони Ҳиндустон ва боз ҳам
бештар инкишоф ёфтани он гардидааст. Ӯ дар инкишофи
адабиёти халқҳои Шибҳи Қораи Ҳинд ҳиссаи калон гу-
зошта, аз ҷиҳати мавзӯ ва шаклу услуб ба адабиёти фор-
сизабони он диёр тозагиҳои зиёде ворид кардааст.

Навовариҳои ӯ дар қитъа, рубой, тарҷеъбанду таркиб-
банд равшан ба назар мерасад. Ӯ нахустин шоирест, ки
дар шакли рубой «Шахрошӯб» гуфтааст.

Шахрошӯбҳои ӯ мазмуни васфӣ дошта, дар таърифи
аҳли касбу ҳунар суруда шудаанд. Яке аз шахрошӯбҳои ӯ,
ки ба кафшгар бахшида шудааст, чунин мазмун дорад:

Эй кафшгар, аз ман дилу дин хост макун,
Махро зи ҷамоли хеш дар кост макун.
Бар кафш занӣ дирафшу ҷонам дузи,
Ҷон мебиравад, ту кафшро рост макун.

Навпардозии дигари ӯ дар рубоии мустазоду муаммо-
дор, инчунин мустаҳкам намудани робитаи мантиқии
байтҳои рубой зоҳир гаштааст. Адабиётшиноси ҳинд Шиб-
лии Нуъмонӣ таъкид менамояд, ки Амир Хусрави Деҳ-
лавӣ мухтарей¹ ҳафт санъати нави бадеӣ будааст. Дар осо-
ри ӯ нахустин унсурҳои сабки ҳиндӣ ба назар мерасад.
Нуфузи эҷодиёти ӯ дар инкишофи адабиёти форси-то-
ҷикӣ то андозае бузург аст, ки бидуни омӯзиши эҷодиё-
ти ӯ баъзе падидаҳои адабии таърихи адабиёти моро дарк
намудан имконнопазир аст.

Адабиётшиносони зиёде дар ҳаққи Хусрави Деҳлавӣ
фикрҳои худро иброз намудаанд. Яке аз онҳо муҳаққиқи

¹Мухтарей — созмондиҳанда, ихтироъкунанда.

Ҳинд Шиблии Нуъмонӣ доир ба манзалати Амир Хусрав нигоштааст: «Фирдавсӣ, Саъдӣ, Анварӣ, Ҳофиз, Урфӣ, Назирӣ, бешубҳа ҳомии иқлими сухананд, лекин ҳудуди ҳукумати ҳар як аз онҳо маҳдуд ба иқлими хос буда ва аз он таҷовуз намекунанд. Фирдавсӣ аз маснавӣ ҷилавтар наметавонад биравад, Саъдӣ даст ба қасида натавонад зад, Анварӣ ба маснавӣ ва ғазал ошно нест, Ҳофиз, Урфӣ, Назирӣ аз доираи ғазал наметавонанд қадаме ба хориҷ бардоранд, лекин дар ҷаҳонгирии Хусрав ғазал, маснавӣ, қасида, рубоӣ ҳамагӣ дохил мебошанд».

Пайваста бо ин суханон Амир Хусрав дар саросари ҷаҳон бо номи Саъдии Ҳинд низ шуҳрат пайдо кардааст. Чунки қисми зиёди шеърҳои ӯ дар пайравӣ ба шеърҳои Саъдӣ иншо шуда, панду андарзӣ мебошанд.

ҒАЗАЛҲО

Чӣ доғҳост, ки бар синаи фиғорам нест,
Чӣ дардҳост, ки дар ҷони беқарорам нест.

Дилам зи кӯшиш хун гашту коми дил нарасид,
Чӣ суд мекунад кӯшиш, чу бахт ёрам нест.

Ба хоки кӯй бисозам, чу хосони дӯст наям,
Бар остона бимирам, чу беш борам нест.

Хушам ба давлати хорию мулки танҳой,
Ки илтифот касеро ба рӯзгорам нест.

Нафас ба охирам омад, аз он даҳон сухане,
Ки баҳри кӯйи адам ҳеҷ ёдгорам нест.

Маломаташ расад аз хунам, ин ҳамекушадам,
В-агарна бим зи шамшери обдорам нест.

Зи баски дар дили Хусрав саворияш биншаст,
Ба умр ба як нафасе низ бегуборам нест.

* * *

Дили моро зи дасти ғам амон нест,
Нишони шодмонӣ дар ҷаҳон нест.

Ҷаҳон пурошнову ман ба ғам ғарқ,
Магар дарёи меҳнатро карон нест?!

Агар кас як замон дар умр хуш буд,
Маро андар ҳама умр он замон нест,

Фалакро даъвии меҳр аст, лекин
Гувоҳӣ медиҳад дил, к-он гумон нест.

* * *

Ғам махӯр, эй дил, ки боз айёми шодӣ ҳам расад,
Ҷар кучо дардест, онро оқибат марҳам расад.

Дар миёни одамию он чи мақсуди вай аст,
Ғар бувад садсола раҳ, чун вақт шуд, як дам расад.

Гову харро аз ғаму шодии олам баҳра нест,
Хос баҳри одам аст, ар шодию ар ғам расад.

Нисбати Одам дуруст он гаҳ шавад бо одамӣ,
К-он чи бар Одам расад, он бар бани Одам расад.

Пурсиш ва супориш

1. Амир Хусрав шеърғуиро аз кадом вақт оғоз кардааст?
2. Асарҳои Амир Хусрави Деҳлавиро номбар кунед. Онҳоро аз рӯи кадом хусусиятҳои тақсим кардаанд?
3. Шеърҳои Амир Хусрав дар кадом шакл эҷод шудаанд?
4. Чаро шоир мегӯяд, ки «Дилам зи кӯшиш хун гашту коми дил нарасид, Чи суд мекунад кӯшиш, чу бахт ёрам нест». Ё бо кадом суҳанонаш сабабҳои руҳафтадагиашро баён кардааст?
5. Аз ғазалҳои шоир байтеро пайдо кунед, ки дар он суҳан дар бораи ба ҳар дард вучуд доштани марҳам меравад.
6. Оё Шумо низ бадоҳатан шеър гуфта метавонед? Машқ карда бинед.

НАМУНА АЗ ОСОР

Яке аз дostonҳои машҳури Амир Хусрави Деҳлави «Дувалронӣ ва Хизрхон» мебошад, ки соли 1306 таълиф ёфтааст. Ин асар дар бораи ғоҷиҳои ишқи мусулмонписар Хизрхон ва духтари зебои ҳинду Дувалронӣ сухан мекунад. Мувофиқи мазмуни дoston Хизрхон писари султон буда, Дувалронӣ духтари оддӣ ба асир афтада мебошад.

Амир Хусрав дар асари мазкури худ бузургии ишқ ва пойдорӣ онро ба риштаи тасвир кашида, дар баробари ин нобаробариҳои иҷтимоӣ вучуддоштаро танқид мекунад. Бо ин асар Амир Хусрав ғояи ягонагии ҳиндуҳо ва мусулмонро тарғиб намуда, дӯстӣ ва иттифоқи пайравони ойину мазҳабҳои гуногунро дастгирӣ мекунад.

Дар дostonи «Дувалронӣ ва Хизрхон» духтари ҳинду ва мусулмонписар ойину мазҳабро як сӯ гузошта, ишқи худро аз ҳама боло мегузоранд. Вале ишқи онҳо ба тарзи ғоҷи ба фарҷом мерасад.

Амир Хусрав дар бораи ҳусну малоҳати духтарони ҳинду, матоъҳо, табиати зебо ва хониши мурғони вай бо шавқу ҳавас сухан карда, образи қаҳрамонҳои асосӣ худ Дувалронӣ ва Хизрхонро моҳирона ба риштаи тасвир кашидааст.

ИТОБНОМАИ ДУВАЛРОНИӢ БА ХИЗРХОН

(Порча аз дoston)

Пас аз дебочаи номи Илоҳӣ,
Ки орояд сапедию сиёҳӣ;
Зи андӯҳи ҷудой қисса ронда,
Ба рӯи нома хуни дил фишонда.
Ба нӯки хома хорида сари реш,

Ўигарҳо рехта берун зи ҳад беш,
Ки эй ёри вафодори ҷафокор,
Ўафо бо ман, вафоят бо дигар ёр.
Ўафое, к-аз ваям шуд банди ҷон сушт,
Вафои умр медонам чу аз туст.
Ту бо ёри дигар гашта вафокӯш,
Ҳаёлат аз вафо бо ман ҳамоғӯш.
Вафоро гар намедонӣ шуморе,
Биёмӯз аз ҳаёли хеш боре.
Вале бо ман ту кай пайванд хоҳӣ?
Ки ҳам шоҳиву ҳам фарзанди шоҳӣ.
На зуд ояд ба суҳбат сарфарозе,
На дар дом афтад осон шоҳбозе.
Ману шабҳову фарёди ҷигарсӯз,
Шаби худро зи оҳи худ кунам рӯз.
На шомавро чароғи ошноӣ,
На субҳамро умеди равшаноӣ.
На давлат соя андозад бар ин мӯр,
На он бозу, ки бо давлат кунам зӯр.
Ту дар бурчи шараф, ман дар ваболат,
Ту дар хоби хушу ман дар ҳаёлат.
Ту шабҳо рӯ ниҳӣ бар рӯи гулфом,
Маро бистар мағелон зери андом.
Туро дар оинарӯён назар тез,
Маро оина дидан низ парҳез.
Туро сад сурмакаш ҳар шаб дар оғӯш,
Маро худ сурма аз наргис фаромӯш.
Ту чавгон баркашӣ гаҳ сабзу гаҳ зард,
Наёрам ман ба абрӯ васмае кард.
Ту ҳар ҷониб камандандоз бар сайд,
Маро по аз каманди хеш дар қайд.
Ту дар маҷлис нишинӣ шоду хуррам,
Ман андар кунҷи деворе хӯрам ғам.
Ту дар бӯстон, гулу гулзор дар пеш,
Маро дар баставу девор дар пеш.
Ту хуш май меҳӯри бо баҳти муқбил,
Хӯрам ман ҳам, вале хунобаи дил.
Ба бонги чангу най ту маҷлисороӣ,
Ман андар базми ғам ноланда чун ной.

Амир Хусрави Деҳлавӣ бо эҷодиёти худ обрӯю эътибори адабиёти форс-тоҷикро дар Ҳиндустон баланд бардоштааст. Ба тӯфайли эҷодиёти доманадор ва забардасти ин шоир дар замони ӯ ва дертар шоирони ҳинду ё урду низ ба забони форсӣ-дарӣ рӯй оварда, шеър эҷод мекарданд. Дар натиҷа, дар адабиёти форс-тоҷик сабки ҳиндӣ ба миён омада, дар оянда рушду камол меёбад, ки он низ яке аз натиҷаҳои беҳтарини омезиши фарҳанги ду миллат мебошад.

Имрӯз низ боиси ифтихор аст, ки доираи адаби ҳама дар Ҳиндустон, ҳама дар Покистон ба забони форсӣ-дарӣ амал мекунад. Амир Хусрави Деҳлавиро дар ҳақиқат, поягузори адабиёти форсу тоҷик дар Ҳиндустон номидан мумкин аст. Чуноне ки худи шоир суҳанро ёдгори ҷовидон ҳисобида чунин гуфтааст:

Накӯтар чиз андар шеър ном аст,
Ки монӣ зинда з-ин нақши сиёҳӣ.
Тани Хусрав бимирад, ин яқин аст,
Вале Хусрав намирад ҳеҷ гоҳе.

Пурсиш ва супориш

1. Дар бораи мазмуни достони «Дувалронӣ ва Хизрхон» нақл кунед.
2. Дар дoston дӯстии кадом халқҳо тараннум карда мешавад?
3. Аз кадом байтҳои достони «Дувалронӣ ва Хизрхон» муайян кардан мумкин аст, ки Хизрхон писари шоҳ аст.
4. Бо байти «Ту шабҳо рӯ ниҳӣ бар рӯи гулфом, Маро бистар мағелон зери андом» Дувалронӣ чӣ гуфтан мехоҳад?
5. Шеърро бо диққат хонда бароед. Бо суҳанони худ гуфта диҳед, ки Дувалронӣ ба Хизрхон чӣ мегӯяд?

НАЗИРА, ТАЗМИН ВА ТАТАББҮЪ

Назира калимаи арабӣ буда, шеъре мебошад, ки дар тақлид ва пайравии шеъри ягон шоири гузашта ё муосир навишта шудааст. Он шеър аз ҷиҳати қофияву радиф, мазмун ва нишонаҳои зоҳирӣ ба асари аввали шабоҳат дорад.

Тазмин низ калимаи арабӣ буда, маънои пазироидан, касеро дар паноҳи худ гирифтандорад. Яъне, шоир аз шеъри шоири дигар ягон мисраъ ва ё байташро гирифта, дар пайравии он шеъри худро эҷод мекунад. Дар ин гуна шеър низ вазну қофия ва мазмуну шакл мисли шеъри аввали нигоҳ дошта мешавад.

Татаббӯъ низ калимаи арабӣ буда, маънои пайравӣ кардан, тобеъ шуданро дорад. Он ба назира монанди дошта, дар гузашта хеле васеъ истифода мегардид.

Назира ва тазмин аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, дар назира шоир ҳам аз рӯи вазну қофия ва ҳам аз ҷиҳати шаклу мазмун ба асари аввала пайравӣ мекунад. Дар тазмин бошад, танҳо дар асоси байт ё мисрае шеъри худро эҷод мекунад.

Назиранависиро бештар дар эҷодиёти шоирони асрҳои XI—XII вохӯрдан мумкин аст. Масалан, дар асоси «Шоҳнома»-и Фирдавӣ ё «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ як қатор асарҳои эҷод шудаанд, ки ҳам аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати вазн ба ҳам монанданд. Назирагӯӣ бештар дар қасида, рубоӣ, ғазал, қитъа вохӯрад.

Тазмин анъанавии машҳури адабӣ мебошад, ки шоирон имрӯз ҳам аз он васеъ истифода мекунанд. Ҳофизии Шерозӣ дар шеърҳои худ тазминро хеле бисёр истифода мекард. Ӯ қисми зиёди осори ҷавобияи худро ба ғазалҳои Ҳоҷуи Қирмонӣ ва Салмони Соваҷӣ татаббӯъ бааста, баробари истифода аз вазну қофияи он ғазалҳои нави пураарзиш офаридааст.

**САЪДИИ
ШЕРОЗӢ
(1204 — 1292)**

**Банӣ одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор...**

Саъдии Шерозӣ дар шаҳри Шерози Эрон таваллуд шудааст. Аз хурдсолӣ бепадар мондани ӯ аз мисраъҳои зерин ӯ маълум мешавад:

Маро бошад аз дарди тифлон хабар,
Ки дар тифли аз сар бирафтам падар.

Доир ба даврони тифлӣ, падари ғамхору меҳрубон доштаниаш чунин ишора дорад:

Ман он гаҳ сари тоҷвар доштам,
Ки сар дар канори падар доштам.
Агар дар вучудам нишастӣ мағас,
Парешон шудӣ хотири чанд кас.

Ҷӯро амакҳояш ба тарбияи худ гирифта, донишомӯзиашро таъмин кардаанд. Саъдӣ таҳсилро дар мактаб, сипас дар мадрасаи машҳуртарини Бағдод бо номи Низомия давом додааст:

Маро дар Низомия идрор буд,
Шабу рӯз талқину такрор буд.

Баъзе лаҳзаҳои ҳаёти Шайх Саъдӣ дар асоси омӯзиши осори адабии ӯ муайян гардидааст. Аз ҷумла, аз суҳанони Шайх Саъдӣ маълум мегардад, ки хонаводаи ӯ аҳли зиёӣ буда, аз ҷумлаи донишмандони замон маҳсуб мешуданд:

Ҳама қабилаи ман олимони дин буданд,
Маро муаллими ишқи ту шоири омӯхт.

Мадрасаи Низомия дар Бағдод хеле машҳур буда, дар он устодони забардаст ва олимони машҳури замон дарс мегуфтанд. Дар китобхонаи мадраса 200 000 ҷилд китобҳои қаламӣ маҳфуз буд ва дар сатҳи мадраса мулоқоту ваъзгӯӣ ва баҳсҳои зиёд доир мегардид.

Шайх Саъдӣ илмҳои замони худ — забони арабӣ, калом, фасоҳату балоғат, ҳадис, фикҳ, тафсир, таърих, тасаввуфро ба дараҷаи олии аз худ намуда, санъати воизиро омӯхт. Бо орифи номии замони худ Шаҳобиддини Сухравардӣ ҳамсуҳбат ва минбаъд шогирди ӯ шуда, ба тасаввуф майл кард.

Солҳои 1215—1216 Шайх Саъдӣ ба сафар баромада, ба нияти ҳаҷ ба давлатҳои гуногун рафта аз ҷумла, ба халқҳои дунё ва урфу одати эшон шинос мегардид, таҷриба меандӯхт. Аз ҷониби дигар, Шайх Саъдӣ аксар маврид бо ваъзгӯӣ машғул мешуд, байни мардум илму дониш, ҳислатҳои неки инсонӣ, одаму одамгарӣ, сулҳу сафо ва дӯстию осоиштагиро тарғиб менамуд.

Тамоми умри шоир дар байни мардуми оддии меҳнаткаш гузаштааст. Ӯ аз як шаҳр ба дигар шаҳр, аз як деҳа ба дигар деҳа сафар карда, ҳаёти дарвешона мегузаронд. Бештарини ин роҳҳоро ӯ пиёда тай карда, дар байни халқ давраҳо ораста насихат меод, шеърҳои пурҳикмат хонда, диққати онҳоро ба худ мекашид. Ӯ аз Осиёи Сағир, Барбария, Ҳабашистон, Миср, Димишқ, Арабистон, Эрон то ба Ҳиндустону Кошғар сафарҳои дуру дароз карда, ҳатто аз халиҷи Форс ба баҳри Уммон, баҳрҳои Ҳинд ва Миёназамин низ баромадааст.

Шайх Саъдӣ умри дароз дид. Таърихи фавти ӯро санадҳои 9-декабри соли 1292 нишон медиҳанд. Ӯро дар мавзеи Мусаллои Шероз ба хок месупоранд ва оромгоҳи ӯ имрӯз зиёратгоҳи мардуми соҳибдиду соҳибмаърифат аст.

Пас аз бозгашт ба Шероз ӯ асарҳои бештарини худ «Бӯстон» ва «Гулистон»-ро таълиф кардааст. Дар бораи таълиф шудани «Гулистон» худи Саъдӣ чунин навиштааст: *«Як шаб тааммули айёми гузашта мекардам ва бар умри талафкарда таассуф меҳӯрдам ва санги саро-*

*чаи дилро ба алмоси оби дида месуфтам... Баъд аз та-
аммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дар нишемани
узлат нишинам, домани суҳбат фаро худ чинам ва даф-
тар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон
нагӯям».*

Мероси адаби

Дар «Гулистон» ӯ ба масъалаҳои таълиму тарбия бобҳои алоҳида бахшида, таъкид мекунад, ки одамон ба фарзандони худ бояд ғайр аз одоб касбу ҳунарро низ ёд диҳанд. «Гулистон» чун китоби хирадмандона ва ибратомӯз дар саросари ҷаҳон шуҳрат пайдо кардааст. Он дар тамоми Шарқи Наздик яке аз муътабартарин китобҳо ба шумор рафта, дар мактабҳо чун китоби дарсӣ омӯхта мешуд. Ин китобро чун ҳамроз, ҳамсафар ва маслиҳатгар эъзоз мекарданд. Мегӯянд, ки дар қадим агар дар хонаводае ҷаҳор дона китоб мавҷуд бошад, яке аз онҳо ҷатман «Гулистон» будааст.

«Гулистон»-и Саъдӣ аз ҳикоятҳои хурд-хурди пурмазмун иборат аст. Шоир воқеаҳои дида ва ё шунидаашро, ки ибратомӯзанд, ба риштаи тасвир кашида, дар шакли ҳикоят ва шеър овардааст. «Гулистон» соли 1258 навишта шуда, аз ҳашт боб иборат аст: «Дар сирати подшоҳон», «Дар ахлоқи дарвешон», «Дар фазилати қаноат», «Дар фавоиди хомӯшӣ», «Дар ишқ ва ҷавонӣ», «Дар заъф ва пирӣ», «Дар таъсири тарбият», «Дар одоби суҳбат».

Саъдӣ одамонро ба мағрур нашудан аз дарёфти молу сарват, накардани бадгӯиву бадкорӣ, наварзидани бухлу ҳасад даъват менамояд. Шоир дури ҷустан аз ин хислатҳои бад ва пеша кардани қаноатро яке аз шартҳои зиндагонии осоишта ва озодонаи инсон меҳисобад.

Ин андешаву афкори ахлоқии ӯ дар ҳикояте аз боби «Дар одоби суҳбат» равшану возеҳ нишон дода шуда, дар замони мо низ аҳамияти тарбиявии худро гум накардааст:

«Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри гирд кардани мол!

Оқилеро пурсиданд:

— Некбахт кисту бадбахт чист?

Гуфт:

— Некбахт он ки хӯрду кишт ва бадбахт он, ки мурду
ҳишт!»

Инсоне, ки Саъдии Шерозӣ мавриди ситоиш қарор
дода, орзуву омол, эҳсосу андеша ва ангезаҳои олами бо-
тинии ӯро ифода намудааст, ҳаёливу тадриҷӣ набуда, пеш
аз ҳама, намоёнгари мардуми оддиву меҳнаткаш мебо-
шад, ки тамоми ғаму андӯҳ, ҷабру зулми замона ба сари
онҳо бор шудааст.

Дар ҷои дигаре чунин омадааст: «Ранчуреро гуфтанд:

— Дилат чӣ мехоҳад?

Гуфт:

— Он ки дилам чизе нахоҳад.

Меъда чу пур гашту шикамдard хост,
Суд надорад ҳама асбоби рост.»

Бештар аз 700 сол аст, ки наслҳои форсизабон ин
китобро меомӯзанд. Афкори ақоид ва андешаҳои ба-
шардӯстонаи Саъдӣ имрӯз ҳам барои тарбияи маънавии
инсоният, пойдор гардонидани сулҳ, таъмин намудани
иттифоқи иттиҳоди халқу миллатҳои сайёраи мо хидмат
мекунад.

Асари дигари саршор аз панду насиҳатҳои гуҳаррези
Саъдӣ «Бӯстон» мебошад. Дар бораи сабаби назми ин кито-
би худ ӯ дар муқаддимаи асараш «Бӯстон» чунин гуфта-
аст:

Ба дил гуфтам аз Миср қанд оваранд,
Бари дӯстон армуғони баранд.
Маро гар тӣҳӣ буд аз он қанд даст,
Суханҳои ширинтар аз қанд ҳаст.

«Бӯстон» аз даҳ боб иборат буда, он низ чун асари тар-
биявӣ аз паҳлӯҳои гуногуни зиндагӣ сухан мекунад. Боб-
ҳои он ба адлу рой ва тадбири ҷаҳондорӣ, ба эҳсон, ишқ,
тавозӯӣ, ризо, қаноат, тарбият, шукр, тавба бахшида шу-
дааст.

Ҳар ду асари номбаршуда дурдонаҳои нотакрори маъ-
навият ба шумор рафта, ақидаҳои насиҳатомез ва инсон-
парваронаи онҳо то ба имрӯз нақхату бўйи худро гум на-
карда, боз ба чандин насли одамӣ хизмат хоҳанд кард.

Дар эҷодиёти Саъдӣ санъати саҷъ мақоми арзанда дорад. Наср бо навъҳои худ фарқ мекунад. Насри муқаррариро *орӣ* меноманд, насри оҳангнокро *мураҷҷаҳ* ва насри ҳамвазну қофиядорро *мусачҷаъ*. Саъдии Шерозӣ аз ҷумлаи шоироне мебошад, ки дар насри мусачҷаъ эҷод кардааст. Хусусияти хоси насри мусачҷаъ ин бо калимаю таъбирҳои ҳамвазну ҳамқофия навишта шудани асар мебошад. «Гулистон»-и Саъдӣ айнан бо ҳамин равия навишта шудааст.

Масалан, чунин омадааст: «Мушк он аст, ки худ бибӯяд, на он ки аттор бигӯяд» ё дар ҷойи дигар «Аз нафспарвар ҳунарварӣ наёяду беҳунар сарвариро нашояд».

Афкори пандомӯзи ин марди ҷаҳондида ва гармию сардии рӯзгорро чашида дар таълиму тарбияи авлод аҳамияти калон дорад. Чӣ хеле ки худи Саъдӣ мегӯяд: «Бартари одам аз чорпоён ақлнокии вай аст».

Саъдӣ тарафдори таълиму тарбияи фарзандон буд. Ӯ бузургии инсонро танҳо дар ақл ва дониши ӯ меид.

Вучуди мардуми доно мисоли зарру тиллост,
Ки ҳар кучо, ки равад, қадру қиматаш донанд.
Бузургзодаи нодон ба шаҳраво монад,
Ки дар диёри ғарибаш ба ҳеч настонанд.

Асарҳои Саъдӣ дар ташаккули маънавият ва маърифати инсонӣ аҳамияти калон доранд. Ӯ муаллими ахлоқ буд ва, пеш аз ҳама, инсонро ҳама тарафа тарбиядида дидан мехост.

Мазан бетааммул ба гуфтор дам,
Накӯ гӯй, гар дер гӯй, чӣ ғам?
Бияндешу он гаҳ баровар нафас,
В-аз он пеш бас кун, ки гӯянд: «Бас!»

Саъдӣ шахси ҷаҳондида буд. Ӯро мададгори пирон, тарбиятгари авлод, инсонпарвар, адолатҷӯй номидан мумкин аст. Беҳуда нест, ки дар пештоқи даромадгоҳи Созмони Милали Муттаҳид абёти зерини Саъдиро дар тарҷума ба забонҳои гуногун ҷой додаанд:

Оромгоҳи Саъди (Саъдия)

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.

Пурсиш ва супориш

1. Саъди кадом намуди санъатро бештар истифода бурдааст?
2. Аз китоби «Гулистон» мисолҳои дигареро ёбед, ки дар он санъати сачъ истифода шуда бошад.
3. Чаро асарҳои Саъди аҳамияти маърифати доранд?
4. Мустақилона дар мавзӯи «Панду ахлоқ дар эҷодиёти Саъди» маъруза тайёр кунед. Дар он худи шумо кӯшиш ба харҷ диҳед, ки санъати мусачҷаъро истифода баред.

ДУОИ ДАРВЕШ ҲАЧҚОҚ¹

Дарвеше дар Бағдод падида омад. Ҳаҷҷоқ ибни Юсуфро хабар карданд. Бихондашу гуфт:

— Дуои хайре бар ман бикун!

(Дарвеш) гуфт:

— Худоё, ҷонаш бистон!²

(Ҳаҷҷоқ) гуфт:

— Аз баҳри худо ин ҷӣ дуост?

(Дарвеш) гуфт:

— Ин дуои хайр аст туро ва ҷумлаи мусулмононро!

Эй забардасти зердастозор,
Гарм то кай бимонад ин бозор?
Ба ҷӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?
Мурданат беҳ, ки мардум озори!

ДАР АҲЛОҚИ ДАРВЕШОН

Дузде ба хонаи порсое даромад, чандон ки ҷуст, чизе наёфт, дилтанг шуд. Порсо хабардар шуд. Гилеме, ки бар он хуфта буд, дар роҳи дузд андохт, то маҳрум нашавад.

Шунидам, ки мардони роҳи Худо,
Дили душманонро накарданд танг.
Туро кай муяссар шавад ин мақом,
Ки бо дӯстонат хилоф асту ҷанг?!

Муваддати³ аҳли сафо чи дар рӯю чи дар қафо, на ҷунон, ки аз пасат айб гиранду пешат миранд.

¹Ҳаҷҷоқ — номи яке аз амирони араб, ки дар золими шухрат ёфтааст.

²Яъне ҷонашро бигир.

³Муваддат — дустӣ.

Дар баробар¹ чу гусфанди салим²,
Дар қафо ҳамчу гурги мардумхор.

* * *

Ҳар ки айби дигарон пеши ту оварду шумурд,
Бегумон, айби ту пеши дигарон хоҳад бурд.

ҲИКОЯТ

Дарвешеро зарурате пеш омад. Гилеме аз хонаи ёре бидуздид. Ҳоқим фармуд, то дасташ бибуранд. Соҳиби гилем шафоат кард, ки ман ўро биҳил³ кардам. Гуфто: «Ба шафоати ту ҳадди шаръ⁴ фуру нагузорам». Гуфт: «Рост гуфтӣ, лекин ҳар ки аз моли вақф чизе бидуздад, қатъи ядаш⁵ лозим наояд. Ҳар чи дарвешонрост, вақфи муҳтоҷон аст». Ҳоқим даст аз ў бидошт ва маломат кардан гирифт, ки «ҷаҳон бар ту танг омада буд, ки дуздӣ накардӣ, илло аз хонаи чунин ёре?» Гуфт: Эй худованд, нашунидаӣ, ки гуфтаанд: «Хонаи дўстон бирўбу дари душманон мақўб!»

Чун ба сахти дар бимонӣ, тан ба аҷз андар мадеҳ,
Душманонро пўст баркан, дўстонро пўстин!

ДУ БАРОДАР

Ду бародар буданд: яке хидмати султон кардӣ ва дигаре ба зўри бозу нон хўрдӣ.

Боре тавонгар дарвешро гуфт:

— Эй бародар, чаро хидмати султон накуни, то аз машаққати кор кардан бираҳӣ?

Бародари фақир ҷавоб дод:

— Ту чаро кор накуни, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ, ки хирадмандон гуфтаанд:

— «Нони худ хўрдану ништастан беҳ, ки камари заррин ба хидмат бастан».

¹Дар баробар — дар рӯ ба рӯ.

²Салим — беозор

³Биҳил — ҳалол.

⁴Ҳадди шаръ — ҷазои шаръӣ.

⁵Қатъи яд — буридани даст.

Ба даст оҳаки тафта кардан хамир,
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

ҲИКОЯТ

Якero дӯсте буд, ки амали девон кардӣ. Муддате итти-фоқи мулоқот наьяфтод. Касе гуфт: «Фалонро дер шуд, ки надидӣ?» Гуфт: «Ман ўро нахоҳам, ки бубинам». Қазоро яке аз касони ў ҳозир буд, гуфт: «Чи хато кардааст, ки малули¹ аз дидани ў?» Гуфт: «Ҳеҷ малоле нест, аммо дӯстони девониро вақте тавон дид, ки маъзул² бошанд ва маро роҳати хеш дар ранҷи ў набояд».

Дар бузургиву доруғири амал,
3-ошноён фароғате³ доранд.
Рӯзи дармондагиву маъзули⁴,
Дарди дил пеши дӯстон оранд.

ҲИКОЯТ

Дарвеше муҷаррад⁵ ба гӯшаи саҳрое нишаста буд. Подшоҳе бар ў бигузашт. Дарвеш аз он ҷо, ки фароғи мулки қаноат аст, сар бар наёварду илтифот накард. Султон аз он ҷо, ки сатвати⁶ салтанат аст, биранҷиду гуфт: «Ин тоифаи хирқапӯшон⁷ бар мисоли ҳайвонанд ва аҳлияту одамият надоранд». Вазир наздикаш омаду гуфт: «Эй ҷавонмард! Султони рӯйи замин бар ту гузар кард, чаро хидмате накардӣ ва шарти адаб ба ҷо наёвардӣ? Гуфт: «Султонро бигӯй, таваққӯи⁸ хидмат аз касе дор, ки таваққӯи неъмат аз ту дорад ва дигар бидон, ки мулук⁹ аз баҳри поси раиятанд, на раият аз баҳри тоати¹⁰ мулук!

¹ *Малули* — дилғиршуда.

² *Маъзул* — аз кор гирифташуда, бекор кардашуда.

³ *Фароғат* — дар ин ҷо ба маънои бепарвой.

⁴ *Маъзули* — бекоршави.

⁵ *Муҷаррад* — танҳо.

⁶ *Сатват* — ҳайбат, иқтидор.

⁷ *Хирқапӯшон* — дарвешон

⁸ *Таваққӯӣ* — умед, чашмдошт.

⁹ *Мулук* — подшоҳон.

¹⁰ *Тоат* — дар ин ҷо ба маънои парастииш.

Подшаҳ посбони дарвеш аст,
Гарчи ромиш¹ ба фарри² давлати уст.
Гӯспанд аз барои ҷупон нест,
Балки ҷупон барои хидмати уст.

Маликро гуфти дарвеш устувор омад³. Гуфт: «Чизе аз ман бихоҳ!» Гуфт: «Он ҳамехоҳам, ки дигар бора заҳмати ман надиҳӣ». Гуфт: «Маро панде бидеҳ». Гуфт:

Дарёб⁴ кунун, ки неъматат ҳаст ба даст,
К-ин давлату мулк меравад даст ба даст!

ДУ ДАРВЕШ

Ду дарвеши хуросонӣ мулозими суҳбати якдигар сафар карданд. Яке заиф буд, ки ба ҳар ду шаб ифтор кардӣ ва дигаре қавӣ, ки рӯзе се бор хӯрди. Қазоро бар дари шаҳре ба тухмати ҷосусӣ гирифтормаданд. Ҳарду ба хонае карданду ба гил бароварданд. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд мурда ва заиф ҷон ба саломат бурда. Дар ин аҷаб монданд.

Ҳакиме гуфт:

— Хилофи ин аҷаб будӣ. Он яке бисёрхор буд, тоқати бенавой наёвард, ба саҳти ҳалок шуд. Ва ин дигар хештандор буд, лоҷарам бар одати хештан сабр кард ва саломат бимонд.

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу саҳти пешаш ояд, саҳл гирад.
Ва гар танпарвар аст андар фароҳӣ,
Чу тангӣ бинад, аз саҳти бимирад.

ПОДШОҲ ВА ГУЛОМ

Подшоҳе бо гуломи аҷамӣ дар кишти нишаст ва гулом дигар дарёро надида буд ва меҳнати кишти наёзмуда. Гир-

¹Ромиш — роҳат, фароғат.

²Фар (р) — шаъну шавкат.

³Яъне маъкул шуд.

⁴Дарёб — дастгирии кун, ёри деҳ.

яву зорӣ дарниҳод ва ларза бар андомаш уфтод. Чандон ки мулотифат карданд, ором намегирифт ва айши малик аз ӯ мунағғас¹ буд.

Чора надонистанд. Ҳакиме дар он киштӣ буд, маликро гуфт:

— Агар фармон диҳӣ, ман ӯро ба тариқе хомӯш гардонам? Гуфт:

— Ғояти лутфу карам бошад.

Бифармуд, то ғулом бар дарё андохтанд. Боре чанд ғӯта хӯрд. Муяш гирифтанд ва пеши киштӣ оварданд. Ба ду даст дар суккони киштӣ овехт. Чун баромад, ба ғӯшае биншаст ва ором ёфт.

Маликро аҷаб омад, ҳакибро пурсид:

— Дар ин чӣ ҳикмат буд?

Гуфто:

— Аз аввал меҳнати ғарқа шудан ночашида буд ва қадри саломати киштӣ намедонист. Ҳамчунин қадри офият касе донад, ки ба мусибате гирифтор ояд.

Эй сер, туро нони ҷавин хуш нанамояд,
Маъшуқи ман аст, он ки ба наздики ту зишт аст.
Ҳурони биҳиштиро дӯзах бувад аъроф,
Аз дӯзахиён пурс, ки аъроф биҳишт аст.

Фарқ аст миёни он, ки ёраш дар бар,
То он ки ду чашми интизораш бар дар.

Пурсиш ва супориш

1. Натиҷаи сайру сафарҳои Саъдӣ кадом асарҳо мебошад?
2. Дар бораи таълифи китоби «Гулистон» Саъдӣ чӣ гуфтааст?
3. Бигӯед, ки чаро дарвеш Ҳаҷҷочро чунин дуо кардааст?
4. Байти «Дар баробар чу ғусфанди салим, Дар қафо ҳамчу гурги мардумхор»-ро маънидод кунед. Шоир дар ҳикояти худ киро гурги мардумхор номидааст?
5. Барои чӣ яке аз бародарон аз хизмати султон даст қашидааст?
6. Бигӯед, ки чаро дарвеш ба султон ҷавоби тунд додааст? Оё ӯ аз рӯи одоб рафтор кардааст?

ҲИКОЯТ

Яке аз шуаро пеши амири дуздон рафт ва саное бар ӯ бигуфт. Фармуд, то ҷома аз ӯ баркананд ва аз деҳ бадар кунанд. Мискин бараҳна ба сармо ҳамерафт, сагон дар қафои вай афтоданд. Хост, то санге бардорад ва сагонро дафъ кунад, дар замин ях гирифта буд, оқиз шуд. Гуфт:

— Ин чи ҳаромзода мардумонанд, сагро кушодаанду сангро баста.

Амир аз гурфа бидид ва бишунид ва бихандиду гуфт:

— Эй ҳаким, аз ман чизе бихоҳ!

Гуфт:

— Ҷомаи худ мехоҳам, агар инъом фармой!

Разийно мин наволика би-р-раҳил — яъне аз атои ту ба кўч карданат хурсандем.

Умедвор бувад одами ба хайри қасон,
Маро ба хайри ту умед нест, шар марасон!

Солори дуздонро бар ӯ раҳмат омад ва ҷома боз фармуд ва қабопўстине бар ӯ мазид карду дираме чанд.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки Ҷамшеди¹ фаррухсиришт,
Ба сарчашмае бар ба санге навишт.
«Бар ин чашма чун мо басте дам заданд,
Бирафтанд чун чашм бар ҳам заданд.
Гирифтем олам ба мардиву зўр,
Валекин набурдем бо худ ба гўр.
Чу бар душмане бошадат дастрас,
Маранҷон, к-ўро ҳамин ғусса бас.
Адў² зинда, саргашта пероманат³,
Беҳ аз хуни ӯ кушта дар гарданат».

ҲИКОЯТ

Гурўҳе бар онанд аз аҳли сухун,
Ки Ҳотам асам буд, бовар макун
Баромад танини мағас бомдод,

¹Ҷамшеди — номи подшоҳи қадим

²Адў — душман, бадхоҳ

³Пероман — гирду атроф

Ки дар чанбари анкабуте¹ фитод.
Ҳама заъфу хомӯшиаш кайд² буд,
Магас қанд пиндошташ, қайд буд.
Нигаҳ кард шайх аз сари эътибор,
Ки, эй пойбанди тамаъ пой дор.
На ҳар ҷо шакар бошаду шаҳду қанд,
Ки дар гӯшаҳо домёр асту банд.
Яке гуфт аз он ҳалқаи аҳли рой,
Аҷаб дорам, эй марди роҳи Худой.
Магасро ту чун фаҳм карди хурӯш,
Ки моро ба душвори омад ба гӯш.
Ту, к-огоҳ гарди ба бонги магас,
Нашояд асам хонданат з-ин сипас.
Табассумкунон гуфташ: "Эй тезхуш,
Асам беҳ, ки гуфтори ботилниюш.
Касоне, ки бо ман ба хилват даранд,
Маро айбпӯшу саногустаранд.
Чу пӯшида доранд ахлоқи дун,
Кунад ҳастиям зер, табъам забун.
Фаро менамоям, ки менашнавам,
Магар, к-аз такаллуф мубарро шавам.
Чу колив³ донандам аҳли нишаст,
Бигӯянд неку бадам, ҳар чӣ ҳаст.
Агар бад шунидан наёяд хушам,
Зи кирдори бад доман андар кашам.
Ба ҳабли ситоиш фаро чаҳ машав,
Чу Ҳотам асам⁴ бошу айбат шунав.
Саодат начусту саломат наёфт,
Ки гардан зи гуфтори Саъди битофт.

ЭЙ СОРБОН!

Эй сорбон, оҳиста рон, к-ороми ҷонам меравад!
Он дил, ки бо худ доштам, бо дилситонам меравад!

¹Анкабут — тортанак

²Кайд — найранг

³Колив — кар, ношунаво

⁴Асам — кар

Ман мондаам маҳчур¹ аз ӯ, бечораю ранчур² аз ӯ,
Гӯй³, ки неше дур аз ӯ⁴ бар устухонам меравад.

Гуфтам, ба найрангу фусун пинҳон кунам рози дарун,
Пинҳон намомонад, ки хун бар остонам меравад!

Бигзашт ёри саркашам, бигзошт айши нохушам,
Чун мичмаре⁵ пуроташам в-аз сар духонам⁶ меравад.

Бо ин ҳама бедоди ӯ, в-ин аҳди бибунёди ӯ,
Дар сина дорам ёди ӯ то бар забонам меравад!

Гуфтам: бигирям, то ибил чун хар фуру монад ба гил
В-ин низ натвонам, ки дил бо корвонам меравад.

Маҳмил бидор, эй сорбон, тунди макун бо корвон,
К-аз ишқи он сарви равон гӯй равонам меравад!

Боз ою бар чашмам нишин, эй дилфиреби нозанин,
К-ошӯбу фарёд аз замин бар осмонам меравад!

Шаб то саҳар менағнавам¹ в-андарзи² кас менашнавам,
Ин раҳ на қосид³ меравам, к-аз каф инонам⁴ меравад.

Сабр аз висоли ёри ман, баргаштан аз дилдори ман
Гарчи набошад кори ман, ҳам кор аз онам меравад.

Дар рафтани қон аз бадан гӯянд ҳар навъе сухан,
Ман худ ба чашми хештан дидам, ки қонам меравад.

Саъди, фиғон аз дасти мо лоиқ набуд, эй бевафо!
Тоқат намеорам қафо, кор аз фиғонам меравад!

* * *

Ба бозувони тавонону қуввати сари даст
Хатост панҷаи мискини нотавон бишкаст.

¹ *Маҳчур* — дур, чудо.

² *Ранчур* — озурдахотир.

³ *Гӯй* — гӯё, гумон мекуни.

⁴ *Дур аз ӯ* — яъне, дур бод ин неш аз ӯ (аз маҳбубаи ман).

⁵ *Мичмар* — зарфе, ки дар он чизҳои хушбӯйдиҳанда дуд мекунанд.

⁶ *Духон* — дуд.

Битарсад он ки бар афтодагон набахшояд,
Ки гар зи пой дарояд, касаш нагирад даст.
Ҷар он кӣ тухми бадӣ кишту чашми некӣ дошт,
Димоғи беҳуда пухту хаёли ботил баст.
Зи гуш пунба бурун ору доди халқ бидеҳ,
В-агар ту менадиҳӣ дод, рӯзе доде ҳаст!

ИЛМ БО АМАЛ ФОНДАОВАР АСТ

Даъво макун, ки бартарам аз дигарон ба илм,
Чун кибр кардӣ, аз ҳама дунон фурутарӣ!
Аз ман бигӯй олими тафсиргӯйро:
Гар дар амал накӯшӣ ту, дунон муфассирӣ.
Бори дарахти илм надонам ба ҷуз амал,
Бо илм агар амал накунӣ, шохи бебарӣ.
Илм одамият асту ҷавонмардиву адаб,
В-арна даде ба сурати инсон мусавварӣ.
Мардон ба саъю ранҷ ба ҷое расидаанд,
Ту беҳунар кучо расӣ, ар нафспарварӣ.
Умре, ки меравад ба ҳама мол, ҷаҳд кун,
То дар ризои Холиқи бечун ба сар барӣ.

Пурсиш ва супориш

1. Чаро Саъдиро пайғамбари ғазал меноманд?
2. Шоир дар байти яқум дилситон гуфта киро дар назар дорад?
3. Дар байти «Дар рафтани ҷон аз бадан гӯянд ҳар навъе сухан, Ман худ ба чашми хештан дидам, ки ҷонам меравад» оё муболиға мавҷуд аст?
4. Ҷазали «Эй сорбон»-ро аз ёд кунед ва калимаҳои нофаҳмояшро ба дафтари адабиёт нависед.

¹ *Менағнавам* — осуда хоб намекунам.

² *Андарз* — насиҳат, панд.

³ *Қосид* — қасдан.

⁴ *Инон* — лаҷом, дар ин ҷо ба маънои ихтиёр.

НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҒАЗАЛ, СОХТ, МАВЗӢЪ, МУНДАРИҶА, ЗАБОН ВА УСЛУБИ ОН

Ғазал аз калимаи араби гирифта шуда, дар истилоҳ порчаи шеърие мебошад, ки вазн ва қофияи якхела дорад. Истилоҳи «ғазал» ба адабиёти тоҷик аз адабиёти араб омадааст. Ғазал одатан аз 5 то 12 байтро дар бар мегирад.

Дар ғазал ҳатман бояд қофияҳои мисраи дуввуми байтҳои дигар ба матлаъ мувофиқ ояд, яъне чунин қофиябандӣ шавад: аа, ба, ва, га...

Дар адабиёти тоҷик ғазал аз шеъру таронаҳои ишқӣ ва халқӣ сарчашма гирифтааст.

Шумораи байтҳои ғазалҳои пешина он қадар зиёд набуда, онҳо танҳо ба лирикаи ишқӣ мансуб буданд. Барои намуна ба ғазалиёти Саъдӣ муроҷиат мекунем.

Сарви баланд бин, ки чӣ рафтор мекунад?
Шӯхи шакардаҳон, ки чӣ гуфтор мекунад?

Девона мекунад дили соҳибтамизро,
Ҳар гаҳ, ки илтифот паривор мекунад.

Он чашми маст бин, ки ба шӯхиву дилбарӣ,
Қасди ҳалоки мардуми ҳушёр мекунад.

Оҳиста-оҳиста миқдори байтҳои ғазал зиёд шуда, маъноии панду ахлоқиро низ таҷассум кардаанд. Дар ғазали Ҳофиз дӯстӣ чунин тараннум шудааст:

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранҷи бешумор орад.

Чу меҳмони хароботӣ баиззат бош бо риндон,
Ки дарди сар кашӣ, ҷоно, гарат мастӣ хумор орад.

Шаби суҳбат ганимат дон, ки баъд аз рӯзгори мо,
Басе гардиш кунад гардун, басе лайлу наҳор орад.

Сайидои Насафи ба ғазал мавзӯҳои иҷтимоӣ-сиёсиро низ дохил карда, шумораи байтҳои ғазалро то ба 27 расонидааст.

Ғазал шеъре мебошад, ки ба воситаи он шоир ҳиссиёти лирикии аз табиату ҷамъият гирифтаи худ ва муносибатро нисбати онон баён мекунад.

Моҳ чун чеҳраи зебои ту нест,
Мушк чун зулфи сумансои ту нест...

Кардам аз дидаву дил ҷои туро,
Гарчи худ дидаву дил ҷои ту нест.

Чӣ диҳӣ ваъдаи фардо, ки маро
Дил ба он ваъдаи фардои ту нест.

Синаи кас нашиносам ба ҷаҳон,
Ки дар он сина таманнои ту нест.

Дар ғазал ташбеҳ ва тавсиф чун воситаи тасвир васеъ истифода шуда, аз ҷиҳати мазмун сода, аз ҷиҳати оҳангнокӣ ба сурудҳои мусиқавии халқӣ монанд аст.

Аз ғазал муаллифи онро муайян кардан мумкин аст. Одатан муаллиф номи худро дар байти охирин меорад. Масалан:

Ғазал гуфтиву дур суфтӣ, биёву хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афсонад фалак иқди Сурайёро.

Пурсиш ва супориш

1. Ғазал чист?
2. Ғазали зерини Ҳофиз кадом мавзӯро инъикос кардааст?

*Дил меравад зи дастам, соҳибдилон, худоро,
Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд, ошкоро.*

3. Аз ин мисраи мақтаи ғазал ба кӣ тааллуқ доштани онро муайян кунед:

*Бад-ин назме, ки кардӣ дар маориф, Ҷавҳарӣ, иншо,
Хуми софи ҳақоқиқ бод сарфи соғари нӯшат.*

ҶАЛОЛИДДИНИ РУМӢ (1207 — 1273)

Хуш хиромон меравӣ, эй ҷони ҷон,
бе ман марав,
Эй ҳаёти дӯстон, дар бӯстон бе
ман марав,
Эй фалак, бе ман магарду эй қамар,
бе ман матоб,
Эй замин, бе ман мабошу эй замон,
бе ман марав.

Ҷалолиддини Румӣ дар оилаи олим ва фозил Баҳоуддин Валад дар Балх таваллуд шудааст. Номи аслии ӯ Муҳаммад буда, ҳамчун Мавлоно Румӣ шӯҳрат пайдо кардааст.

Аз сарчашмаҳо маълум мешавад, ки гузаштагони ӯ ҳама аз Хуросон будаанд. Падараш Баҳоуддин Валад яке аз олимони машҳури замони худ буда, Султонлуламо унвон доштааст. Ӯро дар Балх бо номи Валад мешинохтаанд ва марде хушсухан будааст ва дар маҷлисҳо сухан гуфта, дар байни мардуми Балх обрӯи хеле бузург доштааст. Бо сабаби низоъҳои мазҳабӣ ва сиёсӣ, ки байни Баҳоуддин Валад ва Муҳаммад Хоразмшоҳ ихтилофот рӯй медиҳад, дар соли 1212 аз Балх оилаи Баҳоуддин ба мусофират рӯй меорад.

Баҳоуддин Валад байни солҳои 614—618 (вақте ки Ҷалоуддин тақрибан панҷсола буд) бо мақсади зиёрати Каъба ба сафар мебарояд, дар шаҳри Нишопур ба дидори ориф ва шоири маъруф Шайх Фаридуддини Аттор мушарраф мегардад. Дар ин сафар Ҷалолиддин низ ба падараш ҳамроҳӣ мекард, байни ӯ ва Аттор суҳбате доир мегардад. Аттор ба Мавлавӣ маснавии худ «Асрорнома»-ро тақдим мекунад.

Ҳамин тавр, оилаи Ҷалолиддин аз Балх ба Макка, сипас ба Димишқ ва Ҳалаб (мадрасаи «Ҳалавия») сафар мекунад. Соли 1220 онҳо аз Арманистон ба Туркия кӯчида, давоми ҳафт сол дар ҳамин ҷо мемонанд.

Дертар аз он сабаб, ки ӯ умри худро дар Рум (Туркияи имруза) гузаронида, дар он ҷо обрӯю эътибор пайдо кардааст, ба ӯ лақаби Румиро додаанд.

Аз хурдсолӣ Ҷалолиддин дар назди падараш илм омӯхта, дар мадрасаҳои калонтарини Бағдод, Ҳалаб ва шаҳрҳои дигар низ таҳсил гирифтааст. Шаҳрҳои Бағдод ва Димишқ он вақтҳо марказҳои бузургтарини илму адаб ба шумор мерафтанд. Дар мадрасаҳои ин шаҳрҳо Ҷалолиддин аз олим ва файласуфони он замона илм омӯхтааст.

Соли 1244 дарवेशи номӣ Шамсуддини Табрезӣ ба Куния меояд ва байни ӯву Мавлавӣ дӯстию ҳамнишинӣ оғоз меёбад. Пас аз мулоқот бо Шамси Табрезӣ Мавлавӣ тамоман дигаргун шуд. Минбарро тарк кард ва ба ошиқе шайдо ва ба ринде оламсӯз мубаддал гашт.

Меҳру алоқаи Мавлавӣ ба Шамси Табрезӣ ба ҳадде буд, ки онро то поёни умр фаромӯш накард ва тамоми ашъори худро бо номи ӯ бунёд кард.

Пеш аз шиносоии Ҷаллолидини Румӣ бо Шамси Табрезӣ, ӯ ба шеърӯ шоирӣ сару кор надошт. Баъди суҳбатҳои бардавому унс гирифтани бо ин шахси соҳибиродаву фозил дар вучуди ӯ табаддулоти бузурге рӯй медиҳад. Ин марди наҷибро, ки озодӣ ва эҳсосоти инсонӣ, пеш аз ҳама, озодии ботиниро муҳимтарин мешуморид, бо тамоми ҳастияш мепарастад. Баъди марги Шамси Табрезӣ Ҷаллолидини Румӣ номи устод ва пешвои рӯҳониашро дар асарҳояш боқӣ мегузорад, ба ин хотир, девони ӯ бо номи Шамси Табрезӣ машҳур аст.

Мероси адабӣ

Осори адабии ин марди наҷибу хирадмандро ҳам наср ва ҳам назм ташкил медиҳад. Аз байни асарҳои ӯ «Маснавии маънавий», «Девони Кабир» ё «Куллии Шамс» ба ӯ обрӯи беназире овардаанд. Ин асарҳо аз ғазалу қасида ва рубоӣҳо иборат мебошанд.

Бузургдашти инсон, тараннуми қадрӯ манзалати навӣ башар мағз андар мағзи шеърҳои Румиро ташкил медиҳанд. Чакидаҳои қалами сеҳрангез ва ҳаёлотӣ осмонӣ ин адаби мумтоз маҳбуби форсизабонон ва ҷаҳонӣ аст.

«Девони Кабир» аз ғазалҳои иборат мебошад, ки ишқи пурҷӯшу хурӯши инсониро тараннум менамоянд. Дар ғазал-

ҳои ӯ ҳаяҷон ва ҳисси саршори ишқи инсонӣ хеле самимӣ ва таъсирбахш ифода ёфтааст.

Ривояте мавҷуд аст, ки гӯё Малик Шамсиддини Ҳиндӣ ном малики мулки Шероз номае ба воситаи аъзаб-ул-қалом ба шайх Саъдӣ фиристода хоҳиш намудааст, ки ғазале гариб, ки дорои маънии аҷиб бошад, фиристонад, то ғизои ҷони худ созад.

Шайх Саъдӣ ғазали Мавлоноро, ки дар он айём ба Шероз бурда будаанд, навиштааст:

Ҳар нафас овози ишқ мерасад аз чаппу рост,
Мо ба фалак меравем, азми тамошо кирост?...

Ва дар охири нома навиштааст, ки *«дар иқлими Рум подшоҳе муборакқадам пайдо шудааст, ки ин ҳадея аз ӯст. Аз ин беҳтар ғазал нагуфтаанд ва низ нахоҳанд гуфт. Маро ҳаваси он аст, ки ба зиёрати он султон ба диёри Рум равам ва Румро бар хоки пойи ӯ бимолам...»*

Асари дигаре, ки ба ӯ шуҳрати оламшумул овардааст, «Маснавии маънавӣ» мебошад. Дар асоси ҷаҳонбинии ва-сеи худ ӯ гоҷаҳои хеле пешқадами замонаашро тасвир кардааст. Ин асар фикрҳои фалсафӣ ва ахлоқии адибро таҷассум кардааст. Ӯ тавонистааст, ки мавзӯҳои мавҷудаи замонаро нисбат ба гузаштагонаш муфассалтар тадқиқ кунад.

«Маснавии маънавӣ» маъруфттарин маснавии забони форсӣ, ки ҷанбаи асосии он китобҳои муқаддаси динӣ аст. Дар ҳақиқат, ин асар аз лиҳози оғозу анҷом, назми хосае, ки шарҳу тафсири махсусро талаб дорад, аз лиҳози услуби арзи матолиб ва роҳу расми тамсил ба китобҳои муқаддас шабоҳат дорад.

Дар «Маснави» асосан робитаи инсон бо Худо тасвир мешавад. Дар он Паёмбар (с) ҳамеша меҳрубону ғамхор тасвир шудааст. Ба аёдати яке аз саҳобаҳои бемор рафтани ӯро ба қалам дода, манфиатҳои он аёдатро шоир чунин таъкид менамояд:

Аз саҳоба хоҷае бемор шуд,
В-андар он бемориаш чун тор шуд.
Мустафо омад аёдат сӯйи ӯ,
Чун ҳама лутфу карам буд хӯйи ӯ.

Дар аёдат рафтани ту фоида-ст,
Фоида он боз бо ту омада-ст.

Аёдати Паёмбар (с) ба бемор рӯҳи тоза бахшида, умри дубора ато мекунад. Бояд таъкид намуд, ки саропои «Маснавии маънавӣ» аз ҳикоятҳо доир ба лаҳзаҳои гуногуни рӯзгори Муҳаммад (с) иборат буда, ҳар кадом хислатҳои наҷиби ӯро равшан мекунад.

Румӣ масъалаҳои басо мушкили назарӣ, фалсафӣ ва сӯфиёнаро хеле сода, бо усули муқоиса ва тамсил фаҳмонида додааст. Дар «Маснавии маънавӣ»-и худ Румӣ аз латифаҳо, афсонаҳо, ривоятҳои халқҳои Шарқ моҳирона истифода кардааст.

Илова бар тасвиру тавсиф ва ситоишу бузургдошти инсонӣ комил дар осори Ҷалолуддини Румӣ роҳи василаҳои ташаккули инсон, таълиму тарбияи ӯ ҳам ба қалам омадааст. Яке аз чунин василаҳо панду андарз аст, ки дар фарҳанги мардуми ориёӣ суннати бостонӣ дорад.

Панду андарзҳои ҳақимонаву орифонаи Мавлоно, ки бештар аз Қуръони маҷиду ҳадисҳои набавӣ сарчашма мегиранд, дарвоқеъ, дурдонаҳои маънавӣ буда, барои ҳар як фарди ҷомеа новобаста аз дину мазҳаб, ирқу наҷод, забону миллат муассиру судманд мебошанд.

Ҷалолуддини Румӣ «Фиҳӣ мо фиҳӣ», «Маҷолиси сабъа» ва «Мактубот» ном асарҳои насрӣ низ дорад. Асарӣ яқум фикрҳои сӯфиёна ва фалсафии ӯро дар бар мегиранд. «Маҷолиси сабъа» аз ҳафт қисм иборат буда, ваъзҳои Румиро ташкил медиҳад. «Мактубот» мукотибаҳои Румӣ ба шахсонӣ ҷудогона мебошад.

Пурсиш ва супориш

1. Ҷаро ба шоир лақаби Румӣ додаанд?
2. Ихлоси Ҷалолуддини Румӣ ба Шамси Табрэзи ӯро ба кадом роҳ ҳидоят намуд?
3. Мазмун ва мундариҷаи осори Ҷалолуддин Румиро гуфта диҳед.
4. Кадом асарҳои Румӣ мақоми баланд доранд?

Дар дашту ҳомун, гирду атрофи шаҳри Балх қариби гуруб хуршеди арғувонии зимистон ба муқобили боди сард қиём менамуд.

Ҷалолиддин болои боми хокпӯш дастонашро ба остини фараҷи васеъ ва то бучулаки пой дарозаш андохта, ду оринҷашро бо ду кафаш дошта, ба қофилаи одамон, ки мӯрчаосо, ба қавли доноён, ду ҳазор сол ҳамчунин омадшуд доштаанд, назора менамуд. Шаҳри Балх борҳо бо дасти ғосибон ба хок яксон шуда, аз бун барканда гаштааст, вале ҳоло чуноне буд, ҳамон тавр пуршӯр, гуногунзабон ва боҳашамат қомат афрохтааст...

Бача дар болои бом аз сармо ба худ печид ва пушт ба бод гардонд. Бурҷи аз хишти хом бардоштаи дарвозаи Навбаҳор дар шафақи офтоби мағриб гулханосо медурахшид: чуноне имрӯз падари ӯ дар масҷиди ҷомеъ башорат дод, мебоист ҳамин дарвозаҳо зарбаи нахустро дучор мегаштанд.

Ҳафтаҳое, аз бозе ки манзили падар ва боғу токзорони меҳри модар ба байъ монда шуд, мудом издиҳом ба ҳавли даробаро мекарданд. Насибахонум, дояи падар, дар ҳавлии дарун, азбаски қиблагоҳ навҳагариро қатъан манъ намуд, сиришкашро хомӯшона фуру хӯрда, гилему бӯрёҳо, болишту сачқодаҳоро рахт мебааст, лаълиҳои биринҷӣ, тос, кӯза ва шамъдонҳоро сомон менамуд. Толибилмон ва муридони падар бо бозаргонон харидуфурӯш менамуданд, сорбонону қофилаҳоро киро мекарданд. Авзоъ пурташвиш буд — таку дави зиёд ва дар ҳамчунин вақт фаши сайидон, ки худро аз авлоди пайғамбар метарошанд, боли чӯҷабараквор сабз ҷило медоданд. Сайид Бурҳониддин, халифаи падар, марди аспруӣ, болобаланд ва лоғар, ки барҳақ ба паррандаи лошахӯре монанд буд, вақте китоби осмониро қироат мекард, ё худ оёт тиловат менамуд, андарзи падарашро мешунид, ё фарзандонашро таълим медод, — ҳамаи ин корҳоро бо ҷидду ҷаҳди тамом ба сомон мерасонд.

Қиблагоҳ худ китобҳоро сара мекард: маҷмӯи ҳадисҳо аз сират ва кирдори пайғамбар, муҷалладоти осори фуқоҳо,

девони Мутанаббӣ, Саной, Аттор ва расоили алломаҳо Ғаззолию ал-Ҳоразмӣ, ки бо хати настаълиқ, бо дасти хаттотони Балх — уммулмадоини Хуросон, Ҳирот, Хоразм, Самарқанду Нишопур, Табрзу Димишқ Наҷаф, алқисса дар кулли олами тамаддуни муслимин тансих гаштаанд. Фарҳанги дар чилдҳои чарму ҷӯб ва зарринмуқоваҳо фароҳам омада, ки ба чандин насли воизон ва уламои Балх тааллуқ доштанд ва аз авлод ба авлоде ирс мондааст, аз радифи кафи дасти дорчинранги ӯ мегузашт.

Сайид Бурҳониддин рафи китобҳоро бо эъзоз бағал зада, ба ҳавлича мебурду андаруни сардоба, дар рӯи намади густурда мегузошт.

Аввал зери маҷнунбеди лаби сардоба китобҳоро ба пӯсти хом мепечонданд, ки аз селобаҳои кӯҳсор, агар пеш оянд, гузуштан аз рутубат ва ё гармсери биёбонҳо авроқаш осеб набинад. Бӯғчаҳои чорғушаи китобҳои ба сони дарзаҳои пахта, вале чор баробар аз он сангинтар, даҳ уштурро бор буд, бо вучуди ин, падар китоб сара мекард.

Ҷалолиддин бо бародар аз дунболи Сайид меомаданд ва диданд, ки дар пеши падар китобе боз ва он китоб ба лавҳ гузоштаю бузургвор мар онро гӯё мусҳаф бошад, сачда овардааст, варақҳоро бо эҳтирому навозишкоруна сафҳа мезанад, лабонаш оҳиста мечунбанд, ҳамчунон сарашро алвонҷ медиҳаду чашмонаш ба девор дӯхта шуда...

Ҷалолиддин дар овони охир ҳолати сурури муз-тариболудро аз сар мегузаронд, ки ба реҳлати дурудароз мебарояд, мамолики ноошно, шаҳр ва салтанатҳоро мебинад, аз ҳамин хотир сачдаи падар, ки ба ҷуз Парвардигор, ба касею чизе сар фуруд намеовард, ба дилаш коргар нашуд.

Ҳанӯз писари дувоздаҳсола талхӣи ғурбатро начашида буд.

Алҳол танҳо дар болои боми падар истода шаҳри ба шафақи мағриб гулханосо ғарқро медид ва дар дилаш андӯҳи сӯзони ноошное нуфуз менамуд...

НАМУНА АЗ ОСОР

АЗ «ДЕВОНИ КАБИР»

ҒАЗАЛИЁТ

Эй ёри ман, эй ёри ман, эй ёри безинҳори ман,
Эй ҳаҷри ту дилсӯзи ман, эй лутфи ту ғамхори ман.

Чун Юсуфӣ дар дилбарӣ, оиву ҷуй Муштарӣ,
То оташе андар занӣ дар Мисру дар бозори ман.

Эй дар замин моро қамар, эй нимишаб моро саҳар,
Андар хатар моро сипар, эй абри шаккарбори ман.

Хуш меравӣ дар ҷони ман, чун мекунӣ дармони ман,
Эй дину эй имони ман, эй баҳри ғавҳарбори ман.

Ҳам мӯнису ғамхори ман, ҳам давлати хандони ман,
Валлаҳ, ки садчандони ман, як даст аз бисёри ман.

Эй шабравонро машғала, девонагонро силсила,
Эй манзили ҳар қофила, эй қофиласолори ман.

Ҳам раҳзанӣ, ҳам раҳбарӣ, ҳам Моҳиву ҳам Муштарӣ,
Ҳам ин сарӣ, ҳам он сарӣ, ҳам ганҷи истизҳори ман.

Эй ҷони ман, эй ҷони ман, султони ман, султони ман.
Дарёи бепоёни ман, болотар аз пиндори ман.

Эй хоки ту афлоки ман, эй заҳри ту тарёки ман,
Завқи дили ғамноки ман, шавқи ҳама асрори ман.

Гӯяд: Биё, шарҳе бигӯ! Гӯям: Чӣ гӯям пеши ту?
Гӯяд: Биё, ҳила маҷӯ, эй бандаи таррори ман!

Гӯям, ки ганҷи шойгон, гӯяд: Бале, бе ройгон,
Ҷон гӯяму он гаҳ, чӣ ҷон, гӯям, сабук кун бори ман.

Ҳар ҷо ки шере меравад, пешаш сияҳгӯше равад,
Эй тан, сияҳгӯши магар ё шеъри маънидори ман?

Бингар сияҳгӯши маро, бар шер тавре мезанад,
Тавфе кунед, эй ошиқон, бар Каъбаи асрори ман.

Хомӯш кун, гар партави анвори Шамсиддин бувад,
Ҳам зинати анвори дил, ҳам равнақи аброри ман.

* * *

Манигар ранҷу балоро, бинигар ишқу валоро,
Манигар ҷавру ҷафоро, бинигар сад нигаронро!

Ғамро лутф лақаб кун, зи ғаму дард тараб кун,
Ҳам аз ин хуб талаб кун ғараҷу амну амонро!

Биталаб амну амонро, бигузин гӯшагиронро,
Бишунав роҳдиҳонро, макушо роҳи даҳонро!

* * *

Кибру такаббур бигузору бигир
Дар ивази кибр чунин кибриё.

Пок шав аз хешу ҳама хок шав,
То ки зи хоки ту бирӯяд гиё.

В-ар чу гиё хушк шавӣ, хуш бисӯз,
То ки зи сӯзи ту фурузад зиё.

В-ар шавӣ аз сӯз чу хокистаре,
Бошад хокистари ту кимиё.

* * *

Ташна нахуспид магар андаке,
Ташна кучо, хоби гарон аз кучо?
Чун-к бихуспад ба хоб об дид,
Ё лаби ҷӯ, ё ки сабӯ, ё сақо.

* * *

Дило, назди касе биншин, ки ӯ аз дил хабар дорад.
Ба зери он дарахте рав, ки ӯ гулҳои тар дорад.
Дар ин бозори атторон марав ҳар сӯ чу бекорон,
Ба дуккони касе биншин, ки дар дуккон шакар дорад.
Тарозу гар надорӣ, пас туро з-ӯ раҳ занад ҳар кас,
Яке қалбе биёрояд, ту пиндорӣ, ки зар дорад.
Туро бар дар нишонад ӯ ба тарроррӣ, ки меоям,
Ту маншин мунтазир бар дар, ки он хона ду дар дорад!
Ба ҳар деге, ки мечӯшад, маёвар косаву маншин,
Ба ҳар деге, ки мечӯшад, дарун чизе дигар дорад.
На ҳар килке шакар дорад, на ҳар зере забар дорад,
На ҳар чашме назар дорад, на ҳар баҳре гуҳар дорад.

* * *

Он шахс, ки мурданист фардо,
Имрӯз чаро ҷафо намояд?!
Чизе, ки ба худ наменписандад,
Он бар дигаре чӣ озмояд?!
Аз хашм махой ҳеҷ касро,
То хашми Худо туро нахояд.
Бархез зи қасди хуни халқон
То бар сари ту фуру наояд.

АЗ «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»

Нори хандон боғро хандон кунад,
Сухбати мардон-т аз мардон кунад,
Гар ту санги сахраву мраммар шавӣ,
Чун ба соҳибдил расӣ, гавҳар шавӣ.
Меҳри покон дар миёни ҷон нишон,
Дил мадеҳ илло ба меҳри дилхушон.
Кӯйи навмедӣ марав, уммедҳост,
Сӯйи торикӣ марав, хуршедҳост.

* * *

Шукри неъмат, хуштар аз неъмат бувад,
Шукрбора кай сӯйи неъмат равад?

Шукр қони неъмату неъмат чу пӯст,
З-он, ки шукр орад туро то кӯйи дӯст.
Неъмат орад гафлату шукр интибоҳ,
Сайди неъмат кун ба доми шукри шоҳ.
Неъмати шукрат кунад пурчашму мир,
То кунӣ сад неъмат исори фақир.
Сер нӯшӣ аз таъому нуқли Ҳақ,
То равад аз ту шикамхориву дақ.

* * *

Ин сухан дар сина дахли мағзҳост,
Дар хамӯшӣ мағзи қонро сад намост.
Чун биёмад дар забон, шуд харҷи мағз,
Харҷ кам кун, то бимонад мағзи мағз.
Марди камгӯяндаро фикр аст зафт,
Қишри гуфтан чун фузун шуд, мағз рафт.
Пӯст афзун буд, лоғар буд мағз,
Пӯст лоғар шуд, чу комил гашту нағз.

ҲИКОЯТИ ХОНА ЧУСТАНИ ҒАРИБЕ

Як ғарибе хона мечуст аз шитоб,
Дӯсте бурдаш сӯйи хонай хароб.
Гуфт ӯ: «Инро агар сақфе будӣ,
Паҳлуи ман мар-туро маскан шудӣ.
Ҳам иёли ту биёсудӣ, агар
Дар миёна дошти ҳучрай дигар.
В-ар расидӣ меҳмон рӯзе туро,
Ҳам биёсудӣ, агар будет қо.
Кошки, маъмур¹ будӣ ин саро,
Хонаи ту будӣ ин маъмури мо».
Гуфт: «Оре, паҳлуи ёрон хуш аст,
Лек, эй қон, дар «агар» натвон нашаст».

¹Маъмур — обод.

ҚИССАИ КҮДАКЕ, КИ ДАР ПЕШИ ТОБУТИ ПАДАР МЕНОЛИД ВА СУХАНИ ҚҶҲӢ

Кӯдаке дар пеши тобути падар
Зор менолид, бармекӯфт сар:
«К-эй падар, охир, кучоят мебаранд,
То туро дар зери хоке биспуранд.
Мебарандат хонаи тангу заҳир¹,
Не дар ӯ қолию не фаршу ҳасир².
Не чароге дар шабу не рӯз нон,
Не дар он бӯйи таому не нишон.
Не дараш маъмур, не сақфу на бом,
Не дар ӯ баҳри зиёе³, ҳеч қом⁴.
Не дар он аз баҳри меҳмон оби чоҳ,
Не яке ҳамсоя, к-ӯ бошад паноҳ.
Қисми ту, ки бӯсагоҳи халқ буд,
Чун шавад дар хонаи кӯру кабуд⁵.
Хонаи безинҳору қойи танг,
К-андарон не рӯй мемонад, на ранг».
З-ин насақ авсофи хона мешумурд,
В-аз ду дида ашки хунин мефушурд.
Гуфт ҚҶҲӢ⁶ бо падар: «Эй арҷманд,
В-аллаҳ, инро хонаи мо мебаранд».
Гуфт ҚҶҲӢро падар: «Аблаҳ машав»,
Гуфт: «Эй бобо, нишониҳо шунав.
Ин нишониҳо, ки гуфт ӯ як ба як,
Хонаи морост бе тазвиру шак.
Не ҳасиру не чароғу не таом,
Не дараш маъмуру не сақфу на бом».

ПАНДУ АНДАРЭҶО

Дона чун андар замин пинҳон шавад,
Сирри ӯ сарсабзии бӯстон шавад.
Зарру нуқра гар набуданди ниҳон,
Парвариш кай ёфтанди зери кон?

¹ Заҳир — нохуш.

² Ҳасир — бурё.

³ Зиё — равшани.

⁴ Қом — шиша, оина.

⁵ Кӯру кабуд — тангу тор.

* * *

Ваъдаҳо бошад ҳақиқӣ, дилпазир,
Ваъдаҳо бошад маҷозӣ, тосагир.
Ваъдаи аҳли карам ганҷи равон,
Ваъдаи ноаҳл шуд ранҷи равон.

* * *

То зи заҳру аз шакар дарнагзарӣ,
Кай ту аз гулзори ваҳдат бӯ барӣ?
Охир одамзодаӣ, ай нохалаф,
Чанд пиндорӣ ту пастиро шараф?

* * *

Ин сухан чун пӯсту маънӣ мағз дон,
Ин сухан чун нақшу маънӣ ҳамчу қон.
Пӯст бошад мағзи бадро айбпӯш,
Мағзи некӯро зи гайрат гайбпӯш.

Пурсиш ва супориш

1. Ғазали шоирро хонда бароед. Калимаҳои душворфаҳмо ба дафтари адабиёт нависед.
2. Ғазалро бо ёрии омӯзгор ва ҳамсинфонатон таҳлил кунед.
3. Муколамаи ғариб ва дӯсташро бо суханони худ нақл кунед.
4. Писари Ҷӯҳӣ ба падар дар бораи кучо бурдани тобут чӣ гуфт?

УБАЙДИ ЗОКОНӢ (1270 — 1370)

**Номи Убайд кай равад аз ёди
аҳли дил?
Чун гуфтаҳои нозуки ӯ ёдгори ӯст.**

Гузаштагони Убайди Зокони аз Арабистон ба Эрон кӯчида, дар Зокон ном маҳалли Қазвин муқим шудаанд. Убайди Зокони соли 1270 дар оилаи собиқ вазир таваллуд шудааст. Ӯ таҳсили ибтидоиро дар худи Зокон гирифта, сипас мадрасаро дар Бағдод хондааст.

Вале дар давраи Убайди Зокони ҳаводорони илму адабиёт кам буданд. Инро ҳамзамони Убайди Зокони Ҳофиз низ таъкид кардааст. Бинобар он, вақте соли 1329 Убайди Зокони китоберо дар мавзӯи панду ҳикмат тайёр карда, ба дарбори султон мебарад, онро қабул намекунад.

Чунин рафтори аҳли дарбор ва, умуман, муносибати манфии муҳити дарбор Убайдро водор мекунад, ки асарҳои танқидӣ ва ҳаҷвӣ нависад.

Убайди Зокони тақрибан соли 1341 аз Бағдод ба Шероз меояд ва ба кори дарбор мепардозад. Солҳои хизмат дар дарбор шумораи асарҳои ҳаҷвии ӯ камтар шуда, танҳо латифаҳои ба чашм мерасанд, ки шояд барои хурсанд кардани таъби шоҳ эҷод шуда бошанд.

Солҳои хизмати дарбории Убайд нисбатан осуда буданд. Лекин дере нагузашта дар натиҷаи табаддулоти давлати ва ба сари тахти Шероз омадани ҳокими Кирмон Муборизиддин ибни Муҳаммад Убайд маҷбур мешавад, ки Шерозро тарк кунад. Дар ин давра ватани ӯ Қазвин низ дар зери оташи муборизаҳои байниҳудӣ буд, бинобар ин, Убайди Зокони сӯи Ироқ ва Бағдод роҳ пеш мегирад.

Дар Бағдод ўро хуш намепазиранд ва «гадои Бағдод», «сару по бараҳнаи Шероз» гӯён таҳқир мекарданд. Убайд дер тоқат карда натавониста, аз Бағдод боз ба Шероз ме-равад. Дар бораи солҳои охири зиндагии шоир маълумоте нест. Убайди Зокони соли 1370 аз олам чашм пушидааст.

Мероси адабии ин шоир ва нависандаи моҳир ҳаҷман зиёд нест, аммо мазмунан хеле ганист.

Мероси адаби

Убайди Зокони асарҳои худро дар шаклҳои гуногун — ҳам назм ва ҳам наср эҷод кардааст. Мероси адабии ӯ аз «Наводир-ул-амсол», рисолаи «Ахлоқ-ул-ашроф», «Сад панд», «Даҳ фасл», «Дилкушо», «Ришнома», достони «Ушшоқнома», «Мушу Гурба», «Фолномаи буруҷ», «Фолномаи вухуш ва туюр», қасидаву газал, қитъаву рубоӣҳои зиёд иборат аст.

Рисолаи «Ахлоқ-ул-ашроф» солҳои 1339—1340 эҷод шуда, мулоҳизаҳои танқидиро дар бораи нуқтаи назари гузаштагон ва муосиронаш дар бар мегирад. Асари мазкур дорои аҳамияти тарбиявӣ ва ахлоқӣ буда, ҷаҳолатпарастӣ, фармонфармоии синфи ҳокимро аз забони гузаштагон зери танқид мегирад. Дар он муҳокимаҳои шоир бо шеърҳои форсӣ-тоҷикӣ ва ҳадисҳои бо забони арабӣ овардашуда тасдиқ мегарданд.

Нависанда латифаҳои дилнишини халқиро дар асарҳояш истифода бурда, худ низ латифаҳои ҳаҷвомез иншо кардааст. Рисолаи «Дилкушо» ном маҷмӯаи ӯ аз ҳикоячаҳои хандаовар, ки расвой, бемаънигӣ ва камбудии ондавраинаи ҷамъиятро зери танқид мегиранд, иборат аст. Дар ин асар низ ахлоқу одоби табақаҳои ҳукмрон, зулму истибдод ва хислатҳои ношоистаи байни мардум вучуддошта, аз қабилӣ дуздӣ, порахӯрӣ, фисқу фасод бо ҳазлу мутоиба ба зери тозиёнаи танқид гирифта шудааст. Асар бо ду забон — тоҷикӣ ва арабӣ таълиф ёфтааст.

Достони «Мушу Гурба» воқеаи солҳои 1335—1370-ро дар бар мегирад, ки задухӯрдҳои дохила дар авҷ буд ва онро шоир дар либоси тамсил ифода намудааст.

Сарсухани хурди дoston аз чунин байтҳои оғоз меёбанд:

Агар дорӣ ту ақлу донишу хуш,
Биё, бишнава ҳадиси «Гурбаву Муш».

Бихонам аз бароят достоне,
Ки дар маънои он ҳайрон бимони...

Ба адиби халқпарвари ҷасур муяссар шудааст, ки аз мавқеи мардуми истода, паҳлӯҳои гуногуни зиндагӣ, қашшоқиву бенавоии мардум ва дабдабаву бемаънигии синфи ҳукмронро танқид намояд.

Рисолаи «Даҳ фасл» ба тариқи наср навишта шудааст. Чӣ хеле, ки аз номи асар маълум аст, он аз даҳ фасл иборат мебошад. Дар ин асар фикри нависанда дар шакли лугат ва эзоҳи он оварда шудааст. Дар эзоҳи лугат нависанда тарзи ифодаи кинояро пеш гирифтааст.

Рисолаи «Сад панд» асари насрист. Дар ин асар фикрҳо дар шакли масал, мақол баён шудаанд. Миқдори ин гуна мақолҳо садто аст. Тарзи баёни асар маҷозӣ (киноя ва пинг) аст.

Ғазалҳо, қитъаҳо, рубоӣҳо, тарҷеъбанд, қасидаҳо асарҳои манзуми ӯ буда, дар давоми тамоми эҷодиёти шоир навишта шудаанд. Убайди Зоконӣ чӣ дар шакли қасидаҳои мадҳия ва чӣ дар шакли ғазал маҳорати баланд дорад ва онҳо дар эҷодиёти ӯ мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Ғазалҳо ва қитъаҳои ӯ дорои мазмуни иҷтимоии баланд буда, инъикоскунандаи садоқат, муҳаббати пок, ҳаётдӯстӣ ва ақидаҳои башардӯстӣ мебошад. Равияи ҳаматарафа ва инкишофёфта ва ба камолрасидаи Убайд ҳаҷв аст. Ҳаҷви Убайди Зоконӣ қувваи тез таъсиркунанда дошта, шакли кӯтоҳ ва бою равшан дорад. Он бо кушодани нуқсонҳои ҷамъият нақши беназир бозидааст.

Пурсиш ва супориш

1. Чӣ водор сохтааст, ки Убайди Зоконӣ ба ҳаҷв ва танқид даст занад?
2. Асарҳои Убайди Зоконӣ бо назм навишта шудаанд ё бо наср?
3. Убайди Зоконӣ дар асараш «Ахлоқ-ул-ашроф» тасдиқи фикрҳои худро бо кадом забонҳо овардааст?
4. Хусусияти хоси асарҳои Убайди Зокониро номбар кунед.

ҲЕЧ МУРҒЕ АЗ ЛАКЛАК ЗИРАКТАР НЕСТ

Талҳакро (номи қаҳрамони фолклори, мисли Афанди) бо муҳиме пеши Хоразмшоҳ фиристоданд. Муддате он ҷо бимонд. Магар Хоразмшоҳ риояте, чунон ки ӯ мехост, намекард. Рӯзе пеши Хоразмшоҳ ҳикояти мурғон ва хосяти ҳар яке мегуфтанд.

Талҳак гуфт:

— Ҳеҷ мурғе аз лаклак зирактар нест.

Гуфтанд:

— Аз чӣ донӣ?

Гуфт:

— Аз баҳри он ки ҳаргиз ба Хоразм намеояд.

ҲЕШОВАНДОН МЕБОЯД БА ТАЪЗИЯИ ШУМО ОЯНД

Дарвеше ба дари хонае расид, пораи ноне бихост. Духтараке дар хона буд, гуфт:

— Нест.

(Дарвеш) гуфт:

— Чӯбе деҳ.

Гуфт:

— Нест.

Гуфт:

— Пораи намак.

Гуфт:

— Нест.

Гуфт:

— Кӯзаи об.

Гуфт:

— Нест.

Гуфт:

— Модарат кучост?

Гуфт:

— Ба таъзияти хешовандон рафтааст.

Гуфт:

— Чунон ки ман ҳоли хонаи шумо мебинам, хешовандони дигар мебояд, ки ба таъзияи шумо оянд.

ХУДОВАНД ИН ДУЗДРО МЕШИНОСАД

Дари хонаи Ҳаҷӣ бидуздиданд. Ӯ бирафт ва дари масҷиде барканд ва ба хона мебурд. Гуфтанд:

— Чаро дари масҷид баркандай?

Гуфт:

— Дари хонаи ман дуздидаанд ва Худованд ин дуздро мешиносад. Дуздро ба ман супорад ва дари хонаи худ боз ситонад.

САҲВ ДАР КЌЗА БОШАД

Туркмонне бо яке даъво дошт. Кўза пур гаҷ кард ва поре равған бар сар гудохт ва аз баҳри қозӣ ришват бурд. Қозӣ бистуд ва тарафи туркмон гирифт ва воқеа чунонки хотири ӯ мехост, охир кард ва мактубе мусаччал¹ ба туркмон дод. Баъд аз ҳафтае қазияи² равған маълум кард. Туркмонро бихост, ки «дар он мактуб саҳве ҳаст, биёр, то ислоҳ кунам». Туркмон гуфт: «Дар мактуби ман ҳеҷ саҳве нест. Агар саҳве бошад, дар кўза бошад».

АЪРОБӢ ВА ХАЛИФА

Аъробиро пеши халифа бурданд. Ӯро дид бар тахт нишаста ва дигарон дар зер истода. Гуфт:

— Ассалому алайкум ё Аллоҳ!

Халифа гуфт:

— Ман Аллоҳ нестам.

Гуфт:

— Ё Ҷабраил!

Гуфт:

— Ман Ҷабраил нестам.

Гуфт:

— Аллоҳ нестӣ, Ҷабраил нестӣ, пас чаро бар он боло рафта танҳо нишастай? Ту низ дар зер ой ва дар миёни мардумон биншин.

¹Мусаччал — муҳру имзошуда.

²Қазия — қор, воқеа.

САГ ДАР МАСЧИД

Мавлоно Шарафиддин бар дари масҷиде мегузашт. Ходими масҷид сагеро дар масҷид печида буд ва мезад. Саг фарёд мекард. Мавлоно дари масҷид бикишод, саг бадар ҷаст. Ходим ба Мавлоно итоб кард.

Мавлоно гуфт:

— Эй ёр, маъзур дор, ки саг ақл надорад ва аз беақли дар масҷид меояд. Мо, ки ақл дорем, ҳаргиз моро дар масҷид мебинӣ?

ДАРВЕШ ДАР ДЕҲА

Дарвеше ба дари деҳе расид. Ҷамъе кадхудоёнро дид он ҷо нишаста. Гуфт:

— Маро чизе бидиҳед, вагарна ба Худо, бо ин деҳ ҳамон бикунам, ки бо он деҳи дигар кардам. Эшон битарсиданд. Гуфтанд: «Мабодо, ки соҳире¹ ё валие бошад, ки аз ӯ хароби ба деҳи мо расад». Он чи хост, бидоданд. Баъд аз он пурсиданд, ки:

— Ту бо он деҳ чи кардӣ?

Гуфт:

— Он ҷо суоле кардам, чизе надоданд, ба ин ҷо омадам. Агар шумо чизе намедодед, ин деҳро низ раҳо мекардам ва ба деҳе дигар мерафтам.

ҚАЛАНДАР ВА ТАБИБ

Қаландаре набз ба табиб дод. Пурсид, ки:

— Маро чи ранҷест?

Гуфт:

— Туро ранҷи гуруснагист.

Ва ӯро ба ҳариса меҳмон кард. Қаландар чунон сер шуд, гуфт:

— Дар лангари² мо даҳ ёри дигар ҳамин ранҷ доранд.

ҲИКОЯТИ ҚАЗВИНӢ

Қазвиние пеши табиб рафту гуфт:

— Мӯйи ришам дард мекунад.

¹ Соҳир — сеҳркунанда, ҷодугар.

² Лангар — бошишгоҳи дарвешон.

Пурсид, ки:
— Чи хӯрдай?
Гуфт:
— Нону ях.
Гуфт:
— Бирав бимир, ки на дардат ба дарди одамӣ мемонаду на хӯрокат!

ГАНДУМ

Шахсе ба дӯсте гуфт:
— Панҷоҳ ман гандум доштам. То маро хабар шуд, мушон тамом хӯрда буданд.
ӯ гуфт:
— Ман низ панҷоҳ ман гандум доштам. То мушонро хабар шуд, ман тамом хӯрда будам.

ҲИКОЯТ

Рӯбоҳро пурсиданд, ки дар гурехтан аз саг чанд ҳила донӣ?
Гуфт: Аз сад фузун бошад, аммо накӯтар аз он ҳама ин ки ману ўро бо якдигар иттифоқи дидор наяфтад.

ҲИКОЯТ

Марде ба ҳиндувнафуруше гузашт, ки бонг мекард:
Ин ҳамчун хурмову асал аст ва ширинтар аз шакар аст!
Мард ўро гуфт: Маро беморест, ки ўро ҳиндувнаи туруш илоҷ аст. Аз ин миён яке туруш чудо кун.
Гуфт: Бихару бибар ва бонги ман мангар, ки тамоми инҳо аз сирко туруштар бошад.

ҲИКОЯТ

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонд, нимашаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Пурсид, ки:
— Дар он ҷо чи мекуни?
Гуфт:
— Дар хоб ғалтидаам.
Гуфт:

— Мардум аз боло ба поин ғалтанд, ту аз поин ба боло ғалти?

Гуфт:

— Ман ҳам ба ҳамин ғалтидан меандешам.

ҲИКОЯТ

Султон Маҳмуд дар зимистоне саҳт ба Талҳак гуфт, ки:

— Бо ин ҷомаи якло¹ дар ин сармо чӣ мекунӣ, ки ман бо ин ҳама ҷома меларзам?

Гуфт:

— Эӣ подшоҳ, ту низ монанди ман кун, то наларзӣ!

Гуфт:

— Магар ту чӣ кардаӣ?

Гуфт:

— Ҳар чӣ ҷома доштам, ҳамаро дар бар кардаам.

ҲИКОЯТ

Рустоие модагове дошт ва модахаре бо курра. Хар бимурд. Шири гов ба курраи хар медоданд ва эшонро шири дигар набуд ва рустой малул шуд, гуфт: Худоё, ту харкураро марге бидеҳ, то аёлони ман шири гов бихӯранд.

Рӯзи дигар дар пойгоҳ рафт. Говро дид мурда. Мардакро худ аз сар бадар рафт. Гуфт: Худоё, ман харро гуфтам, ту гов аз хар бознамешиносӣ?!

Пурсиш ва супориш

1. Дар ҳикояти «Ҳеҷ мурге аз лаклак зирактар нест» Талҳак худро ба ки монанд кардааст?
2. Чаро дарвеш ба духтарак гуфт, ки хешовандон бояд ба таъзияи онҳо оянд?
3. Туркмон бо суханони «дар мактуби ман ҳеҷ саҳве нест, агар саҳве бошад, дар кӯза бошад» чӣ гуфтани аст?

¹Якло — абра, беастар.

МУШУ ГУРБА

(Порча аз достон)

Эй хирадманди оқилу доно,
Қиссаи «Мушу Гурба» бархоно!
Қиссаи «Мушу Гурбаи» манзум
Гӯш кун ҳамчу дури ғалтоно!
Аз қазои фалак яке Гурба
Буд чун аждаҳо ба Кирмоно.
Шикамаш таблу синааш чу сипар,
Шердуму палангчангоно.
Аз ғиреваш¹ ба вақти ғурридан
Шери дарранда шуд ҳаросоно.
Сари ҳар суфра чун ниҳодӣ пой,
Шер аз вай шудӣ гурезоно.
Рӯзе андар шаробхона шудӣ
Аз барои шикори мушоно.
Дар паси хуми май намуд камин²
Ҳамчу дузде, ки дар биёбоно.
Ногаҳон Мушаке зи деворе
Ҷаст бар хуми май хурӯшоно.
Сар ба хум барниҳоду май нӯшид,
Маст шуд ҳамчу шери ғурроно.
Гуфт: «Ку Гурба, то сараш биканам?!
Пӯсташ пур кунам зи коҳоно!
Гурба дар пеши ман чӣ сағ бошад?
Ки шавад рӯ ба рӯ ба майдоно».
Гурба инро шуниду дам назадӣ,
Чангу дандон задӣ ба сӯҳоно.
Ногаҳон ҷасту Мушро бигрифт,
Чун паланге шикори кӯҳоно.
Муш гуфто, ки: «Ман ғуломи туам,
Афв кун аз ман ин гуноҳоно!»
Гурба гуфто: «Дурӯғ камтар гӯй!
Нашнавам ман фиребу макроно».
Гурба он Мушро бикӯшту бихӯрд,

¹ *Ғирев* — наъра ва ғурриш.

² *Камин* — шинак.

Сӯи масҷид шудӣ хиромоно.
Дасту рӯро бишусту масҳ кашид,
Вирд мехонд ҳамчу муллоно:
«Бор Илоҳо, ки тавба кардам ман,
Надарам мушро ба дандоно.
Баҳри ин хуни ноҳақ, эй, халлоқ,
Ман тасаддуқ диҳам ду ман ноно».
Он қадар лоба карду зорӣ кард,
То ба ҳадде, ки гашт гирёно.
Мушаке буд дар паси минбар
Зуд бурд ин хабар ба мушоно:
«Муждагонӣ, ки гурба тоиб¹ шуд,
Зоҳиду обиду² мусулмоно.
Буд дар масҷид он сутудахисол³
Дар намозу ниёзу афғоно».
Ин хабар чун расид бар мушон
Ҳама гаштанд шоду хандоно.
Ҳафт муши гузида⁴ барҷастанд,
Ҳар яке кадхудо⁵ву деҳқоно⁶.
Бар гирифтанд баҳри Гурба зи меҳр
Ҳар яке туҳфаҳои алвоно⁷.
Он яке шишаи шароб ба даст
В-он дигар барраҳои бирёно.
Он яке таштаки⁸ пур аз кишмиш
В-он дигар як табақ зи хурмоно.
Он яке зарфе аз панир ба даст
В-он дигар мост бо каранно⁹.
Он яке хончаи палав бар сар,
Афшура¹⁰, оби лиму, уммоно¹¹.

¹ *Тоиб* — тавбакунанда.

² *Обид* — ибодаткунанда.

³ *Сутудахисол* — хислатҳои таърифи — сара ва писандида.

⁴ *Гузида* — интихобшуда, хуб ва сара.

⁵ *Кадхудо* — давлатманд.

⁶ *Деҳқон* — заминдори калон.

⁷ *Алвон* — лавнҳо — рангҳо, рангоранг.

⁸ *Таштак* — лаъли, табақ.

⁹ *Каранно* — навъе аз нон.

¹⁰ *Афшура* — шарбат, оби мева (аз калимаи фишурдан).

¹¹ *Уммоно* — номи баҳр дар Арабистон.

Назди гурба шуданд он мушон
Бо салому дуруд¹ эҳсоно.
Арз карданд бо ҳазор адаб,
К-эй фидои раҳат ҳама чоно.
Лоиқи хидмати ту пешкаше
Кардаем мо, қабул фармоно».
Гурба чун мушакон бидид, бихонд:
«Ризқакум фис-самои ҳаққоно»²
Ман гурусна басе басар бурдам,
Ризқам имрӯз шуд фаровоно.
Руза будам ба рӯзҳои дигар
Аз барои ризои Раҳмоно.
Ҳар кӣ кори Худо кунад, ба яқин
Рузияш мешавад фаровоно.
Баъд аз он гуфт: «Пеш фармоед,
Қадаме чанд, эй рафиқоно!»
Мушакон ҷумла пеш мерафтанд,
Танашон ҳамчу бед ларзоно.
Ногаҳон Гурба ҷаст бар мушон,
Чун мубориз ба рӯзи майдоно.
Панҷ муши гузидаро бигрифт,
Ҳар яке кадхудову элхоно³.
Ду бад-ин чангу ду бад-он чангол,
Як ба дандон чу шери гурроно.
Он ду муши дигар, ки ҷон бурданд,
Зуд бурданд хабар ба мушоно.
Ки: «Чи биншастаед, эй мушон!
Хокатон бар сар, эй ҷавононо!
Панҷ муши раисро бидарид
Гурба бо чангҳову дандоно».
Мушаконро аз ин мусибату ғам
Шуд либоси ҳама сиёҳоно.
Хок бар саркунон ҳамегуфтанд:
«Эй дарего, раиси мушоно!»
Баъд аз он муттафиқ шуданд, ки мо
Меравем пойтахти султоно.

¹Дуруд — салом.

²Маънояш: Ризқамро Худо аз осмон дод.

³Элхон — лақаби подшоҳони муғул дар Эрон.

То ба шаҳ арзи ҳоли хеш кунем,
Аз ситамҳои хайли гурбоно».
Шоҳи мушон нишаста буд ба тахт,
Дид аз дур хайли мушоно.
Ҳама як бор карданаш таъзим,
К-эй ту шаҳаншаҳи ба давроно!
Гурба кардаст зулм бар моҳо,
Эй шаҳаншаҳ, улам¹ ба қурбоно!
Соле як дона мегирифт аз мо,
Ҳол ҳирсаш шуда фаровоно.
Ин замон панҷ-панҷ мегирад,
Чун шуда тоибу мусалмоно.
Дарди дил чун ба шоҳи худ гуфтанд,
Шоҳ фармуд, к-эй азизоно!
Ман талофи² ба Гурба хоҳам кард,
Ки шавад дoston ба давроно!»
Баъди як ҳафта лашкаре орост,
Сесаду сӣ ҳазор мушоно.
Ҳама бо найзаҳову тиру камон,
Ҳама бо сайфҳои³ бурроно.
Фавҷҳои⁴ пиёда аз як сӯ,
Тегҳо дар миёна ҷавлоно.
Чунки ҷамъоварии лашкар шуд
Аз Хуросону Рашту Гелоно.
Яккамуше вазири лашкар буд,
Ҳушманду далеру фаттоно⁵.
Гуфт: «Бояд яке зи мо биравад
Назди Гурба ба шаҳри Кирмоно.
Ё биё пойтахт дар хидмат,
Ё ки омода бош ҷангоно».
Мушаке буд элчие зи қадим,
Шуд равона ба шаҳри Кирмоно.
Нарм-нармак ба Гурба ҳоли кард⁶,
Ки: «Манам элчие зи мушоно.

¹ Улам — мурам.

² Талофи — пур кардани он чизе, ки холи шудааст.

³ Сайф — шамшер.

⁴ Фавҷ — қисме аз лашкар.

⁵ Фаттон — зирак ва доно.

⁶ Ҳоли кард — арз кардан, баён кардан.

Хабар овардаам барои шумо,
 Азми ҷанг карда шоҳи мушноно.
 Ё бирав пойтахт дар хидмат,
 Ё ки омода бош ҷангоно».

Гурба гуфто, ки: муш... хӯрда,
 Шаҳат хато кардаст,
 Ман наёям бурун зи Кирмоно.
 Лекин андар хафо¹ тадорук кард,
 Лашкари мӯъзаме² зи гурбоно.
 Гурбаҳои бароқи шершикор,
 Аз Сифоҳону Язду Кирмоно.
 Лашкари гурба чун муҳайё шуд
 Дод фармон ба сӯи майдоно.
 Лашкари мушҳо зи роҳи кавер³,
 Лашкари гурба аз кӯҳистоно.
 Дар биёбони Форс ҳар ду сипоҳ
 Разм⁴ доданд чун далероно.
 Ҷанги мағлуба шуд дар он водӣ,
 Ҳар тараф рустамона ҷангоно.
 Он қадар мушу гурба кушта шуданд,
 Ки наёяд ҳисоб оsono.
 Ҳамлаи саҳт кард гурба чу шер,
 Баъд аз он зад ба қалби⁵ мушноно.
 Мушаке асби гурбаро пай кард⁶,
 Гурба шуд сарнагун зи зиноно.
 Аллаҳ-аллаҳ фитод дар мушон,
 Ки бигиред, паҳлавононо».

Мушакон табли шодиёна заданд,
 Баҳри фатҳу зафар фаровоно.
 Шоҳи мушон ба фил шуд савор,
 Лашкар аз пешу пас хурӯшноно.
 Гурбаро ҳар ду даст баста баҳам
 Бо калофу⁷ танобу ресмоно.

¹ *Хафо* — махфи, пинҳони.

² *Мӯъзам* — бузург.

³ *Кавер* — биёбон, ҷойҳои хароба ва ғайри қобили зироат.

⁴ *Разм* — ҷанг.

⁵ *Қалб* — миёна. Чунончи қалби лашкар — миёнаи лашкар.

⁶ *Пай кардан* — буридани пай.

⁷ *Калоф* — калоба, ресмон.

Шоҳ гуфто: «Ба дор овезед,
Ин саги рӯсиёҳи нодоно!»
Гурба чун дид шоҳи мушонро,
Файраташ шуд чу дег ҷӯшоно.
Ҳамчу шере нишаст бар зону,
Канд ресмон он ба дандоно.
Мушаконро гирифтү зад ба замин,
Ки шудандӣ ба хок яксоно.
Лашкар аз як тараф фирорӣ шуд,
Шоҳ аз як ҷиҳат гурезоно.
Аз миён рафт филу филсавор,
Махзану тахту тоҷу айвоно.
Ҳаст ин қиссаи аҷибу гариб,
Ёдгори Убайди Зоконо.

* * *

Ҷони ман панд гир аз ин қисса,
Ки шавӣ дар замона шодоно.
Гараз аз «Мушу Гурба» бархондан,
Муддао фаҳм кун, писарҷоно!

Пурсиш ва супориш

1. Ба воситаи қиссаи «Мушу Гурба» Убайди Зоқони кӣҳоро зери танқид гирифтааст?
2. Аз байти «Аз қазои фалак яке гурба, буд чун аждаҳо ба Кирмоно» чиро дарк кардан мумкин аст?
3. Гурба панҷ мушро ба чангол афтонид, ки «ҳар яке кадхудову элхоно» гуфта шоир кӣҳоро дар назар дорад?
4. Қиссаи «Мушу Гурба»-ро то ба охир хонда, мазмуни онро таҳлил кунед.
5. Ба фикри Шумо сужети ин қисса ба сужети мултфилми дӯстдоштаи бачагон «Мики Маус» монанд аст ё не? Монандӣ ва фарқияти онҳоро муайян кунед.

КАМОЛИ ХУҶАНДИ (1318 — 1401)

Оламе рӯй ниҳоданд ба ашъори
Камол,
Ки хаёлотии латиф аст дар оби
суханаш.

Камолиддин Абӯаҳмад Муҳаммади Хуҷандӣ, ки бо лақаби «Ҳоҷа Камол» машҳур аст, дар Хуҷанд таваллуд ёфтааст. Падари ӯро аз бузургони Хуҷанд мешуморанд. Камол пас аз гирифтани маълумоти ибтидоӣ дар зодгоҳаш ба Самарқанд, Тошканд ва Хоразм сафар карда, аз устодони номдор илмҳои замонаш, аз қабилӣ забони арабӣ, калом, мантиқ, ҳикмат, таърих, фикҳ, зироатпарварӣ, богдорӣ ва ҳисобро омӯхтааст.

Камол чун аз замони наврасӣ ба адабиёт шавқу рағбат дошт, ӯ садҳо байти шоирон, нақлу ривоятҳо ва афсонаҳои ҳикояҳоро аз ёд медонист.

Камоли Хуҷандӣ дар синни 40—45 солагӣ аз nobасомониҳои ҳаёти ондавраинаи Мовароуннаҳр сари худро гирифта, бо мақсади ҳаҷ ба Ҳиҷоз рӯй овардааст. Ба ҷониби Ҳиҷоз сафар кардани ӯро аз байти зерин дарк кардан мумкин аст:

Рафт овоза, ки имсол ба ҳаҷ рафт Камол,
Бас муборак сафаре, чун ту ба ӯ ҳамсафарӣ.

Баъд аз Ҳиҷоз ба Озарбойҷон омада, чанд соли умри худро дар Табрз сипарӣ намудааст. Табрз дар он давраҳо яке аз шаҳрҳои муътабари Эрон ба шумор рафта, хушобу ҳаво ва басо зебо буд.

Давраи шуҳрати адабии Камоли Хуҷандӣ дар Табрз ибтидо гирифта, дар муддати кӯтоҳ шеърхояш ӯ бо ҷозибаву дилпазирии худ диққати аҳли адабро ба худ ҷалб

мекунад. Хонаи ӯ маҳфили шоирон, донишмандон, хуш-нависон ва созандагони номии Табрез мегардад. Шеърҳои бошад, вирди забони муштоқон ва маҳфилороеъни замон гашта, ҳатто дар давоми ҳаёташ девони шеърҳои ӯ тартиб ва танзим мегарданд.

Ҳокими Табрез Султон Ҳусайн ба Камол дар Волиёнкӯҳ боғе ҳада карда, дар он ҷо хонақоҳу қасре бунёд карда медиҳад. Камол ин мавзеъро ба боғи пурдарахте табдил дода, онро «Боғи биҳишт» ном ниҳодааст. Ин боғ сарпаноҳи камбағалон ва бечорагон, ҳамчунин фароғатгоҳи худи шоир буд.

Вале зиндагии осоиштаи шоир дар ин ҷо дер давом намекунад. Соли 1385 подшоҳи Дашти Қипчоқ Тухтамишхон аз Дарбанд ба Табрез ҳучум оварда, дар қатори ғаниматҳои дигари ба даст овардааш Камолро бо хоҳиши завҷааш ба пойтахти давлати Олтин Ӯрда — шаҳри Сарой гирифта мебарад ва он ҷо 4 сол мемонад.

Гарчанде дар Сарой Камол зиндагии бофароғат дошт ва сайру саёҳатҳо мекард, ғами ҳиҷрон, дурии ёру дӯст ва танҳои ӯро азоб меод. Чун аҳли хонаводаи Камол дар Табрез монда буд, ӯ ҳамеша ёди онҳо мекард. Ашъори худро пайваста ба Табрез мефиристод. Ва яке аз он ин рӯбиост:

Табрез маро ба ҷойи ҷон хоҳад буд,
Пайваста маро вирди забон хоҳад буд.
То дарнакашам оби Чарандобу Гиҷил,
Сурхоб зи чашми ман равон хоҳад буд.

Ӯ ба Табрез, ба Волиёнкӯҳи азизаш бармегардад ва дар ҳамон ҷо бо аҳли илму фарҳанг маҷлисҳои адабию илмӣ доир мекард, ҳамсафон ва шогирдонии зиёде пайдо карда буд.

Роҳи зиндагии ӯ роҳи илму амал, омӯзиши ҳақиқат ва ишқи бемунтаҳо нисбат ба Офаридгори ин олам буда, ҳатто нақл мекунанд, ки Камол дар шаби охирини умраш чунин байтҳоро замзама карда будааст:

Бо субҳ бигӯед, ки бевақт мазан дам,
Имшаб шаби васл аст, ниғаҳ дор нафасро.
Чун дид Камол он сари кӯ, тарки ватан кард,
Булбул чу чаман дид, раҳо кард қафасро.

Баъд аз ба тасарруфи заминҳои Амир Темур шомил гардидани Сарой соли 1395 Камол ниҳоят ба Табреш бармегардад ва соли 1401 дар ҳамон ҷо вафот мекунад.

Дар лавҳи мазораш, ки дар Валиёнқӯҳ боқист, ин байти худӣ Камол сабт ёфтааст.

Камол, аз Каъба рафти бар дари ёр,
Ҳазорат офарин, мардона рафти!

Камол ҳамеша бо ёди Ватан мезист ва аз ҳуҷандӣ будани худ ифтихор мекард:

Бо лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол,
Бовар намекунамд, агар гуям: «Ҳуҷандиям».

Мероси адабӣ

Камоли Ҳуҷандӣ аз худ девоне боқӣ гузоштааст, ки аз 977 ғазал, 100 қитъа, 34 рубой ва 4 қасида иборат аст. Ғайр аз ин, дар девони ӯ мустазод низ ҳаст.

Девони Шайх Камол хеле зиёд рӯйнавис шудааст. Аз ин лиҳоз, нусхаҳои зиёди он то ба имрӯз омада расида. Дар китобхонаҳои бузургтарини дунё, амсоли Фаронса, Англия, Олмон, Туркия, Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон, дар ИДМ нусхаҳои хеле зиёди девони Шайх Камол арзи вуҷуд намудааст.

Бисёрнусаҳои девон ва гуногунии теъдоди ғазалҳо дар ин нусхаҳо мурағаб сохтани нусхаи асли девони Шайх Камолро мураккаб мегардонад. Баъзе аз мурағабони девон бар сари он ақидаанд, ки миқдори байтҳои девони шоир ба 10 000 байт мерасад.

Нусхаи аз ҳама комилтари девони ашъори Шайх Камол дар захираи дастнависҳои шарқии Пажӯҳишгоҳи Шарқшиносии АУ Ўзбекистон маҳфуз аст, ки соли 825 ҳиҷрий (1422 мелодӣ), яъне 22-сол пас аз фавти Камол китобат шудааст.

Камоли Ҳуҷандӣ озодандеш буд ва ғазалҳои ӯ дар пайравии Рӯдакӣ, Низомӣ, Румӣ, Ҳофиз ва дигар шоирон навишта шудааст. Камоли Ҳуҷандӣ ва Ҳофизи Шерозӣ, ки дар як замон зиндагӣ кардаанд, дӯстони қарин буда,

бо ҳамдигар мукотиба доштанд, ғазалҳои якдигарро хонда завқ мебурданд.

Камоли Хуҷандӣ дар ғазалсароӣ аз забардасттарин устодон ба шумор меравад. Мазмуни ғазалҳои Камол ишқӣ ва иҷтимоӣ буда, бештар аз вазъияти ногувори замонааш шикоят кардааст. Ғазалиёти ӯ бо тараннуми ишқ, лаззати қалбии инсон, васфи ёр, ранҷу фироқ, меҳнату машаққатҳои ошиқона хонандаро мафтун мекунад.

Лаъли ҷонбахшат зи ҷон нозуктар аст,
Қаддат аз сарви равон нозуктар аст.

Эй дили нозукмизоҷ, аз рӯи хуб
Он талаб, к-аз ҳусн он нозуктар аст.

Омадан ҳар дам ба нозу рафтани
Аз насими ҷонфишон нозуктар аст.

Алҳақ аз сарриштаи борику ваҳм
Сад бирешим он миён нозуктар аст.

Ноз кам кун бо чунин дил, ҷони ман,
Худ чӣ дил, к-аз ҷони ҷон нозуктар аст.

Барги гул чандон, ки дорад нозукӣ,
Хотири булбул аз он нозуктар аст.

Гарчи нозук нуктае гуфти, Камол,
3-ин ҳикоят он даҳон нозуктар аст.

Ишқ дар тасавури ӯ ҳавасу бозӣ набуда, боиси зиндагӣ мебошад ва маҳз ба туфайли чунин ишқ умр маънӣ пайдо мекунад:

Ишқ дар тинати дилҳо намак аст,
Сузи ошиқ зи само то самак аст.

Дар баробари лутфи суҳан ва умқи маънӣ, хушоҳангӣ ва ҷозибанокӣ аз ҷиҳатҳои хоси ғазалиёти Камол аст. Бинобар ин, аксари ғазалҳои ӯ ба оҳангҳои «Шашмақом» дароварда шуда, ба оҳангҳои халқӣ низ суруда мешаванд.

Камол чун омӯзгори ахлоқи писандида ва одоби ҳамида баромад мекунад ва дар ашъори ӯ гоҳе панду андарзҳои оли низ вомехӯранд:

Бикӯш, то ба каф ори калиди ганҷи вучуд,
Ки бе талаб натавон ёфт гавҳари мақсуд.

Дар ҷойи дигар ӯ мегӯяд:

Ҳаваси суҳбати ёрон агарат меафтад,
Бо рафиқони муҳолиф нақунӣ ёри беҳ.

Беҳтарин сатрҳои Камол ба дӯсти бахшида шуда, ӯ суҳбати дӯстро бихишт, нақди зиндагонӣ доништа, хоки дари ёрро аз гулшани ҷаннат беҳ мешуморад ва ўро анису мӯнис ва маншаи умед дар ноумедиҳо медонад:

Ҳар кӣ дар олам кам аз як лаҳза дур аз ёр зист,
Кард нақди зиндагонӣ зоеъу бисёр зист.

Бо суханони А. Афсаҳзод «Шеъри Камол монанди рӯди Сир соф, гуворо, пуроб, зоҳиран ором, ботинан пуртуғён ва рӯҳнавоз аст».

Сабку услуби Камол ниҳоят ҷолиби тавачҷӯҳ буда, ўро чун устои бемисли шеъри форсӣ муаррифи мекунад. Камол чун давомдиҳандаи сабки саҳли мумтанеъ суханҳои ширин, ибораҳои дилнишин, калимаҳои мутаносиб, ташбеҳу истиораҳои нодир, таҷнису муболиғаҳои дилфиреб, зарбулмасалу мақол ва таъбирҳои ширадори халқиро моҳирона ба кор бурдааст.

Адибон Камолро чун устои сухан ва шеъри хушоҳанг доништа, ба ҷиҳати лутфи сухан ва умқи маънӣ дар пояи баланди ашъори форсӣ мегузоранд.

Пурсиш ва супориш

1. Камол аслан аз кучо будааст?
2. Мақсади сафари Камоли Хуҷандӣ ба Ҳичоз ва Табрес чӣ буд?
3. Дар бораи дӯстии Ҳофизи Шерозӣ ва Камоли Хуҷандӣ чӣ медонед?
4. Мероси адабии Камолро номбар кунед.

НАМУНА АЗ ОСОР

ҒАЗАЛИЁТ

Омад даруни дил ғамат, дигар намеояд бурун,
Савдои он зулфи сияҳ аз сар намеояд бурун.

Шавқи биҳишту ҳуриин, савдои ону фикри ин,
Аз дил бурун омад, вале дилбар намеояд бурун.

То рух напуши, кай шавад аз дида ашки мо равон?
Пинҳон нагашта офтоб, ахтар намеояд бурун.

То дил нарӯфтам аз ҳама, нақше дар ӯ пайдо нашуд,
Оинаро бе сайқале гавҳар намеояд бурун.

Гуфти: Бурун ой аз дарам, биншин ба хоки остон,
Шаҳ ҳар чӣ гӯяд, з-он сухан чокар намеояд бурун.

То ту наронӣ, кай раванд аз кӯи ту дилҳои мо?
Норонда ҳукме подшо, лашкар намеояд бурун.

Аз ғамза чашми хуният бар реши дил зад наштаре,
Хунҳо бурун омад, вале наштар намеояд бурун.

Чашми Камол аз талхии ҳачри ту шуд гавҳарфишон,
Бе талхие аз баҳрҳо гавҳар намеояд бурун.

* * *

Маро ба гуфти касон чун қалам марон аз пеш,
Ки ман зи дасти ту хоҳам гирифт худ сари хеш.

Чу дил ҳадиси ту гӯяд, зи дида хун бичакад,
Равад ҳароина хун, чун даҳан кушояд реш.

Агар ба реши дилам неши тез дарнигарад,
Дар он назора зи ҳайрат фуру равад сари неш.

Ба ҳалқаҳои гуломӣ маро гарон шуд гӯш,
Ба дасти он накунад дил, ки баркаши аз кеш.

Дило, бибоз сару ҷон ба расми дарвешӣ,
Чунон ки нашнавам ин бор панди некандеш.

Мазиди ҷавр зи дил кам накард меҳри Камол,
Чаро, ки ҷаври ту беш асту меҳр беш аз пеш?

* * *

Мо дар ин шаҳр ба доми санаме дар бандем,
Ки ба дашном аз ӯ шоду ба ғам хурсандем.

Ҳамчу паргор зи ёрем ҷудо, саргардон,
То дар ин доира кай боз ба ҳам пайвандем?

Дар ғами фурқати ӯ нолакунон бо дили реш,
Ғаҳ-ғаҳе зор бигирйему ғаҳе механдем.

Аз дили сӯхтаи мо чӣ хабар дорад шамъ?
Беш аз ин нест, ки дар гирия ба ҳам монандем.

Як раҳ аз боди саҳар пурс, ки мо дилшудагон
Ҷамъ дар ҳалқаи он зулфи парешон чандем?

Шарҳи он зулфи пароканда дароз аст, мапурс,
Беҳтар он аст, к-аз он қисса забон дарбандем.

Гарчи риндему назарбоз, макун айб, Камол,
Ин ҳунар бас, ки на суфиву на донишмандем.

* * *

Ошӯби ҷонӣ, шӯҳи ҷаҳонӣ,
Беътиқодӣ, номехрубонӣ.

Аз пеши хешам то чанд ронӣ,
Заҳри фироқам то кай чашонӣ?

Ман меҳр варзам оре, ман инам,
Ту, кина варзӣ оре, ту онӣ.

Гоҳам навозӣ, гоҳам гудозӣ,
Гоҳе чунинӣ, гоҳе чунонӣ.

Бе ҷурм куштан ҳар дам якеро
Натвон, валекин ту метавонӣ.

3-ин сон, ки дорӣ аз хеш дурам,
Гар мирам аз ғам, аз ман надонӣ.

Гуфтам: Нисорат созам дури ашк,
Гуфто: Чӣ гуям? Дур мечаконӣ.

Бо ту чӣ монад Хизру Масеҳо,
Умре ту ҳаргиз бо кас намонӣ.

Гар аз Камол, эй мӯнис, малули,
Рафтам зи кӯят, бурдам гаронӣ.

* * *

Боз ид омаду лабҳо зи тараб¹ хандон шуд,
Шодии ид ба дидори ту сад чандон шуд.

Моҳ дар ид напӯшад руҳу бошад пайдо,
Парда бадор, ки дигар натавон пинҳон шуд.

Абруят дод ба мардум зи маҳи ид нишон,
Ҷамаро чашм ба наззораи ӯ ҳайрон шуд.

Ҳар ки дидат чу маҳи ид шаб аз гӯшаи бом,
Маст чун чашми ту дар хонаи худ ғалтон шуд.

Писта ҳар ид гарон будиву бодом бақадр,
Аз лабу чашми ту ин ид ҳама арзон шуд.

Одат ин аст, ки дар ид нахустин бикӯшанд
Ғамзаро, аз чӣ ба нокуштани ман фармон шуд?

Сабр то иди дигар чун натавонист, Камол,
Кард иди дигару бар дари ӯ қурбон шуд.

* * *

Ҳар гул, ки зи хоки ман бирӯяд,
Ошиқ шавад он ки он бибӯяд.

Дар домани дӯст хоҳад овехт
Хоре, ки зи турбатам² бирӯяд.

Маъшуқ шаҳиди ишқи худро
Бо ашк бишӯяду бимӯяд³.

¹ *Тараб* — шодӣ, сурур.

² *Турбат* — гӯр.

³ *Бимӯяд* — гираву нола кардан.

То дида шавад ба хоки он пой,
Ошиқ раҳи ӯ ба дида пӯяд¹.

Хубон ҳама рӯ ба об шӯянд,
Рухсори ту обро бишӯяд.

Чӯяд дилам он даҳан ҳамеша,
Чизе, ки наёфт, кас чи чӯяд?

Васфи даҳанат Камол доим
Дар қофияҳои танг гӯяд.

* * *

Дил муқими кӯйи ҷонон асту ман ин ҷо ғариб²,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб?

Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб?

Чун ту дар гурбат³ наҷфтодӣ, чи дони ҳоли ман?
Меҳнати⁴ гурбат надонад ҳеҷ кас, илло⁵ ғариб.

Ҳаргиз аз рӯйи карам рӯзе напурсидӣ, ки чист
Ҳоли зори мустаманди⁶ монда дур аз мо ғариб.

Чун дар ин даврон намеафтад касе бар ҳоли худ,
Дар чунин шаҳре ки мебинӣ, ки афтад бо ғариб?

Дар ғарибӣ ҷон ба саҳтӣ медиҳад мискин⁷ Камол,
Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғариб

* * *

Ай дил, ин бечорагиву мустамандӣ то ба кай?
Чун надорӣ рӯйи дармон, дардмандӣ то ба кай?
Бар дили пурхуни ман бигрифт имшаб чашми ҷом,
Шамъи маҷлисро бигӯ, к-ин хирахандӣ то ба кай?
Аз ҳаводории мову ту чу мустағнист⁸ ёр,

¹ Пӯяд — тай кардан

² Ғариб — каси аз хонумон, аз ватан дурафтода, танҳо, бекас.

³ Гурбат — ғариби, бекаси.

⁴ Меҳнат — азоб, ранҷ.

⁵ Илло — гайр аз, ба ҷуз.

⁶ Мустаманд — бечора, ғамгин, андӯҳгин.

⁷ Мискин — бечора, очиз, фақир.

⁸ Мустағни — бениёз

Ай рақиб, ин чоплусиву лаванди то ба кай?
Пеши қадди ёрам, эй сарви сихӣ¹, шарме бидор,
Дар чаман бо пойи чӯбин сарбаланди то ба кай?
Бо ту худро кард монанди гул аз боди ҳаво,
Гуфт дар рӯяш сабо, к-ин худписанди то ба кай?
Ғамзаи ҷодуят аз мо чанд пӯшонад назар?
Оламе карди мусаххар², чашмбанди то ба кай?
Гӯиям ҳар дам, ки берун рав зи шаҳри мо, Камол,
Ин самардқандигариҳо бо хучанди то ба кай?

* * *

Бе ту маро зиндагӣ ба кор наёяд,
Неъматӣ бедӯст хушгӯвор наёяд.
То ту наёӣ чу орзу ба канорам,
Ҳеҷ муродем дар канор наёяд.
То надиҳӣ зулфи беқарор ба дастам,
Хотири ман бар сари қарор наёяд.
Гар саги худ хониям, ихонати³ туст он,
В-арна маро з-ин ҳадис⁴ ор наёяд.
Чашми аёдат аз ӯ кирост, ки агар низ
Хок шавам, бар сари мазор наёяд.
Кас натавонад гирифт он расани зулф⁵,
То ба сари худ ба пойи дор наёяд.
Нақди ду олам бинеҳ, Камол, ки он ҷо
Ҷони гаронмоя дар шумор наёяд.

Пурсиш ва супориш

1. Мавзӯи ғазалҳои шоир аз чиҳо иборат аст?
2. Аз синфи 6 ғазали «Дар ёди Ватан»-и шоирро ба хотир оред. Мазмуни он чи гуна буд?
3. Чаро шоир дар бораи Ватани худ бо сӯзу гудоз менависад?
4. Ғазалҳоро аз ёд кунед.

¹ Сихӣ — баланд, рост.

² Мусаххар — тасхиркардашуда, мағлубкардашуда.

³ Ихонат — ҳақиру хор пиндоштан.

⁴ Ҳадис — суҳан.

⁵ Расани зулф — ба маънии асрори Ҳақ омадааст.

САНЪАТҲОИ МАЪНАВИ

Санъатҳои бадеӣ ё санъатҳои тасвири бадеӣ ин усул ва тарзи истифодаи мақсадноки вожаву ибора ё худ тарзи хоси баён мебошад, ки барои ифодаи матлабе дар шакли тобиши нав ба кор бурда мешаванд. Санъатҳои бадеӣ дар адабиёти тоҷик ба ду гурӯҳ тақсим карда шудааст: санъатҳои маънавий ва санъатҳои лафзӣ.

Он санъатҳои бадеӣ, ки ба вожаву ибораҳои тобишҳои гуногуни маънавий, тасвириҳои шоирона медиҳанд ва мазмуни маънавии шеърро амиқ, суфта ва рехта мекунанд, **санъатҳои маънавий** номида мешаванд.

Ба санъатҳои маънавий тасвири воситаҳои бадеӣ чун ташбеҳ, маҷоз, истиора, киноя, талмеҳ, муболиға, ташхис, муқобила ва ғайра дохил мешаванд.

Қариб тамоми шоирон ба санъатҳои маънавий таъҷиб мекунанд. Чунки бидуни истифода аз санъати маънавий хушоиянд, дилписанд, марғубу хотирнишин таълиф намудани асар бадеӣ имкон надорад. Осоре, ки ба санъати маънавий робита надорад, аслан дар адабиёт бепоя доништа мешавад ва он маҳбубият пайдо намекунад.

Миқдори санъатҳои бадеӣ ва тобишҳои маънавии онҳо ба якҷанд омилҳо ба монанди сохти ҷомеаи инсонӣ, ҳодисаву воқеаҳои иҷтимоиву таърихӣ инсон, ҷараёни инкишофи олами набототу ҳайвонот, табиати забони халқҳо, тамаддуни мардум, завқи эстетикӣ халқи соҳибадабиёт робитаи қавӣ дорад. Масалан, дар адабиёти тоҷик, ки таърихи басо қадиму ғаниро дорост, бештар аз 300 санъати бадеӣ қаламдод шудааст. Сабаби зиёдии санъатҳои бадеӣ, баҳусус санъати маънавий дар адабиёти мо ва ба тақозои одобу ҳусни сухан ва фарҳанги мардум ҷавоб дода тавонистани онҳо аз як тараф ба нафосату назокати забон во-

баста бошад, аз тарафи дигар маҳз таърихи тӯлонии адабиёт ба ин алоқамандии зич дорад.

Дар забони зиндаи гуфтугӯӣ ҳам санъатҳои маънавий фаровон истифода мешаванд. Масалан, то ба имрӯз миқдори зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ бештар мегарданд. Пояи ҳама гуна зарбулмасалу мақолҳо санъатҳои маънавист.

Санъатҳои маънавий бо тамоми назокату фасоҳати худ дар осори классикони шеърӣ газал ба монанди Ҳофизу Саъдии Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ ва дигарон зуҳур ёфтаанд.

Масалан, Ҳофиз дар ашъори худ ба риёкорону фиребгарон ҳамла карда, онҳоро таъна карда мегӯяд:

Воизон, к-ин ҷилва дар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд, он кори дигар мекунанд.
Мушките дорам, зи донишманди маҷлис бозпурс,
Тавбафармоён чаро худ тавба камтар мекунанд?
Гӯиё бовар намедоранд рӯзи доварӣ,
К-ин ҳама қалбу дағал дар кори довар мекунанд.

Дар ин мисраъҳо ӯ гоҳе пинҳонӣ, гоҳе ошкоро чехраи ҳақиқии воизону зоҳидони риёкорро нишон додани мешавад, ки ин дар навбати худ таҷассуми санъати маънавий бо истифода аз воситаҳои тасвири гуногун мебошад.

Пурсиш ва супориш

1. Санъатҳои бадеӣ чанд намуд доранд?
2. Санъати маънавий чист?
3. Санъати маънавий ба кадом воситаҳои тасвир таъя мекунад?
4. Аз газали Ҳофиз кадом маъниро бардоштан мумкин аст?
5. Истифодаи санъати маънавию дар зарбулмасал ва мақолҳо шарҳ диҳед.

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ (1321 — 1389)

**Ғазал гуфтию дур суфтӣ, биёву
хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афшонад
фалак иқди Сурайёро.**

Падари Ҳофиз аслан исфаҳонӣ буда, бо тоҷирӣ машғул буд. Барои ривоҷи кори савдо ба Шероз омада, солҳои беҳтарини умри худро дар ин ҷо мегузаронад. Ҳофиз Шерозӣ соли 1321 дар ҳамин шаҳри зебоманзари хушхаво дида ба дунё мекушояд. Лекин тақрибан дар 6—7 солагиаш аз падар ятим монда, бо модараш дар ҳоли бечорагӣ мемонад. Ӯ аз тифлӣ ба хизматгорӣ даромада, зери лагаду азобҳои зиёди хӯҷаини худ мемонад. Дартар ӯ аз он ҷо гурехта, ба хизмати нонвой медарояд.

Ҳамин тавр, солҳо сипарӣ мешаванд. Аз субҳ то шом ӯ меҳнат мекард, то худ ва модари худро аз гуруснагӣ эмин дорад. Ҳар гаҳ гузораш аз назди мактабхонаи маҳалла мегузафт ва ӯро ҳаваси дарсҳои бедор мешуд. Рӯзе ин мағлаби худро ба муаллим баён мекунад. Муаллим аз ӯ пул талаб мекунад. Нонвое, ки Ҳофиз хизмати ӯро мекард, шунида розӣ мешавад, ки ба ӯ ёри расонад. Ҳамин тавр, ӯ ба сабақомӯзии бо рағбати том машғул мешавад.

Дар яке аз дӯконҳои маҳалла шоирон, базлагӯён, қиссахонон, соҳибзавқон ҷамъ шуда, суҳанҳои ширин мегуфтанд, шеърҳо мехонданд, «Шоҳноҳонӣ» мекарданд ва суҳбатҳои тӯлонӣ меоростанд. Ба Ҳофиз низ ин суҳбатҳо гуворо буда, ҳар гаҳ ӯ ба онҳо гӯш меандохт, дар дили Ҳофизӣ ҷавон орзуи суҳанварӣ камол меёфт.

Ҳамин тавр, ӯ шомили мадраса шуда, Куръонро ба пуррагӣ аз ёд карда, бо чордаҳ тарз ё оҳанг мехондагӣ

шуд. Табъи баланди шоирӣ ва ҳофизаи қавӣ ўро ба газалсарой ҳидоят мекунад. Акнун дар суҳбатҳои дилнишини аҳли адаби Шероз ў беҳтарин газалҳои эҷодкардаи худро мехондагӣ мешавад.

Бузургтарин таърихнигори тоҷик Бобоҷон Ғафуров дар «Тоҷикон» ном асари худ вазъи сиёсӣю иҷтимоӣ замони зиндагии Хоҷа Ҳофизро хеле мушаххас ба қалам додааст. Замони зиндагии Ҳофиз даврони бисе фитнаангез, пур аз ҷангу ҷидол ва задухӯрдҳои дохилию беруна буд. Махсусан, дар замони ҳукуматдории Амир Муборизиддин вазъи зиндагии мардум хеле вазнин мешавад, ки дар баъзе газалҳои Ҳофиз вазъи замон ва норизоӣ аз он ба риштаи тасвир кашида шудааст:

Агарчи бода фараҳбахшу бод гулбез аст,
Ба бонги ҷанг махӯр май, ки муҳтасиб тез аст.

Суроҳиеву ҳарифе гарат ба ҷанг афтад,
Ба ақл нӯш, ки айём фитнаангез аст.

Вазъи сиёсӣ дар замони зиндагии Хоҷа Ҳофиз хеле муташанниҷ буда, мамлакат дар натиҷаи задухӯрдҳои пайдарпай харобу абгор гашта буд. Зиддиятҳои дохилӣ ва низоъҳои байни амирон мамлакатро ба парокандагӣ оварда буд. Бар замми ин, ҳуҷуми Амир Темур соли 1387 давлати Форсро ба хароби овард.

Боре Амир Темур, ки аз Шероз гузар дошт, талаб мекунад, ки Ҳофизро назди ў оранд. Ҳофиз назди ў бо либосҳои ҷандаи фақирона ҳозир шуда, мунтазири пурсиш мешавад. Амир Темур аз ў пурсид:

— Эй мард, ин байтро ту гуфтаӣ?

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Охир ман ранҷе кашидам, то Самарқанду Бухороро обод кунам, ту онро ба як холи ҳинду мебахши?

Ҳофиз пас аз сукуте ба либосҳои фақиронаи худ ишора карда мегӯяд:

— Эй султони олам, аз ҳамин бахшандагиҳост, ки ба чунин рӯз афтадам».

Амир Темур аз ин ҷавоби Ҳофиз ба завқ омада, табас-
сум мекунад.

Ҳофиз низ мисли дигар адибон ҳаёти пурфоҷиаро аз сар гузаронидааст. Лекин саҳтиҳои рӯзгор, қасдҳои бади ҳасудон Ҳофизро хоксор ва фурутанро шикаста натаво-нистанд. Шеърҳои Ҳофиз саросари ҷаҳонро мафтун ме-сохт.

Бо вуҷуди ин гуна nobасомониҳо Ҳофиз зодгоҳи худ шаҳри Шерозро дӯст медошт ва дар ғазалҳои худ онро та-раннум менамуд:

Шерозу оби Рукниву ин боди хушнасим,
Айбаш макун, ки холи руҳи ҳафт кишвар аст.

Овозаи Ҳофиз ба кишварҳои дуру наздик паҳн ме-шавад. Ғазалҳои ӯро дар Ҳиндустону Туркистон, Хуро-сонун Ироқ ва Мовароуннаҳру Озарбойҷон замзама ме-кунанд. Дар ин бора худи шоир мегӯяд:

Зи шеърҳои Ҳофиз Шероз мехонанду мерақсанд
Сияҳчашмонони кашмириву туркони самарқандӣ.

* * *

Ғазалсароии Ҳофиз бад-он расид, ки чарх
Навои Зухра ба ромишгарӣ биҳишт аз ёд.

Мероси адабӣ

Осори адабии Хоҷа Ҳофизро 495 ғазал, 34 қитъа, 2 маснавӣ, 41 рубоӣ ва 1 «Соқинома» ташкил медиҳад. Аз Ҳофиз то замони мо як девони кул-лиёт омада расидааст, ки аз рӯи маълумоти тазкираниго-рон мурааттиби он девон Муҳаммад Гуландом аст.

То имрӯз якчанд нусхаҳои девони Ҳофиз мурааттиб гар-дидааст, ки мукамалтарини он нусхаҳои дар Эрон таҳия-шудаи Ҳалҳоли, Муҳаммад Қазвинӣ ва Қосим Ғани ме-бошад. Ғазалҳои Ҳофиз шуҳрати беандоза касб карда, ба забонҳои дунё тарҷума ва нашр гардидааст.

Нисбати девони Ҳофиз, махсусан ғазалҳои ӯ шарҳу тав-зеҳоти зиёд таълиф ёфтааст, ки дар роҳи маърифати осори Ҳофиз аҳамияти махсус доранд. Аз ҷумлаи он асарҳо «Фол-

нома»-и Муҳаммади Ҳиравӣ (асри XVI), шарҳҳои Фатҳуллоҳ Али (1858), Фунунӣ, Муҳаммад Содӣқ Али ва дигарон ба забони форсӣ-тоҷикӣ, «Фолнома»-и Мулло Ҳусайни Кифалӣ (соли 1577) ба забони туркӣ, «Шарҳи девони Ҳофиз»-и Сурурӣ, Шамъӣ ва Судии Буснавиро номбар кардан мумкин аст.

Дар эҷодиёти Ҳофиз жанри ғазал мақоми хоса дорад. Давлатшоҳи Самарқандӣ дар «Тазкират-уш-шуаро» менависад, ки «Нодираи замон ва аъҷубаи ҷаҳон буда. Ва сухани ӯро ҳолатҳоест, ки дар ҳавзаи тоқати башарӣ дарнаёяд. Ва бузургон ӯро «Лисонулғайб» ном кардаанд. Ва сухани ӯ бетакаллуф асту сода, аммо дар ҳақоқиқу маориф доди маъниҳоро дода...»

Сифатҳои нек, нақӯкорию ғамхорӣ, меҳру муҳаббат ба инсон мазмуни асосии шеърҳои ӯро ташкил медиҳад. Чакомаҳои ӯ саросар панди зиндагианд. Шоир дар яке аз ғазалҳояш чунин мегӯяд:

Панди Ҳофиз бишунав, хоҷа, бирав неки кун,
Ки ман ин панд беҳ аз дуру гуҳар мебинам.

* * *

Мабош дар пайи озуру ҳар чӣ хоҳӣ, кун,
Ки дар тариқати мо ғайр аз ин гуноҳе нест.

* * *

Дарахти дӯсти биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душмани баркан, ки ранҷи бешумор орад.

Аҳволи бади иҷтимоӣ ва ахлоқӣ, вазъияти ошuftаву вайроншуда, харобиҳои маънавий, дурӯягию молимардумхӯрӣ, хиёнатӣ шармандагиҳо ва дигар нобасомониҳо сиришти инсонии пири Шерозро озурда менамуд ва доду фиғонашро баланд мекард, ки дар чунин сатрҳои намоён аст:

Ҷаҳон пир асту бебунёд, аз ин фарҳодкуш фарёд!
Ки кард афсуну найрангаш малул аз ҷони Ширинам.

Шоир ҳамеша хушбахтии инсонро орзу мекард. ӯ ба ояндаи саодатманд бо ҷаҳми умед менигарист:

Бигзарад ин рӯзгори талхтар аз захр,
Бори дигар рӯзгоре чун шакар ояд.

Булбули ошиқ, ту умр хоҳ, ки охир
Боғ шавад сабзу шохи гул ба бор ояд.

Дар эҷодиёти Ҳофиз ишқ бар хилофи ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии онвақта, аҳкоми дину шариат мавқеи баланд дорад. Дар он вақтҳо чи дар Шарқу чи дар Ғарб овози машъуми зоҳидону роҳибон шунавида мешуданд. Бар зидди ҳамин гуна бемаънигиҳои замона Ҳофиз бо ғазалҳои шакарбораш ба ҳукму эътиқоди аҳли дину риё, ки ишқу муҳаббати моддиро инкор мекарданд, баромад кардааст:

Ишқбозию ҷавонию шароби лаълфом,
Маҷлиси унсу ҳарифи ҳамдаму шурби мудом.

Соқии шаққардаҳону мутриби ширинсухан,
Ҳамнишине неққирдору надиме неқном.

Шоҳиде аз лутфу поки рашки оби зиндаги,
Дилбаре дар ҳусну хуби ғайрати моҳи тамом.

Аз мисраъҳои болоӣ маълум мешавад, ки ошиқон дар назари Ҳофиз ҳамчун мардумони маърифатпарвар, соҳиби камолот, ахлоқи писандида ва инсонҳои озод мебошанд.

Такрори афкори олии, истифодаи оятҳои Қуръон ва ҳадисҳои пайгамбар низ дар эҷодиёти ӯ воমেҳӯранд:

Ба ҳеч вирди дигар нест ҳоҷат, эй Ҳофиз,
Дуои ними шабу дарси субҳгоҳат бас!

* * *

Ҳофизо, дар кунҷи фақру хилвати шабҳои тор
То бувад вирдат дуову дарс Қуръон, ғам маҳӯр!

* * *

Дуои субҳу охи шаб калиди ганҷи мақсуд аст,
Бад-ин роҳу равиш мерав, ки бо дилдор пайвандӣ.

Бо ин ғазали худ Ҳофиз қайд мекунад, ки агар дили шабу дили Қуръону дили бандаи муъмин мувофиқ оянд,

дуои муъмин мустақоб мегардад, ҳамчунин субҳгоҳон, вақте инсон тоза аз хоб бармехезад ва рӯ ба тоату ибодат, омӯзишу кор мениҳад, файзу барака ба ӯ насиб мегардад.

Ғазалҳои Ҳофиз бо забони содаву равон, бо истифода аз калимаҳои шинаму гӯшнавоз таълиф ёфтаанд.

Дар ҳақиқат, ашъори Ҳофиз тӯли асрҳост, ки ақлу хи-ради инсониро тасхир кардааст. Садҳо намояндагони илму фарҳанг назди афкори ҷовидонии ӯ сари таъзим фуруд оварда, ба иборайи Ҳете орзу карданд, ки «агар рӯзе дунё ба сар ояд, эй Ҳофизии осмонӣ, орзу дорам, ки танҳо бо ту ва дар канори ту бошам, ҳамроҳи ту бода нӯшам ва чун ту ишқ варзам, зеро ки ифтихори зиндагӣ ва мояи ҳаёти ман астӣ».

Тамоми умри Хоҷа Ҳофиз дар Шероз гузашт. Ӯ соли соли 1389 мелодӣ аз олам гузаштааст. Замони пур аз фоҷиа ва дасисаҳои дарборию ҷангҳои дохилию беруна имкони оромӣ осуда умр ба сар бурдани шоирро ҳамешагӣ халалдор мекард. Аз ин лиҳоз, Хоҷа Ҳофиз бо ҳасрату надомат аз замони носозгор шикоят менамуд:

Ёри андар кас намебинем, ёронро чи шуд?
Дӯсти кай охир омад, дӯстдоронро чи шуд?

Оби ҳайвон тирагун шуд, Хизри фаррухпай кучост?
Хун чакид аз шохи гул, боди баҳоронро чи шуд?

Садҳазорон гул шукуфту бонги мурге барнаҳост,
Андалебонро чи пеш омад, ҳазоронро чи шуд?...

Пурсиш ва супориш

1. Бачагии Ҳофиз чи гуна буд?
2. Меҳри Ҳофиз нисбат ба адабиёт аз кучо манбаъ гирифтааст?
3. Дар бораи оғози шуҳрати адабии Ҳофиз нақл кунед.
4. Мазмун ва мундариҷаи ғазалиёти Ҳофиз аз чи иборат аст?
5. Муайян кунед, ки кадом ғазалҳои машҳури Ҳофизро ҳофизони машҳури тоҷик месароянд.
6. Мустақилона аниқ кунед, ки чаро сурудхононро ҳофиз мегуянд? Номи Ҳофизии Шерозӣ бо маънои «ҳофиз» чи қаробат дорад?

ҲОФИЗНОМА

Аълохон Афсаҳзод

(Порча)

Шамсиддин Муҳаммад тақрибан то 6—7 солагиаш дар зери боли падар, дар оғуши модар бо фароғат меҳуспид, бо хандаҳои ширини кӯдаконаи худ ба дили падару модар олам-олам хурсандиву шодӣ меовард. Вале ҳанӯз ӯ тифли 6—7 сола буд, ки дар хонаводаи онҳо ҷои хушбахтиро ғаму андӯҳи ҷонкоҳ фаро гирифт. Падари Шамсиддин Муҳаммад ҷавонмарг шуда, хонаро ба ғамобод табдил дод. Бародарони Шамсиддин Муҳаммад, ки чандон аз худи ӯ калон набуданд, ҷавонони нозпарварди коҳиле буданд. Аз ин рӯ, мероси боқигузоштаи падарро дар як муддати кӯтоҳе ба боди фано дода, сару сомони худро гум карданд. Кор ба ҷое расид, ки онҳо модару додари хурдсоли худро ба дасти тақдир супурда, ҳар кадоме дар ҷустуҷӯи бурдаи нон ба шаҳрҳои дигар рафтанд.

Шамсиддин Муҳаммади хурдсол бо модараш дар ватани худ монд. Онҳо либосу палосе ва ризқу рӯзие надоштанд. Шабу рӯз ба умеди тӯмае дар вайронаи худ менишастанд. Аз дасти модари бечора коре намеомад, ки нури чашми худро хӯронад ва пӯшонад. Ягона шодии кӯдаки 6—7 сола оғуши пурмеҳри модари лоғар ва гурӯсна буд. Парешонии рӯзгор ба ҷое расид, ки модари бечора писараки хурдакаки худро ба яке аз аҳли маҳалла ба хидмат супурд. Тифли 7—8 сола ба ҳавлии хӯҷаинаш об меовард, ба ҳавлии дарун ҳезум медаровард, ба кӯдаки соҳибхона нигоҳубинӣ мекард ва ба арақи ҷабин қути лоямуте ба даст оварда бо модараки бечораи пуркулфати худ бахш мекард. Аммо хӯҷаини Ҳофиз марди бераҳме буд, ӯро баҳудаву беҳуда мезад, лагадкӯб мекард, хуллас азоб меод. Ҳанӯз чашми рӯз накафида садои дурушти ӯ мебаромад:

— Ятимча, хез аз хоб, нисфи рӯз шуд, аз туро бедор кардан мурдари аз гӯр хезондан осонтар аст...

Шамсиддин Муҳаммад андак, ки худро шинохт, аз рафтори он мард нафрат карда, аз даргоҳи ӯ баромада рафт. Аммо ба кучо мерафт, чӣ коре мекард? Худ ва

модарро хӯрондан ва пӯшондан лозим буд. Рӯзе бо хо-тири парешон дар кӯчаҳои шаҳр сарсарӣ мегашт. Аз паҳ-лӯи хоначаи хурди фарсудае гузашт. Ин хонача назарно-гир буд. Аммо Шамсиддин Муҳаммад Ҳангоме аз паҳлӯи он мегузашт, бӯи дилпазири нони гармаки кунҷитдор ба машоми ӯ расида, иштиҳояшро ба ҳаракат овард. Ак-нун ба ёдаш омад, ки аз субҳ луқмае ба даҳон нагириф-тааст.

Беихтиёр фурсате он ҷо истод. Аз дарун кӯза дар даст нонво баромада, писаракро дид ва кӯзаро ба дасти ӯ дода фармуд, ки аз ҷӯ об биёрад.

Шамсиддин Муҳаммад обро оварда, ба дари дӯкон гу-зошт. Вале дӯкондор боз ба ӯ кор фармуд. Ба ҳамин тариқ ӯ ба хидмати ин нонво даромада, ба хамиргирӣ шоғирд истод. Меҳнати ин корхона бисе тоқатшикан буд. Писара-ки 10—12 сола ба хар савор шуда рафта, аз осие орд мео-вард, аксари шабҳо аз нимишаб то дамидани сафедии бом-дод машғули хамиргирӣ мешуд, ба дегдон алав мемонд, нонҳои аз танӯр кандашударо тунук мекард, баъди гар-миашон фуромадан ҷамъ оварда, дар карсонҳо ҷо мекард. Баробари рӯз оғоз шудан дӯкондор нонҳои гарми худро ба бозор мебаровард. Шамсиддин Муҳаммад ҳам музди худро гирифта, ба сӯи модари чашм ба роҳ мешитофт. Модари бечора аз як тараф заҳмати тоқатфарсои нури дидаи худро дида, хӯрданию нӯшидани дар комаш заҳр мегашт, аз та-рафи дигар луқмаи бо арақи ҷабин ёфтаи писарчаи худро ба даҳон партофта, аз дастёр шудани писараш қабат-қабат гӯшт мегирифт.

Дидори модар ва меҳри ӯ кӯфтагии шабонаро дар як он мебаровард. Чанд дақиқа нагузашта кӯдаки кӯфташу-даро дар кулбаи модар хоб мебурд. Ҳамин аҳвол рӯзҳо, моҳҳо, солҳо давом мекард.

Дар маҳаллае, ки Шамсиддин Муҳаммад кор мекард, мактабхонае буд, ки аксари бачагони доро дар он ҷо дарс мехонданд. Шамсиддин Муҳаммад ҳар рӯз аз он роҳ гу-зашта, дарسخонии онҳоро дида, ҳавасаш меомад. Фулғулаи бачаҳои толиби илм, ки дар атрофи устои худ ҳалқа зада менишастанд, баҳс карда хондани онҳо, ӯро ба шавқ мео-вард. Охир, чи навъ ӯ ба шавқ наояд? Бачаҳое, ки ҳарфҳо-ро медонистанд, китобҳоро мехонданд, ҳатто асрори ни-

ҳони онҳоро мефаҳмиданд. Аз ҳамин ҷиҳат вай ҳар бор, ки аз паҳлӯи ин мактабхона мегузашт, муддате истода, ба дарسخонии бачаҳо наззора мекард.

Рӯзе ӯ бо муаллим вохӯрда матлаби худро баён кард. Муаллим барои хондан пул талаб кард. Аммо яtimi бечора пуле ва бизоате надошт. Вай бо як азоб рӯзи худ ва модарашро мегузаронд. Аммо шавқи хондан ӯро ором намегузошт. Хаёлаш ба олами орзу парвоз мекард, ақлаш роҳ мечуст, шавқ ӯро ба сӯи мактаб раҳнамун мешуд. Вай азми қатъӣ кард, ки бояд хонад. Ин хабар ба гӯши нонво ҳам расид. Ў, ки ба ин писараки поксиришти гапдаро дил баста буд, рӯзе дар омади гап пурсид:

— Ту хондан хостай, Шамсиддин?

— Бале, — ҷавоб дод писарак.

— Фикр кун, писарам, илму маърифат нуру рӯшноист, лекин шиками касеро сер намекунад, беҳтараш ҳунаро омуз. Ҳунаро аз ганҷ беҳ, — нонво мехост боз суҳанашро давом диҳад.

Вале Ҳофиз суҳани ӯро то ин ҷо гӯш карда, ҷавоб дод:

— Майлаш гурусна бошам, аммо мехоҳам каме хондану навиштанро ёд гирам.

Масъала ин тавр ҳал шуд: Шамсиддин Муҳаммад музди аз нонвой мегирифташро ҳар рӯз се ҳисса мекард: якеро ба модар мебурд, дигареро ба мактабдор меод, сеюмиро барои худ мемонд. Лекин ҳиссаи худро боз ба ду тақсим карда, як қисмашро худ барои қути лоямут сарф мекард ва қисми дигарро ба бечораҳо ва дармондагон мебахшид.

Зиндагии Шамсиддин Муҳаммад боз ҳам саҳттар шуд. Ҳамаи бачагони шарикдарси ӯ ба ҷуз хондан вазифаи дигаре надоштанд. Вай бошад, тамоми шаб мижа таҳ накарда, дар дӯкони нонпазӣ обу арақ резонда кор мекард. Субҳ ба кулбаи модар баргашта, бахши ӯро ба вай супурда, ба мактабхона меомад ва ба хондани дарс машғул мешуд. Ақли расо, заковати фитри, ҷидду ҷаҳд, меҳнатдӯстӣ ва ҳофизаи фавқулоддаи Шамсиддин Муҳаммад муаллимро ба ҳайрат мегузошт...

Дар наздикии маҳаллае, ки Ҳофиз мезист, баззоде дӯконе дошт. Он баззоз аз аҳли завқ ва мухлиси шеърӯ каломӣ бадеъ буд. Вай ҳар бегоҳи ҷумъа баъди намози пешин дӯкони

худро об зада мерӯфт ва ба болои он палоси нимдоштеро густурда, дар мобайни он як лаълиро бо каме қурсу қанд мегузошт. Шоирон, базлагӯён, қиссахонон, соҳибзавқон ба ин ҷо омада, бо ҳам мусоҳиба мекарданд. Шоирон шеърҳои нави худро мехонданд. Мардум ҳам дар атроф ҷамъ шуда, дурре ба гӯшвори худ аз он суҳбатҳо дармеёфтанд. Ширинсухани, завқмандии онҳо ба Ҳофиз басте хуш омада буд. Худ ба худ ӯ мегуфт: «Ин гурӯҳ беҳтарин одамон ҳастанд»...

Дар ин маҷлисҳо шоҳномаҳои ҳам мешуд. Аммо дар ин ҷо шоҳномаҳои кайфи махсусе дошт. Зеро дар атрофи Шероз ёдгориҳои зиёди замони қадим мавҷуд буданд, ки онҳо бо қаҳрамонони «Шоҳнома» вобастагӣ доштанд....

Чунин суҳбатҳо дар дили Шамсиддин орзуе ба вучуд овард, ки аз қабиле суҳанварон шавад. Ў худ шеър мегуфт, гуфтаҳои худро гаштаву баргашта такрор мекард. Ба назараш чунин менамуд, ки дурри маънии суфтааст ва бояд онро ҳама хонанд, гӯш кунанд ва донанд. Вале ҳаё монев мешуд, ки гуфтаҳои худро ба гӯши касе расонад. Шояд аввалин бор ин розро ӯ ба модари мушфиқи худ кушода бошад. Номи шоирӣ ӯро оҳиста-оҳиста ба худ асир мегардонд. Ў ашъори худро ба дигарон хонда ва ба худ «Ҳофиз» тахаллус интихоб менамояд.

Пурсиш ва супориш

1. Шамсиддин Муҳаммад дар чандсолагӣ аз падар ятим мондааст?
2. Аҳволи Шамсиддин чӣ гуна шуд?
3. Шамсиддин чӣ гуна ба мактаб даромад?
4. Қадом воқеаҳо шавқу ҳаваси Шамсиддинро нисбат ба шеър бедор кард?

НАМУНА АЗ ОСОР

ҒАЗАЛҶО

Ин чӣ шӯрест, ки дар даври қамар мебинам.
Ҳама офоқ пур аз фитнаву шар мебинам...

Ҳар касе рӯзи беҳӣ металабад аз айём,
Иллат он аст, ки ҳар рӯз батар мебинам.

Аблаҳонро ҳама шарбат зи гулобу қанд аст,
Қути доно ҳама аз хуни ҷигар мебинам.

Аспи тозӣ шуда маҷрӯҳ ба зери полон,
Тавқи заррин ҳама дар гардани хар мебинам...

Ҳеч раҳме на бародар ба бародар дорад,
Ҳеч шафқат на падарро ба писар мебинам.

Панди Ҳофиз бишунав, Хоҷа, бирав, некӣ кун,
Ки ман ин панд беҳ аз дурру гуҳар мебинам.

* * *

Сина моломоли дард аст, эй дарего марҳаме,
Дил зи танҳой ба чон омад, худоро ҳамдаме,

Чашми осоиш кӣ дорад з-ин сипеҳри тезрав?
Соқие, чоме ба ман деҳ, то биёсоям даме!

Зиракero гуфтам: «Ин аҳвол бин». Хандиду гуфт:
«Саъб рӯзе, булғаҷаб коре, парешон оламе!».

Сӯхтам дар чоҳи сабр аз баҳри он шамъи Чигил,
Шоҳи туркон фориф аст аз ҳоли мо, ку Рустаме?

Дар тариқи ишқбозӣ амну осоиш балост,
Реш бод он дил, ки бо дарди ту хоҳад марҳаме.

Аҳли кому нозро дар кӯи риндӣ роҳ нест,
Раҳраве бояд ҷаҳонсӯзе, на хоме, бегаме.

Одаме дар олами хокӣ намеояд ба даст,
Одаме дигар бибояд сохт в-аз нав одаме.

Хез, то хотир бад-он турки самарқандӣ диҳем,
К-аз насимаш «Бӯйи ҷӯйи Мулиён ояд ҷаме»,

Гиряи Ҳофиз ҷӣ созад пеши истиғнои ишқ,
К-андар ин дарё намояд ҳафт дарё шабнаме.

* * *

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.

Бидеҳ соқӣ, майи боқӣ, ки дар ҷаннат нахоҳӣ ёфт,
Канори оби Рукнободу гулгашти Мусаллоро.

Фигон, к-ин лӯлиёни шӯхи ширинкори шахрошӯб
Чунон бурданд сабр аз дил, ки туркон хони яғморо.

Зи ишқи нотамоми мо ҷамоли ёр мустағнист,
Ба обу рангу холу хат ҷӣ ҳоҷат рӯйи зеборо?!

Ман аз он ҳусни рӯзафзун, ки Юсуф дошт дониستم,
Ки ишқ аз пардаи исмат бурун орад Зулайхоро.

Агар дашном фармой в-агар нафрин, дуо гӯям,
Ҷавоби талх мезебад лаби лаъли шакархоро.

Насиҳат гӯш кун, ҷоно, ки аз ҷон дӯсттар доранд
Ҷавонони саодатманд панди пири доноро:

Ҳадис аз мутрибу май гӯву рози даҳр камтар ҷӯ,
Ки кас накшуду накшояд ба ҳикмат ин муамморо.

Ғазал гуфтиву дур суфти, биёву хуш бихон, Ҳофиз,
Ки бар назми ту афсонад фалак иқди Сурайёро.

* * *

Биё, то гул барафшонему май дар соғар андозем,
Фалакро сақф бишкофему тарҳе нав дарандозем.

Агар ғам лашкар ангезад, ки хуни ошиқон резад,
Ману соқӣ ба ҳам созему бунёдаш барандозем.

Шароби арғавониро гулоб андар қадаҳ резем,
Насими атргардонро шакар дар миҷмар андозем.

Чу дар даст аст руде хуш, бизан, мутриб, суруде хуш,
Ки дастафшон ғазал хонему покӯбон сар андозем.

Сабо, хоки вучуди мо бад-он олиҷаноб андоз,
Бувад, к-он шоҳи хубонро назар бар манзар андозем.

Яке аз ақл мелофад, дигар томот мебофад,
Биё, к-ин довариҳоро ба пеши довар андозем.

Биҳишти адн агар хоҳӣ, биё бо мо ба майхона,
Ки аз пойи хумат рӯзе ба ҳавзи Кавсар андозем.

Сухандониву хушхонӣ намеварзанд дар Шероз,
Биё, Ҳофиз, ки мо худро ба мулке дигар андозем.

* * *

Айби риндон макун, эй зоҳиди покизасиришт,
Ки гуноҳи дигарон бар ту нахоҳанд навишт.

Ман агар некам, агар бад, ту бирав, худро бош,
Ҳар касе он даравад оқибати кор, ки кишт.

Ҳама кас толиби ёранд, чӣ хушёру чӣ маст,
Ҳама ҷо хонаи ишқ аст, чӣ масҷид, чӣ куништ.

Сари таслими ману хишти дари майкадаҳо,
Муддаъӣ гар накунад фаҳми сухан, гӯ: сару хишт.

Ноумедам макун аз собиқаи лутфи азал,
Ту паси парда чӣ донӣ, ки кӣ хуб асту кӣ зишт?

На ман аз пардаи тақво бадар афтодаму бас,
Падарам низ биҳишти абад аст аз даст биҳишт.

Боғи фирдавс латиф аст, валекин зинҳор,
Ту ганимат шумар ин сояи беду лаби кишт.

Ҳофизо, рӯзи аҷал гар ба каф ори ҷома,
Яксар аз кӯйи харобот барандат ба биҳишт.

* * *

Рӯзи васли дӯстдорон ёд бод,
Ёд бод, он рӯзгорон ёд бод!

Комам аз талхии ғам чун захр гашт,
Бонги нӯши шодхорон ёд бод!

Гарчи ёрон фориғанд аз ёди ман,
Аз ман эшонро ҳазорон ёд бод!

Мубтало гаштам дар ин банду бало,
Кӯшиши он ҳақгузорон ёд бод.

Гарчи сад рӯд аст дар чашмам мудом,
Зиндарӯди боғкорон ёд бод!

Рози Ҳофиз баъд аз ин ногуфта монд,
Эй дарего, роздорон ёд бод!

* * *

Мо зи ёрон чашми ёри доштем,
Худ ғалат буд, он чӣ мо пиндоштем.

То дарахти дӯсти кай бар диҳад?
Ҳолиё рафтему тухме коштем.

Гуфтугӯ оини дарवेशӣ набуд,
В-арна бо ту мочароҳо доштем.

Шеваи чашмат фиреби ҷанг дошт,
Мо ғалат кардему сулҳ ангоштем.

Гулбуни ҳуснат на худ шуд дилфурӯз,
Мо дами ҳиммат ба ӯ бигмоштем.

Нуктаҳо рафту шикоят кас накард,
Ҷониби ҳурмат фурӯ нагзоштем.

Гуфт: «Худ доди ба мо дил, Ҳофизо!
Мо муҳассил бар касе нагмоштем».

* * *

Дони, ки чист давлат? Дидори ёр дидан,
Дар кӯйи ӯ гадои бар хусрави гузидан.

Аз ҷон тамаъ буридан осон бувад, валекин
Аз дӯстони ҷонӣ мушқил тавон буридан.

Хоҳам шудан ба бӯстон чун ғунча бо дили танг
В-он ҷо ба некномӣ пирӯҳане даридан,

Гаҳ чун насим бо гули рози нуҳуфта гуфтан,
Гаҳ сирри ишқбозӣ аз булбулон шунидан.

Бӯсидани лаби ёр аввал зи даст мағзор,
К-охир малул гарди аз дасту лаб газидан.

Фурсат шумор суҳбат, к-аз ин дуруҳа манзил
Чун бигзарем, дигар натвон ба ҳам расидан.

Гӯйи бирафт Ҳофиз аз ёди шоҳ Яҳё,
Ё Раб, ба ёдаш овар дарвеш парваридан!

Пурсиш ва супориш

1. Аз мазмуни ғазалҳои дар китоби дарси овардашудаи Ҳофиз муайян кунед, ки онҳо ба кадом мавзӯ бахшида шудаанд?
2. Маънои байти «Аблаҳонро ҳама шарбат зи гулобу қанд аст, Қути доно ҳама аз хуни ҷигар мебинам»-ро чи гуна шарҳ медиҳед? Оё имрӯз низ аҳвол чунин аст?
3. Дар ғазалҳои Ҳофиз кадом воситаҳои тасвири бадеи истифода шудаанд?
4. Ғазалҳои болоиро аз ёд кунед. Калимаҳои душворфаҳмро ба дафтари адабиёт навишта, дар хотир доред.

**АДАБИЁТИ
ЎЗБЕК**

Аз навиштаҷоти хаттии туркӣ то замони мо намунаҳои на он қадар зиёд омада расидааст. Қисми зиёди онҳо несту нобуд гаштаанд. Агар қисмеро барфу борон ва офатҳои дигари табиӣ аз байн бурда бошад, қисми дигар дар натиҷаи тохтутозҳои аҷнабиён ва ҷангҳои бесарусомон нобуд шудаанд. Лекин аз он қисми ёдгориҳои хаттии боқимонда дар бораи адабиёт ва тамаддуни бойи туркони қадим маълумот гирифтани мумкин аст. Ин гуна сарчашмаҳо гувоҳи таърихи дуру дарози мардуми кишвари мо низ мебошанд.

Навиштаҷоти қадимтарини туркӣ бо номи «Туркий битиклар» машҳур мебошад. Яке аз чунин битик ё навиштаҷот «Ўрхун ва Енисей» мебошад.

Чуноне ки аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, аввалин маълумотҳо дар бораи ёдгориҳои хаттии туркӣ дар давраи Пётри I пайдо шудаанд. Яке аз хизматчиён — дӯстдори таърих Ремезов дар бораи аввалин ёдгориҳои хаттии туркӣ дар болои сангҳо маълумот ба даст овардааст. Дертар аз суханҳои офитсери дар ҳабс будаи швед Иоган Страленберг дар бораи дар ҳавзаи дарёи Енисей болои сангҳо мавҷуд будани навиштаҷотҳои номаълум маълумот ба даст омадааст.

Соли 1889 тадқиқотчи рус Н.М. Ядринсев дар соҳили дарёи Ўрхуни Муғулистон як қатор ёдгориҳои рӯйсангиро пайдо мекунад. Аз ҳамин ҷост, ки ин навиштаҷотҳо бо номи «Ўрхун ва Енисей» маълум ва машҳур шуда, хондани онҳо низ ба олимони муяссар шудааст.

Онҳо ба забонҳои уйғурӣ, сугдӣ, монӣ ва сурёни навишта шуда буданд, ки ба забони ҳозираи туркӣ қаробатдоранд.

Ин гуна навиштаҷотҳо дар санги сари қабр, санги мрамор, оина, пӯст ва пӯстлохи дарахтон, сафол, чӯб ва зарфҳои филизӣ сабт ёфтаанд. Онҳо намунаи аз ҳама қадимтарин ва мукамалтарини навиштаҷоти туркӣ ҳисоб меёбанд. Навиштаҷотҳо аз эҷодиёти шифоҳии халқ ва мифҳо маншаъ гирифтаанд.

Дар яке аз чунин сарчашмаҳо дар бораи Кӯлтегин ном шахс чунин оварда шудааст: «Вақте дар боло осмони қабуд офарида шуду дар поён замини сиёҳ, дар байни ҳардуи инҳо фарзандони одам офарида шуд. Дар ҳукмронии ин фарзандони одам аҷдоди ман Буминхоқон ва Истемихоқон нишастанд. Онҳо иттифоқи қабилаҳо ва барқарорсозии халқи туркро таъмин менамуданд...»

Маълум мешавад, ки чунин ёдгориҳои рӯйсангӣ сарчашмаҳои муътамади таърихӣ низ ба шумор рафта, дар бораи ҷараёни ташаккули давлатдории халқҳои туркизабон маълумоти беназир медиҳанд.

Дигар сарчашмаи боэътимод ин ёдгории Талас мебошад. Он аз номи дарёи Талас, ки дар Айиртом ном маҳалли назди Ҷамбул (соли 1898) ёфта шудааст, гирифта шудааст. Ин навиштаҷот дар рӯи санг ҳаққокӣ шуда, дар бораи Чур ном шахс маълумот додааст. Ба чунин ёдгориҳои беназир ёдгории Судҷии Муғулистон, ёдгории аз назди дарёи Енисей ёфтшуда ва дар таърихи дертар «Фолнома» ном асарро низ шомил кардан мумкин аст.

То асрҳои XI—XII истифода аз илму адабиёт ва ба манфиати синфӣ хизмат кунонидани онҳо анъанаи сардорони давлати феодалӣ гардида буд.

Қарахониҳо низ ба ин гуна анъанаҳо таъяс карда, дар Баласогун, ки дарбори онҳо буд, шоиру олимнро ҷамъ оварда, барои мустақкам кардани ҳокимияти худ аз эҷодиёти он давра истифода бурдаанд.

Дар замони Қарахониҳо адабиёти хаттӣ бо забони туркӣ пайдо шудааст. Яке аз асарҳои муҳиме, ки дар бораи хусусиятҳои забонии қабилаҳои гуногуни туркизабони асрҳои XI—XII маълумот медиҳад, «Девони луғоти турк»-и Маҳмуди Кошғарӣ мебошад.

Маҳмуди Кошғарӣ яке аз арбобони фарҳанги халқҳои турк мебошад. Номи падари Маҳмуд Ҳусейн ва бобояш Муҳаммад буда, Кошғарӣ таҳаллуси вай аст. Ӯ дар асри XI таваллуд шуда, зиндагӣ ва эҷод кардааст. Ӯ китоби худро соли 1074—1075 навишта, ба яке аз намояндагони маъруфи халифагони аббосӣ Муҳаммад ал-Муқтадо бахшидааст.

Маҳмуди Кошғарӣ дар давраи ҷавонии худ аз Балосогун ба Чини Боло, Мовароуннаҳр, Хоразм, Фарғона, Бухоро, Афғонистони Шимоли сафар карда, гуфтугӯ ва шеваҳои гуногуни туркӣ, туркманӣ, чигилӣ, яғмо, қирғизро ба хубӣ омӯхтааст. Дар натиҷаи ҷамъ овардани маводҳои пурқимат ӯ дар асоси анъанайи луғатнависи арабӣ китоби худро тартиб додааст.

Дар саҳифаҳои китоби мазкур миқдори зиёди афсонаву ривоятҳо, мақолу маталҳо, панду ҳикматҳо низ ҷой гирифтааст. Қисми зиёди шеърҳои он рубоӣҳои халқии туркӣ мебошанд.

Дар девон суруду дostonҳои милли-қаҳрамонӣ низ ҷамъ оварда шудааст. Дар ин гуна суруду дostonҳо ҷасорату мардонагӣ, сабру таҳаммул, меҳру мурувват барин хислатҳои наҷибӣ халқҳои турк таҷассум ёфтаанд.

Яке аз сурудҳои ҳамосавие, ки дар девон ҷой гирифтааст, ин мунозираи «Зимистон ва тобистон» мебошад. Дар он дар асоси тасвири маҷозӣ, ташбеҳ, истиора ҳаёти халқҳои туркинаҷод, фаволят ва муҳити табиӣ онҳо тасвир ёфтааст. Аз ҷумла:

Келди асин аснайу,
Қозга тӯпал уснайу.
Кирди будун қуснайу,
Қара булит кӯкрашур.

Тарҷума:

Шамол омад ҳуввосзанон,
Гулдур-гулдур чун бурон,
Мардум ҳама шуд тарсон,
Абри сияҳ наъра зад.

Дар «Девон» ҳамчунин панду насиҳатҳои низ ҷой до-ранд, ки ба ҳушёрӣ, бузургӣ, эҳтиёткорӣ аз душман, ҳур-

мати падару модар, олиҳимматӣ, меҳмондӯстӣ бахшида шудаанд:

Билга эран савларин алғил угут,
Эзгу сави эзласа ўзга сингар.
Ардаги тила урганинг, булма қуваз,
Ардашсизин — угунса ангма ангар.

Тарҷума:

Аз сухани олим баҳрабардор бош,
Чун сухани нек дилро бошад роҳат.
Нашав қайсар, илм омӯзу ҳикмат,
Роҳгум занад лофзану беҳиммат.

Дигар ёдгории хаттии машҳури туркӣ ба қалами Юсуф Хос Ҳочиб мансуб буда, бо номи «Кутадғу билиг» («Илми бахтоваранда») машҳур мебошад.

Юсуфи Балосоғунӣ дар миёнаи солҳои 1016—1018 дар шаҳри Балосоғуни кишвари Еттисув (Ҳафтрӯд) дида ба дунё кушодааст. Дар он давраҳо кишварҳои Еттисув ва Туркистони Шарқӣ дар тасарруфи давлати Қарохониён буданд.

Дар бораи шоир маълумот он қадар зиёд нест. Ӯ дар синни панҷоҳсолагии асари худ «Кутадғу билиг»-ро навишта ба охир мерасонад. Ин китобро «Шоҳнома»-и туркӣ низ ном бурдаанд. Ӯ дар муқаддимаи китоб дар бораи худ чунин маълумот додааст: «*Мураттиби китоби мазкур дар Балосоғун зода шуда, одами пурсабру таҳаммул мебошад*». Аммо ӯ китоби мазкурро дар Кошғар ба охир расонида, ба даргоҳи малики Машриқ Табғочхон овардааст. Малик ӯро хуб пазирой карда, унвони Хос Ҳочибро ба ӯ додааст.

Аз мазмуни китоб бармеояд, ки ӯ дар баробари забони туркӣ забонҳои форсӣ ва арабиро ба таври мукамал медонист. Файр аз ин ӯ хатти қадимаи туркӣ ва эҷодиёти шифоҳии халқро ба хубӣ аз худ карда буд.

То ба имрӯз танҳо қисми муқаддимавии достони ягонаи ӯ «Кутадғу билиг» омада расидаасту халос. Аз мазмун ва мундариҷаи китоб бармеояд, ки «Кутадғу билиг» чун дастури амалиёти ҳокимиятдорӣ ҳокимони қарохонӣ хизмат кардааст. Муаллифи китоб ба баромади сулолаи Қаро-

хониён низ дахл карда, онҳоро аз авлоди Афросиёб (подшоҳи афсонавии Тӯрон) ва дорои таърихи ҳазорсола ба қалам додааст. Ташвиқ ва паҳн намудани ин ақида ва ба ин восита мустаҳкам намудан ва қонунӣ гардонидани мавқеи подшоҳони қарохонӣ вазифаи аввалаи шоирону олимони дарбори онҳо гашта буд.

«Кутадғу билиг» асари тарбиявӣ буда, дар пештоқи иморатҳо, асбобҳои гуногуни мисин ва тиллоӣ аз ин китоб порчаҳо кандакорӣ карда мешуданд.

Асар дар шакли маснави навишта шуда буд. Дар он номҳои Афросиёб, Нӯшервон, Заҳҳок, Фаридун барин қаҳрамонҳои дostonҳои «Шоҳнома» такрор шудааст.

Аз рӯи мазмун ва мундариҷа «Кутадғу билиг» ба «Қобуснома» ва «Сиёсатнома» низ шабоҳат дорад.

Муаллиф мегӯяд, ки он чизе, ки дар китоб навишта мешавад, боқӣ мемонад ва онро авлоди оянда меҳонад. Барои тасдиқи фикри худ ӯ чунин далел овардааст:

Таҷиклар битигди битимиш мунӣ,
Битигди йоқ эрса, ким уққа ани.

Тоҷикон инро дар китоб навиштаанд,
Агар навишта намешуд, онро кӣ меҳонд.

Намояндаи дигари адабиёти қадимии турк Адиб Аҳмади Югнакӣ мебошад. Ӯ дар деҳаи Югнак таваллуд шудааст. Мувофиқи маълумотҳо ин шаҳр ё дар атрофи Самарқанд ё водии Фарғона ва соҳилҳои Сирдарё ҷой гирифта будааст. Асари ягонаи пандномавии ӯ «Ҳибат-ул-ҳақоик» («Тухфаи ҳақиқатҳо») мебошад. Он дар шакли дoston буда, на ҳамаи бобҳои он то ба имрӯз омада расидааст.

Аз рӯи дастхат ин асар соли 1480 дар Константинопол бори аввал чоп шудааст. Асар дар шакли назм навишта шуда, аз 506 сатри шеърӣ иборат аст. Дар зери ҳар як сатри шеър бо забони уйғурӣ ҳамон матн бо ҳарфҳои арабӣ дарҷ шудааст.

Қисми асосӣ ва хотимавии дoston дар шакли рубоӣ навишта шудааст. Сабаби ба худ таҳаллуси «Адиб»-ро

гирифтани Аҳмади Югнакӣ ин ба адаб рӯй овардани ӯ мебошад. Асари ӯ барои тарбияи исломӣ ва воқиф гардидан аз сирру асрори камолоти маънавии инсон пешбинӣ шудааст.

Қисми аввали китоб ба шукри Аллоҳ ва Муҳаммад пайгамбар (с) ва чор халифаи аввалин таълиф гардида, маълум карда мешавад, ки китоб ба абади гардонидани номи Додсипоҳсолор бахшида шудааст.

Қисми якум дар фоидаи дониш ва зарари бедонишӣ, қисми дуюм дар бораи эҳтиёт намудани забон, қисми сеюм дар бораи тағйирёбандагии ҷаҳон баҳс мекунад. Қисмати чорум масъалаҳои ҷуду саховат ва бухлу ҳасудро мекушояд. Дигар қисматҳои китоб масъалаҳои кибру гурур ва таъвозӣ, тамаъкорӣ ва кароматро инъикос кардааст. Дар охири китоб муаллиф дар бораи худ баъзе маълумотҳои тарҷимаиҳолӣ додааст.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ин китоб масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ, меҳру мурувват нисбати инсон, садоқатро тарғиб карда, молпарастӣ, нияти бад, такаббур, риё, таҷовуз, сафсата барин хислатҳоро танқид мекунал.

Асари мазкур ба ривоҷи маданияти халқҳои турки Хуросон ва Мовароуннаҳр хизмат кардааст.

Мувофиқи баъзе маълумотҳо нусхаи аз ҳама қадимтарини асар бо супориши Арслонхӯча Тархон аз ҷониби хаттоти уйгур Зайнул Обид Ҳасани бо хати уйғурӣ рӯйнавис карда шуда, баъзе оят, ҳадис ва байтҳои он бо забони арабӣ будааст. Нусхаи мазкури асарро «Атабат-ул-ҳақоик» («Дарҳои ҳақиқат») ном дода будаанд.

Асар боз як бори дигар соли 1480 аз ҷониби котиби аз Туркистон ба Истамбул рафтагӣ — Шайхзода Абдураззоқ бо ду намуди хат — уйғурӣ ва арабӣ рӯйбардор карда мешавад.

Баъди он ки олими турк Начиб Осим солҳои 1914—1916 ин нусхаи асарро ёфта тадқиқ мекунад ва ба нашр омода месозад, дастхати сеюм бо хати арабӣ навишта мешавад.

Як қатор қасидаҳо низ, ки дертар ёфт шудаанд, миноси беназири ёдгориҳои хаттии турки мебошанд. Ин қаси-

даҳо на танҳо бо алифбои уйғурӣ, балки бо алифбои араби низ навишта шуда, сарчашмаи боэътимоди давраи гузариш аз забони уйғурӣ ба забони чигатой ба шумор мераванд.

Пурсиш ва супориш

1. Навиштаҷоти қадимаи турки «Урхон ва Енисей» аз кучо ёфт шудааст?
2. «Девони луғоти турк»-и Маҳмуд Кошғарӣ дар замони мо чӣ аҳамият дорад?
3. Дар бораи Юсуф Хос Ҳоҷиб ва сабаби Хос Ҳоҷиб ном гирифтани у маълумот диҳед.
4. Чаро «Кутадғу билиг»-ро ба «Шоҳнома», «Қобуснома» ва «Сиёсатнома» монанд мекунанд?
5. «Ҳибат-ул-ҳақоик» дар кадом шакл навишта шудааст?
6. Мустақилона бо номи «Осори қадимаи турки» маъруза тайёр кунед ва бо ҳамсинфонатон дар ин мавзӯ мубоҳиса ороед.

**АДАБИЁТИ
ЧАҲОН**

**МУҲАММАД
ИҚБОЛ
(1877 — 1938)**

**Манеҳ аз каф чароғи орзуру,
Ба даст овар мақоми ҳою ҳуро.
Машав аз чорсуи ин ҷаҳон гум,
Ба худ боз ою бишкан чорсуру.**

Муҳаммад Иқбол 8 ноябри соли 1877 дар шаҳри Сиёлкути Панҷоб дар оилаи тоҷири маърифатдӯст дида ба дунё кушодааст. Падари ӯ Шайх Нур Муҳаммад шахси диндор буд ва мехост, ки писараш ҳам дар омӯзишгоҳи динӣ хонад. Муҳаммад Иқбол як сол дар омӯзишгоҳи динӣ мехонад. Падари Муҳаммад бо мударрисони номдори Сиёлкут муоширати дӯстона дошт. Боре ба омӯзишгоҳ яке аз дӯстони падараш Сайид Мирҳасан омад ва вақте ки Иқболи хурдакакро машғули дарс хондан дид, пешонии кушодаву қиёфаи масъум ва мӯйҳои хокистарии ин бача ӯро бисёр таҳти таъсир қарор дод. Вақте фаҳмид, ки ин бача фарзанди Шайх Нур Муҳаммад аст, хоҳиш кард, ки ӯро таҳти сарпарастии вай қарор диҳад. Ҳамин тавр, Муҳаммад Иқболи хурдакак аз устои худ дар баробари илмҳои динӣ илмҳои ҷадидро низ азбар мекунад.

Иқбол хеле зираку боҳуш буд. Бинобар ин, Сайид Мирҳасан бо тавачҷӯи зиёд ба ӯ таълим меод. Ӯ ба Муҳаммад Иқбол забони форсӣ, арабӣ, адабиёти урду, илмҳои ҳикмату тасаввуфро таълим дод. Бисёре аз хусусиятҳои шахсии Иқбол, мисли содагӣ, қаноат, бениёзӣ, зарофату нуктасанҷӣ айнан мисли устодаш буд. То охири лаҳзаҳои зиндагии Сайид Иқбол пеши ӯ мерафт ва дар масъалаҳои илмии худ аз вай кӯмак мегирифт.

Вақте Муҳаммад Иқбол дар синфи 5-ум мехонд, аллакай ба шеър алоқа дошт ва садояш ҳам бисёр ширин

буд. ӯ аз бозор қиссаҳои манзум мехарид ва барои аҳли хонаводааш бо овози хуш мехонд ва то нимишаб мутолиа мекард.

Боре дар нимишаб модараш аз хоб бедор шуду дид, ки Иқбол дар канори шамъ машғули дарстайёркунӣ аст. Модар чанд бор ӯро садо кард, вале ҷавоб нашунид. Пас наздаш омаду пурсид: «Дар нимишаб чӣ мехонӣ? Истироҳат кун». Иқбол нимхобу нимбедор ҷавоб дод: «Модарҷон, ман хонда истодаам». Иқбол саргарми хондан аллакай хоб рафта будааст.

Соли 1895 Иқбол пас аз хатми мактаби ибтидоӣ ба коллеҷи техникийи Сиёлкут дохил шуда, онро бо медали тилло хатм кард. Дӯстони ӯ дертар менависанд, ки дар хобгоҳ манзили Иқбол рафта-рафта ба ҷойи ҷамъшавии дӯстону маркази шеърхонӣ табдил ёфт. Иқбол дар давоми солҳои 1895—1899 дар Донишкадаи давлатии шаҳри Лоҳур таҳсил илм мекунад. Иқбол дар баробари таҳсил дар донишгоҳ дар коллеҷи ховаршиносӣ низ хонда, соҳиби дипломи аъло аз забонҳои англисӣ ва арабӣ мегардад. Баъди Донишкадаи давлатии Лоҳурро бо баҳои аъло тамои кардан ба унвони магистри фалсафа ноил шудааст.

Иқбол илова ба дарсҳои фалсафа соли 1898 ба дарсҳои Донишкадаи ҳуқуқи Лоҳур ҳам мерафт, то ҳуқуқу қонунро биёмузад.

Соли 1904 ӯ ба Инглистон рафт. Дар ин замон Иқбол як шеърӣ видоӣ бо номи «Нолаи фироқ» навиштааст. Дар бораи азми ба Инглистон рафтани худ Иқбол чунин менависад:

Тарҷумаи шеър:

Дашти ваҳшати ман уқдаи тақдирро боз хоҳад кард,
Ман занҷири Панҷобро шикаста, он ҷо оҳам расид.

Мероси адабӣ

Ана дар ҳамин солҳо ӯ дар маҳфилҳои адабӣ иштирок карда, бо фикрҳои пешқадами худ баромад мекунад. Муҳаммад Иқбол ба донишҳои гирифтаи худ қонеъ нагардида, дар Донишгоҳи Кембриҷи Лондон ба омӯхтани фалсафа ва адабиёти Шарқу Ғарб машғул мешавад. ӯ забони

англисиро ба хубӣ аз худ карда, асарҳои зиёди илмӣ менависад.

Ибтидои шоирии Иқбол бо сабки қадимии ғазал буд. Мутолиаи фалсафа гоҳе дар ғазал бо сабки қадимии ӯ ҳикмат пайдо мекард. Иқбол навиштааст: «Ман эътироф мекунам, ки аз Гегел (файласуфи олмонӣ) ва Ҳёте (шоири олмонӣ), Мирзо Ғолиб, Абдулқодири Бедил ва Ворсвод (шоири англис) бисёр истифода кардаам...»

Ҳамин буд, ки Иқбол ашъори худро ба сабки қадид менавиштагӣ шуд ва ғазали суннатиро тарк карда, фақат ба назм шуруъ кард. Ин ҳама таҳти таъсири афкори ғарбӣ буд.

Иқбол таҳти таъсири асарҳои қадид ба сурудани ашъори ватанӣ ва миллӣ поя гузошт. Дар Инглистон шеърҳои ӯ бештар дар моҳномаи адабии урдугӣ «Махзан» ва рӯзномаи «Пайсаҳбор» чоп мешуданд.

Дар дили Муҳаммад Иқбол чашмаи шеърӯ шоири ҷӯш мезад. Ӯ мехост халқи мазлумро бо шеърҳои худ аз хоби гарон бедор кунад, онҳоро ба роҳи дуруст ҳидоят созад. Аз даме, ки Муҳаммад Иқбол ба арсаи адабиёт қадам ниҳод, ӯ шеърро ҳамчун аслиҳаи мубориза баланд мегузошт.

Дере нагузашта ҳаводорони шеъри ӯ зиёд мегардад. Дар он даврае, ки тамоми халқҳои Урупо давраи бедории халқии худро аз сар гузаронида буданд, Муҳаммад Иқбол мехост халқи ҷафокаши худро бо шеърҳои обдори хеш бедор кунад. Онҳоро ба роҳи дуруст ҳидоят кунад. Ӯ ҳамчун олим ва шоири пешқадами замони худ машъали муборизаро бар зидди зулму истибдод баланд бардошта, халқи худро раҳнамо гаштааст. Мақсади ягонаи ӯ сулҳу осоиштагӣ, беҳбудии зиндагонии халқ, адолат буда, шеърояш таҷассумгари ин ақидаҳои пешқадами ӯ мешанд.

Эҷодиёти Муҳаммад Иқбол бо ду забон — форсӣ ва урду ҷараён гирифтааст.

Аввалин силсилаи шеърҳои форсии ӯ бо номи «Паёми Машриқ» соли 1923 ба таъб расидааст, ки ҷавоб ба «Дево-ни Ғарбиву Шарқӣ»-и шоири олмонӣ Ҳёте буд. Ин девони Муҳаммад Иқбол шеърҳои фалсафӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ишқии шоирро дар бар гирифтааст, ки бо панду ахлоқи

худ намунаи ибрат шудааст. Ин маҷмӯаро ба шоҳи афгон Амонуллохон тақдим намудааст:

Пири Мағриб — шоири олмонави,
Он қатили шеваҳои паҳлави.
Баст нақши шоҳидони шӯху шанг,
Дод Машриқро саломе аз фаранг.
Дар ҷавобаш гуфтаам «Пайғоми Шарқ»,
Моҳтобе рехтам бар шоми Шарқ.

Маҷмӯаи дигари форсии ӯ «Забури Аҷам» ном дорад. «Забури Аҷам» маҷмӯаи ғазал, тарона ва маснавиҳои форсӣ (1927) мебошад. Маснавиҳои «Гулшани рози ҷадид» ва «Бандагинома» ном дошта, аввали дар мавзӯи «марди комил» назира ба «Гулшани роз»-и Шайх Маҳмуди Шабистарист (орифи асри XIII). «Бандагинома» рисола дар бораи санъат аст. Аҳамият ва арзиши ҳунари асилро ситоиш карда, ҳама гуна тобеъияти маънавиро маҳкум ба завол медонад.

Маҷмӯаи ашъори бо забони урду навиштаи Муҳаммад Иқбол «Бонги даро» (1924) манзумаҳои муҳими ӯро гирд овардааст. «Бонги даро» манзумаҳои «Хизри роҳ» ва «Тулӯи ислом»-ро дар бар мегирад.

Муҳаммад Иқбол бо ашъори дорои мазмуни баланди иҷтимоӣ ва сиёсӣ фалсафии худ маҳбуби тамоми халқҳои Ҳиндустон ва Покистон шудааст. Шеърҳои ӯ то ба имрӯз вирди забони халқи меҳнаткаш аст.

Муҳаммад Иқбол 21 апрели соли 1938 дар Ҳиндустон аз олам ҷашм пӯшид. Сатрҳои зерин Иқболро зиндаву ҷовид дар хотири олами илму маърифат сабт намудааст:

Пас аз ман шеъри ман хонанду дарёбанд, мегӯянд:
Ҷаҳонро дигаргун кард як марди худоғоҳе.

Пурсиш ва супориш

1. Муҳаммад Иқбол дар кучоҳо таҳсили илм кардааст?
2. Чаро Муҳаммад Иқболро шоири муборизи Ҳинду Покистон меноманд?
3. Шоир кадом забонҳоро медонист? Ашъори назми худро бо кадом забонҳо навиштааст?

ПАНДИ БОЗ БА БАЧАИ ХЕШ

— Ту донӣ, ки бозон зи як ҷавҳаранд,
Дили шер доранду мушти паранд.
Накӯшеваву пухтатадбир бош,
Ҷасуру ғаюру калонгир бош.
Маёмез бо кабку тӯрангу сор,
Магар ин ки дорӣ ҳавои шикор.
Чи қавме? Фурумоҷи тарснок,
Кунад пок минқори худро ба хок.
Шуд он боша нахчири нахчири хеш
Ки гирад зи сайди худ оину кеш.
Басо шикра афтода бар рӯи хок,
Шуд аз суҳбати доначинон ҳалок.
Нигаҳ дор худрову хурсанд зӣ,
Далеру дурушту тануманд зӣ.
Тани нарму нозук ба теҳу гузор,
Раги саҳт чун шоҳи оҳу биёр.
Насиби ҷаҳон он чи аз хуррамист,
Зи сангинию меҳнату пурдамдилист.
Чи хуш гуфт фарзанди худро уқоб,
Ки як қатра хун беҳтар аз лаъли ноб.
Чунин ёд дорам зи бозони пир,
Нишеман ба шоҳи дарахте магир.
Куноме нагирем дар боғу кишт,
Ки дорем дар кӯҳу саҳро биҳишт.
Зи рӯи замин дона чидан хатост,
Ки паҳнои гардун худододи мост.
Наҷибе, ки по бар замин судааст,
Зи мурғи саро сифлатар будааст.
Пайи шоҳбозон бисот аст санг,
Ки бар санг рафтани кунад тезчанг.
Ту аз зардчашмони саҳростӣ,
Ба гавҳар чу Симурғ болостӣ.
Ҷавони асилӣ, ки дар рӯзи ҷанг,
Барад мардумакро зи ҷашми паланг.

Ба парвози ту сатвати нуриён,
Ба рағҳои ту хуни кофуриён¹.
Таҳи чархи гардандаи кӯзпушт,
Бихӯр он ҷи гири зи нарму дурушт.
Зи дасти касе туъмаи худ магир,
Накӯ бошу панди накӯён бигир!

НАҒМАИ СОРБОНИ ҲИҶОЗ

Ноқои сайёри ман,
Оҳуи тотори ман,
Дирҳаму динори ман,
Андаку бисёри ман,
Давлати бедори ман,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Дилкашу зебостӣ,
Шоҳиди раъностӣ,
Рукаши хуростӣ,
Файрати Лайлостӣ,
Духтари саҳростӣ,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Дар тапиши офтоб,
Ғута зани дар сароб,
Ҳам ба шаби моҳтоб,
Тунд равӣ чун шаҳоб,
Чашми ту нодида хоб,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Лаккаи абри равон,
Киштии бебодбон,
Мисли Хизир роҳдон,
Бар ту сабук ҳар гарон,
Лахти дили сорбон,—

¹Кофур — як навъ бози сафедранг.

Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Сӯзи ту андар зимом,
Сози ту андар хиром,
Бехӯришу ташнаком,
По ба сафар субҳу шом,
Хаста шавӣ аз мақом,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Шоми ту андар Яман,
Субҳи ту андар Қаран,
Реги дурушти ватан,
Пойи туро ёсуман,
Эй, чу гизоли хутан,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Маҳ зи сафар по кашид,
Дар паси тал орамид,
Ҷомаи шаб бардарид,
Боди биёбон вазид,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест.

Нағмаи ман дилкушой,
Зеру бамаш ҷонфизой,
Қофилаҳоро дарой,
Фитнарабо, фитназой
Эй, ба ҳарам чеҳрасой,—
Тезтарак гом зан,
Манзили мо дур нест...

АЗ «АРМУҒОНИ ҲИҶОЗ»

Чаҳон аз худ бурун овардаи кист?
Ҷамолаш ҷилваи бепардаи кист?
Маро гӯӣ, ки аз шайтон ҳазар кун,
Бигӯ бо ман, ки ӯ парвардаи кист?

* * *

Фарибе, дардманде, найнавозе,
Зи сӯзи нағмаи худ дар гудоze.
Ту медони чӣ мечӯяд, чӣ хоҳад,
Дили аз ҳар ду олам бе ниёze?

* * *

Адаб пирояи нодону доност,
Хуш он, к-ӯ аз адаб худро биёрост.
Надорам он мусулмонзодаро дӯст,
Ки дар дониш фузуду аз адаб кост.

* * *

Гилад аз сахтии айём бигзор,
Ки сахтӣ нокашида камиёр аст.
Намебинӣ, ки оби ҷӯйборон,
Агар бар санг галтад, хушгӯвор аст?

* * *

Чӣ хуш гуфт уштуре бо қурраи хеш:
«Хунук он кас, ки донад кори худро.
Бигир аз мо қуҳан саҳронавардон
Ба пушти хеш бурдан бори худро».

Пурсиш ва супориш

1. Боз ба бачаи хеш чӣ гуна насиҳат мекард?
2. Маънои байти «Маёмеz бо қабку тӯрангу сор, Магар ин ки дорӣ ҳавои шикор»-ро маънидод кунед. Шоир чӣ гуфтан мехоҳад?
3. Оё панди бозро ба инсон низ марбут донистан мумкин аст? Аз ҷумла чунин суҳанонро: «Зи дасти қасе тӯмаи худ магир, Нақӯ бошу панди нақӯён пазир!».
4. Шеъри «Нағмаи сорбони Ҳичоз»-ро аз ёд кунед. Мазмуни онро бо ҳамсинфон муҳокима намоед.
5. Аз «Армуғони Ҳичоз» мисраъҳои писандидаатонро аз ёд кунед.

АЛЕКСАНДР ПУШКИН

(1799 — 1837)

Александр Сергеевич Пушкин 26 майи соли 1799 дар оилаи дворянҳои Москва таваллуд шудааст. Оилаи Пушкин зиёитарин оилаи дворянҳои Москва ба ҳисоб мерафтанд. Дар хонаи онҳо шоирон, рассомон ва мусиқачиёни намоён гирд меоманданд. Падари Пушкин китобхонаи беназир дошт. Ҳамин буд, ки дар синни 12-солагии баъди тарбияи хуби оилавӣ гирифтаниш, ӯро ба Литсейи Саркоселскийи назди Петербург, ки дар он ҷо бӯстонсароии шоҳони рус ҷойгир шуда буд, барои таҳсил мефиристанд.

Дар литсей таълими серқирра ба роҳ монда шуда буд. Тарбияи дар литсей гирифтаи Пушкин тамоми умр ба ӯ фоида овард. Донишомӯзони литсей дар баробари интишори маҷаллаҳои худ ба адабиёт мароқи калон зоҳир мекарданд. Дар оянда Пушкин ба хотир меорад, ки «Навиштан ва чоп кардани асарҳои худро ман аз 13-солагии оғоз кардам».

Соли 1815 дар яке аз имтиҳоноти литсей ӯ шеъри «Хотироти ман дар бораи Сарское село»-ро хонда медиҳад, ки ба тамоми умр ӯро маъруфу машҳур гардонидаст.

Дертар ӯ ба Петербург кӯчида омада, ба коллегияи корҳои хориҷӣ ба кор медарояд.

Солҳои аввалини баъди хатми литсей ӯ шеърҳои «Деҳа», «Ба Чаадаев», «Озодӣ» ва поэмаи «Руслан ва Людмила»-ро менависад.

Шеърҳои ширадор ва озодфикронаи Пушкин хусусан, ҷавонро ба худ ҷалб мекард. Ин буд, ки бо қарори Александри 1 ӯ ба Екатеринбург фиристода мешавад.

Тобистони соли 1820 Пушкин ба беморӣ дучор шуда, ба Қафқоз мекӯчад. Ёддоштҳои ӯ дар бораи ин маскани зебоманзар дар поэмаҳои «Маҳбуси Қафқози», «Бародарон — роҳзанҳо», «Фаввораи Бохчасарой», «Сиганҳо» акс ёфтаанд.

Дертар ӯ ба шаҳри Одесса ва сони ба деҳаи модариаш Михайловски губернияи Псков кӯч мебандад. Дар ҳамин деҳаи табиаташ зебо ӯ романи шеърӣ «Евгений Онегин»-ро менависад. Пушкин дертар дар бораи деҳа чунин навишта буд: «Ман рӯзҳои беҳтарини ҳаётамро дар ин ҷо гузаронида, кӯшиш мекунам, ки романи шеърӣ «Евгений Онегин»-ро ба охир расонам». Романи мазкур дар оянда ба ӯ шуҳрати оламшумул овардааст.

Зиндагонӣ дар деҳа, табиати дилрабои он, ҳаёти осоишта ва орзуву омоли деҳотиён, дояи меҳрубон Арина Родионовна ҳама ба ӯ руҳияти эҷодӣ бахшидаанд. Трагедияи «Борис Годунов», поэмаи «Граф Нулин», шеърҳои «Деҳа», «Иқтидо ба Қуръон», «Пайғамбар», «Лаҳзаи гувороро дар хотир дорам...», романи шеърӣ «Араби Петри Бузург» айнан дар ҳамин маҳал рӯйи коғаз оварда шудаанд.

Ӯ боз ба Москва бармегардад. Лекин вазъи иқтисодии ӯ хуб набуд. Ин буд, ки соли 1830 баъди хонадоршавӣ Пушкин боз ба Сарское село баргашта, дар ҳамон ҷо «Мактубҳои Онегин ба Татьяна», «Афсона дар бораи шоҳ Султон»-ро менависад. Баъди солҳои 1833 ӯ асарҳои «Таърихи Пугачев», «Афсона дар бораи моҳигир ва моҳӣ», шеърҳои «Тирамоҳ», «Пиковая дама» ва ғайраро ба қалам овардааст.

Александр Сергеевич Пушкин истеъдоди дурахшанда дошт. Таърих, ҳаёт ва табиати фусункори ватанаш, шодӣ ва меҳнати мардумони он, фикр ва орзуву омоли халқаш дар асарҳои ӯ ҷилвагар шудаанд.

29 январӣ соли 1837 ӯ дар Петербург вафот кардааст. Дар ин бора яке аз рӯзномаҳои Петербург чунин навишта буд: «Офтоби толеъи шеърӣ мо ғуруб кард! Пушкин дар айни камолот ва машҳурияти худ вафот кард...».

ИҚТИДО БА ҚУРЪОН

(Эҳдо ба П.А. Осипова)

Қасам ба чуфту тоқ,
Қасам ба ханҷару ҷазо қасам.
Қасам ба кавкаби саҳар
Ва бар намози шому партави дуё қасам.

Бидон, ки ҳеч тарки ту накардаам,
Киро, бигӯ, киро нишондаам ба сояи рафоҳ?
Киро, киро ҳабиби хеш хондаам,
Киро зи теғи хасм додаам паноҳ?

Кӣ буд обро расонда бар наҷоти ту
Ғаҳе, ки сӯхтӣ зи тафси дашти ташнаҷон?
Кӣ буд он ки дод бар забони офтобият
Тавони фатҳи рӯҳҳои бекарон?

Ту ҳам муаззамона решаи риё бикан,
Ба роҳи ҳақ, ки меравӣ, давом деҳ.
Ятимпарвару башарнавози ман,
Ба халқ аз китоби ман паём деҳ.

* * *

Бар гадоён гар каримӣ мекунӣ,
Бо гаразмандӣ макун хайру саҳо.
Чун ато аслан зи гардун мерасад,
Мисли дашти борвар, рӯзи ҷазо
Бар ту, эй деҳқон, Худо бахшад самар
Он замон сад бору аз он бештар.

Чун гадоеро дирам бахшиву баъд
Оядат ҳайфу дарег аз он нисор,
Дасти камбахшандаро гар бифшури,

Пас бидон, хайри туро Парвардагор
Дар замон ботил кунад, эй чашмтанг,
Мисли бороне, ки шӯяд гарди санг.

* * *

Раҳнаварде хаста менолид рӯ сӯи Худо
Дар суроғи қатраи обеву нахли барҳаво.
Се шабу се рӯз раҳгум зад биёбонгарди зор
Бенафас аз сӯзи гармо, сарфурӯ зери ҷубор.
Бо камоли ноумедӣ буд ҷӯё роҳро,
Дид ногаҳ нахлро в-андар таҳи он чоҳро.
Шодмон ӯ гом зад бар самти он танҳошаҷар,
То фуре биншонд бо оби бақо сӯзи ҷигар.
Об зад бар чашму рухсору забони оташин,
Хуфт в-он гаҳ дар канори маркаби худ. Бо ҳамин
Солҳо рафтанд аз фарқи сари ӯ паркашон
Бо тақозойи шаҳаншоҳи замини осмон.

Тарҷумаи Фарзона

Пурсиш ва супориш

1. Александр Пушкин бачагии худро бо чӣ сипар кардааст?
2. Оиди фаъолияти эҷодии Пушкин чиҳро медонед?
3. Кадом асари шоир ба ӯ шуҳрати оламшумул овардааст?
4. Дар бораи муносибати Пушкин бо фарҳангу адабиёти Шарқ чиҳро медонед?
5. Бардоштҳои худро аз ашъори Пушкин гӯед.
6. Шеъри «Бар гадоён гар каримӣ мекунӣ»-и шоирро аз ёд кунед.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ЛИРИКА

Лирика — аз калимаи юнонии лира (номи асбоби му-
сиқии Юнони Қадим) гирифта шуда, яке аз се ҷинси
адабӣ (лирика, эпика, драма) мебошад. Он фикру ҳис-
сиёти аз воқеа ё аз тамошои манзара ҳосилшударо тасвир
мекунад.

Дар ҳикоя, повесту роман мо бо саргузашту фаъолияти
қаҳрамонони асосӣ ва персонажҳои гуногун шинос меша-
вем, ки ҳар кадоми онҳо феълӣ атвори ба худ хос, ному
фамилия ё тахаллуҷо доранд. Дар шеърҳои лирикӣ тафси-
ри ҳоли қаҳрамонон дида мешавад. Дар ин гуна шеърҳо
асосан қаҳрамон як нафар — худи шоир мебошад. Аз ин
рӯ, он шахсе, ки шеъри лирикӣ аз номи ӯ гуфта шудааст
ё фикру ҳиссиёти ӯ дар шеър инъикос гардидааст, қаҳра-
мони лирикӣ мебошад.

Шоир дар шеъри лирикӣ таассуротро ифода мекунад,
ки воқеоти зиндагӣ ба он бахшида шудааст. Вақте ки ӯ
воқеаҳои ҳаяҷоновари ҳаёт ва муаммоҳои зиндагиро ба
амиқӣ дарк карда, ин ҳиссиётро дар шеър ҷой медиҳад, дар
чунин ҳолат қаҳрамони лирикӣ танҳо шоир нест, зеро ки
чунин фикр ба бисёр одамони замонаш, гурӯҳҳои муайяни
ҷамъият, ба як давраи таърихӣ хос аст.

Аз ин рӯ, эҳсоси афкори қаҳрамони лирикӣ низ аксар
вақт характери типӣ касб намуда, дар хонанда бо қаҳра-
монони лирикӣ ҳисси ҳамфикрӣ ва якдилиро меангезад.

Масалан, дар шеъри Рӯдакӣ «Шикоят аз пири» ҳолати
шахсе тасвир ёфтааст, ки пирию аҳволи нотавониаш на-
моён мегардад. Шоир гузаштаҳои ширини худро аз назар
мегузаронад, достони ҷавониашро бо қаду қомати зебо ва
рухсораҳои лоларанг, бо дандонҳои мисли ситораи саҳарӣ
тобон тавсиф мекунад.

Дар ин ҷо худи шоир қаҳрамони лирикий мебошад. Дар айни замон ӯ ҳиссу фикри шахсони пиронсолро, ки аз пирию нотавонӣ нола мекунанд, ранҷ мекашанд, инъикос кардааст.

Лирика яке аз жанрҳои адаби ба шумор меравад. Асарҳои лирикий аз рӯи мазмун ба якчанд ғуруҳ тақсим мешаванд: лирикаи сиёсӣ, лирикаи фалсафӣ, лирикаи ахлоқӣ, лирикаи ишқӣ, лирикаи пейзажӣ ва лирикаи иҷтимоӣ.

Асарҳое, ки дар мавзӯҳои сиёсӣ навишта шуда, ба мавзӯи ҷанг ва ӯ сулҳ бахшида шудаанд, **лирикаи сиёсӣ** номида мешаванд.

Асарҳое, ки мазмуни фалсафӣ дошта, мулоҳизаҳои фалсафии шоирро инъикос мекунанд, **лирикаи фалсафӣ** номида мешаванд. Ба ин гуна асарҳо ашъори Умари Хайём ва Носири Хусравро мисол овардан мумкин аст, ки маъноии чуқури фалсафӣ дошта, хонандаро ба андеша водор месозад.

Асарҳои лирикийе, ки панду насиҳат ва тарбияро мадди назар доранд, **лирикаи ахлоқӣ** ном доранд. Мо дар китоби дарсӣ бо ашъори ахлоқии Саъдии Шерозӣ «Бӯстон», Носири Хусрав «Рӯшноинома» ва Убайди Зоконӣ «Мушу ғурба» шинос шудем, ки тасдиқи ғуфтаҳои болоианд.

Асарҳои лирикийе, ки ишқу муҳаббатро тараннум мекунанд, **лирикаи ишқӣ** ном доранд. Ба лирикаи ишқӣ «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ, «Ширин ва Хусрав»-и Хусрави Деҳлавиро мисол овардан мумкин аст.

Асарҳои лирикий манзараҳои табиатро тасвиркунанда **лирикаи пейзажӣ** номида мешаванд.

Асарҳое лирикийе, ки дар мавзӯҳои иҷтимоӣ навишта шудаанд, **лирикаи иҷтимоӣ** ном доранд.

Асарҳои лирикий асосан дар шакли шеър навишта мешаванд.

Пурсиш ва супориш

1. Лирика чист?
2. Ғуруҳҳои асосии асарҳои лирикийро номбар кунед.
3. Асарҳои лирикий дар кадом шакл навишта мешаванд?

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абулқосим Фирдавси. Шоҳнома. Ҷ. 1. — Душанбе: «Адиб», 2007.
2. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор. — Душанбе: «Адиб», 2007.
3. Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҳофизнома. — Душанбе, 1971.
4. Болдирев А.Н. Муқаддима бар девони Ҳофиз. — Сталинобод, 1940.
5. Дурдонаҳои наср. Ҷ. 1, 2, 3. — Душанбе, «Адиб», 1991.
6. Камоли Хуҷандӣ. Девон. Ҷ. 1. — Душанбе, 1986.
7. Носири Хусрав. Куллиёт. — Душанбе: «Ирфон», 1991.
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. — Душанбе: «Ирфон», 1983.
9. Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ. Маснавии маънави. —Т.: «Замон», 2001.
10. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби I (II). — Душанбе, 1989.
11. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. — Душанбе, 1990.
12. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллиёти форсӣ. — Душанбе: «Паёми ошно», 2008.
13. Саъдии Шерозӣ. Мунтахаби ғазалиёт. — Душанбе: «Ирфон», 1977.
14. Унсурӯлмаолии. Кайковус. Қобуснома. — Душанбе, Маориф, 1970.
15. Ҳазору як шаб. Ҷ. 1, 2. — Душанбе. «Адиб», 1992.
16. Ҳофизи Шерозӣ. Саду як ғазал. — Душанбе: «Ирфон», 2009.
17. Ҷомӣ. Баҳористон. — Душанбе, 1972.

ЛУҒАТИ КАЛИМАҲОИ ДУШВОРҒАҲМ

- Аброр** — одамони некӯкор
Бодия — дашти беобу алаф, биёбон
Биҳил — бахшидан, авф кардан
Вочиб — зарури, амре, ки ба ҷо овардани он зарур аст, ҳақ, музд
Вуқуф — таваққуф, огоҳӣ
Гурд — паҳлавон, баҳодур, далер, шучоғ
Ғазо — ҷанг, разм дар роҳи дин
Зиҳӣ — аҳсант, таҳсин, марҳабо
Истизҳор — ёри ё паноҳ хоستان аз касе, пуштибонӣ
Касрат — бисёри, зиёди
Қазо — ҳукм кардан, қозигӣ, тақдир, сарнавишт
Маҳзар — маҷлис, маҳфил
Маҳбул — ба ресмон басташуда, гирифтор
Мағок — чуқури, пасти
Мунфаил — мафъул, шармсор, хиҷолатманд
Мусаллам — таслимшуда, тобеъшуда
Мустамад — ғамгин, андӯҳгин, ошиқ, гирифтор
Мустағнӣ — ғайри муҳтоҷ, бениёз, бой, давлатманд, доро
Мутакаллим — тақаллумкунанда, гуянда
Мутгафиқ — ҳамраъӣ, якдилу якзабон, иттифоқ
Муқим — иқоматкунанда, сокин
Раият — оммаи мардуми фармонбардор, тобеъ
Саъб — душвор, мушкил, сахт
Солор — сардор, сарвар, пешво
Сифла — фурумоя, пастфитрат, ноодам, нокас
Таамул — андеша, фикр, мулоҳиза
Тааннӣ — вазнини
Табоҳӣ — хароби, вайрони, бади
Таваққуъ — чашмдошт, умед, орзу
Тарро — кисабур, дузд, ҳилагар, маккор
Таҳаввулот — тағйирот, дигаргуни
Убур кардан — гузаштан
Унноб — сурх
Фасоҳат — бурросухан будан, равшанбаёнӣ
Хуфя — пинҳони
Шигифт — ҳайрон
Яғмо — тороҷ, гонат
Яздон — Худо

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	3

ЭҶОДИЁТИ ШИФОҶИ ХАЛҚ ВА АДАБИЁТИ ДАВРОНИ ҚАДИМ 5

АДАБИЁТИ ТОЧИК. Адабиёти шифоҳи ва хусусиятҳои он.	6
Таснифи жанрҳои адабиёти шифоҳи	7
Китобҳои халқӣ ва насри ривояти	9
«Баёни саргузашти дарвешӣ аввал»	12
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Насри ривояти ва хусусиятҳои он	17
«Қимати шеър», «Самаки айёр»	18
Адабиёти қадим	23
Маълумот дар бораи асотир	25
Маълумот дар бораи сурудиҳои қадима	27
Осори қадимӣ	28
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи асарҳои панду ахлоқӣ ва тамсилӣ	34
«Дӯсти нодон»	36
«Ҳикоят дар бораи подшоҳ ва занбӯри асал»	37

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ НАМОЯНДАГОНИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОЧИК 39

АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ	40
Баҳси биноиву нобиноӣ	46
НАМУНА АЗ ОСОР. «Шикоят аз пири»	51
«Баҳори хуррам», «Хандаи лола»	53
«Ҷар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд»	54
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи санъатҳои тасвири бадеӣ: ташбеҳ, ташхис, истиора ва муболиға	55
АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ	57
«Ҳадяи султон ба Фирдавсӣ»	63
Достони «Рустам ва Сухроб»	65
НАМУНА АЗ ОСОР. «Разми Сухроб бо Гурдофарид»	72
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи жанри ҳамоса ва ҳамосаи миллий-қаҳрамонӣ	78
АБУАЛИ ИБНИ СИНО	79
«Мурдари зинда кардани табиб», «Табибии Абуали Сино»	87
«Қувваи чашми Абуали Сино»	88
«Ҳикоят дар бораи Абуали»	89

«Кувваи ҳофизаи Абӯали», «Оташ бурдани бача»	90
Ҳикоят	91
НАМУНА АЗ ОСОР. «Нуктаҳо аз Пирӯзинома»	93
НОСИРИ ХУСРАВИ ҚУБОДИЁНИ	98
«Сифати шаҳри Миср ва вилоятҳояш»	103
НАМУНА АЗ ОСОР. «Дар баёни зиндагонӣ», «Дар баёни рафиқ»	108
«Дар неки ё баёни насиҳат», «Дар камозори»	109
«Дар ҳаққи санъатварон», «Дар ҳаққи кашоварзон ё дар баёни деҳқонӣ»	110
«Дар баёни дӯсти»	111
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи жанри сафарнома	113
УМАРИ ХАЙЁМ	115
НАМУНА АЗ ОСОР. Рубоиёт	121
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи сохт ва вазни рубоию дубайти ва фарқи онҳо	122
УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС	125
НАМУНА АЗ ОСОР. «Андар шинохтани ҳаққи падар ва модар»	127
«Андар пешӣ чустан дар суҳандонӣ»	128
НИЗОМИИ ГАНҶАВИ	131
НАМУНА АЗ ОСОР. Дар боби суҳан ва суҳанварон	135
Дар боби илму адаб ва ҳунар	136
Аз «Маҳзан-ул-асрор»	137
«Достони пири хиштзан»	139
Достони «Хусрав ва Ширин»	140
АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВИ	147
Ғазалҳо	151
НАМУНА АЗ ОСОР. «Итобномаи Дувалрони ба Хизрхон»	153
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Назира, тазмин ва татаббуъ	156
САЪДИИ ШЕРОЗИ	157
Аҳамияти асарҳои Саъди	161
НАМУНА АЗ ОСОР. «Дуои дарвеш Ҳаҷҷочро», «Дар ахлоқи дарвешон»	163
«Ду бародар»	164
Ҳикоятҳо	165
«Ду дарвеш», «Подшоҳ ва ғулом»	166
Ҳикоятҳо	168
«Эй сорбон!»	169
«Илм бо амал фоидаовар аст»	171
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи ғазал, сохт, мавзӯ, мундариҷа, забон ва услуби он	172

ЇАЛОЛИДДИНИ РУМИ	174
Радий Фиш. «Бачаи рӯи бом».	178
НАМУНА АЗ ОСОР. Аз «Девони Кабир». Ғазалиёт.	180
Аз «Маснави маънави». «Ҳикояти хона ҷустани ғарибе».	183
«Қиссаи кудаке, ки дар пеши тобути падар менолид ва сухани ҷуҳӣ», Панду андарзҳо	184
УБАЙДИ ЗОКОНИ	186
НАМУНА АЗ ОСОР. «Ҳеҷ мурғе аз лаклак зирактар нест», «Хешовандон мебойд ба таъзияи шумо оянд»	189
«Худованд ин дузд ро мешиносад», «Саҳв дар кӯза бошад»	190
«Аъроби ва халифа»	191
«Сағ дар масҷид», «Дарвеш дар деҳа», «Қаландар ва табиб», «Ҳикояти Қазвини»	191
«Гандум», Ҳикоятҳо	192
«Мушу гурба»	194
КАМОЛИ ХУҶАНДИ	200
НАМУНА АЗ ОСОР. Ғазалиёт	205
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Санъатҳои маънави	210
ҲОФИЗИ ШЕРОЗИ	212
«Ҳофизнома»	218
НАМУНА АЗ ОСОР. Ғазалҳо	222
АДАБИЁТИ УЗБЕК	
	227
ЁДГОРИҲОИ ХАТТИИ ТУРКИ	228
АДАБИЁТИ ҶАҲОН	
	235
МУҲАММАД ИҚБОЛ	236
НАМУНА АЗ ОСОР. «Панди боз ба бачаи хеш»	240
«Нағмаи сорбони Ҳиҷоз»	241
Аз «Армуғони Ҳиҷоз»	242
АЛЕКСАНДР ПУШКИН	244
НАМУНА АЗ ОСОР. «Иқтидо ба Қуръон»	246
НАЗАРИЯИ АДАБИЁТ. Маълумот дар бораи лирика	248
Адабиётҳои истифодашуда	250
Луғати калимаҳои душворфаҳм	251

Файзуллоева, Зебунисо

Т 75 Адабиёт. Китоби дарси барои донишомӯзони синф 7-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ. Муаллифон: З. Файзуллоева, Ҷ. Эшонқулов, М. Кабилов. Нашри чорум. Хонаи эҷодии таъбу нашри «O‘zbekiston», 2017, 256 саҳ.

УЎК 821 512.133-222.8
КБК 83.13

ISBN 978-9943-01-400-8

O‘quv nashri

Zebuniso Fayzullayeva, Jumanazar Eshonqulov, Malik Kabirov

ADABIYOT

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining
7-sinf o‘quvchilari uchun darslik

(Tojik tilida)

To‘rtinchi nashr

Original-maket «O‘zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlangan.
100011, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30

Муҳаррир *Х. Ҳамидов*
Муҳаррири техники *Т. Харитонов*
Муҳаррирони бадеӣ: *Т. Содиқов, Х. Қутлуков*
Саҳифабанди компютери *Г. Қулназарова*

Литсензияи нашриёт АИ № 158, 14.08.09.
Ба чопаш 21 июни соли 2017 иҷозат дода шуд. Андозаи 60×90¹/₁₆.
Гарнитурани Times TAD. Бо усули офсет дар қоғази офсет
чоп шудааст. Ҷузъи чопии шартӣ 16,0. Ҷузъи нашриву ҳисоби 15,69.
Адади нашр 6619. Супориши 4765.

Дар матбааи Ширкати саҳҳомии таъбу нашри «Sharq»,
100000, шаҳри Тошканд, кўчаи Буюк Турон, 41 чоп шудааст.

Ҷадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба иҷора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб Ҳангоми гирифтани	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб Ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

Ҷадвали боло Ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб аз тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб Ҳангоми бори аввал супоридан.
Хуб	Муқовааш яклухт, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳафт, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳои қоҳида, якҷанд хатҳо қашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир гаштааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат қашида шудаанд.
Ғайри-қаноатбахш	Муқова хат қашида шудааст, даридидааст, аз қисми асосӣ ҷудо шудааст ё умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо даридида, варақҳо намерасанд, хат қашида, ранг карда шудааст, китоб барқарор карда намешавад.